

The background is a detailed illustration of a snowy winter scene. In the foreground, three dwarves with long white beards and black pointed hats are walking. The dwarf on the left holds a wooden staff and a metal cup. The middle dwarf is bent over, holding a cup and a stick. The dwarf on the right carries a red cloth and a cup. In the background, other figures are visible in the snow, and a small house is on the left. A large blue circle is centered over the image, containing the title and author's name.

Tünde Tušková

O STOROČNOM ČABIANSKOM KALENDÁRI

O STOROČNOM
ČABIANSKOM KALENDÁRI

Tünde Tušková

O STOROČNOM ČABIANSKOM KALENDÁRI

BÉKEŠSKÁ ČABA – 2021

Vydanie publikácie podporili

Úrad pre Slovákov žijúcich v zahraničí

Úrad vlády Maďarska

Recenzenti

Katarína Maruzsová Šebová, Alžbeta Uhrinová-Hornoková,
Mária Žiláková

Jazykovi lektori

Ladislav György, Zsuzsanna Gaál

Preklady

Mária Žiláková, Tünde Tušková, Péter Szvetnik

Technická redaktorka

Zuzana Kunovacová Gulyásová

Návrh obálky

Tünde Tušková

Obal

Martin Kraszlán

Na obálke

Mazán László: Csabai parasztok (Čabianski sedliaci)
Múzeum Mihálya Munkácsyho, 69.9

Vydavateľ

Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku

Za vydanie zodpovedá

Tünde Tušková

ISBN 978-615-5330-21-6

Typografia a tlačiaren

Croatia Nonprofit Kft., 2021

OBSAH

Úvod	7
I. Inštitucionálny systém meštianskej kultúry v Békešskej Čabe	13
Pomery národnostného zloženia obyvateľstva Békešskej Čaby koncom 19. a v prvej dekáde 20. storočia	13
Békešská Čaba poľným mestom – kritéria statusu poľných miest	18
Evanjelická cirkev ako faktor s etnickým a kultúrnym významom	19
Postupné prenikanie maďarčiny do cirkevnej administratívy a škôl	23
Vznik slovenskej meštianskej civilnej kultúry	26
II. Vznik, ciele, charakter a poslanie Čabianskeho kalendára	33
Rôzne definície kalendára ako špecifického žánra	33
Žánrové svojráznosti kalendára ako masovokomunikačného prostriedku	36
Vznik Čabianskeho kalendára	38
Ideové zameranie Čabianskeho kalendára	41
Tematika a jej prezentácia v Čabianskom kalendári	46
Charakteristika jednotlivých tematických okruhov	47
Vplyv kalendára na život dolnozemskej Slovákov	64
III. Redaktori, technické pozadie vydávania Čabianskeho kalendára ..	65
Vydavateľstvo kalendára, tlačiarne, technické otázky	65
Redaktori Čabianskeho kalendára	66
Formálne črty prvých čísel Čabianskeho kalendára	71
IV. Písmáci a produkty slovenskej tlače v skúmanom regióne	77
Publikačná činnosť píšakov a prehľad ich tvorivej aktivity na stranách kalendára	77
Slovenská tlač zo začiatku 20. storočia známa v kruhu Slovákov žijúcich v juhovýchodnej časti Dolnej zeme	80

V. Čabiansky kalendár a Transcius ako kultúrny kód	91
Pojem kultúrneho kódu	91
Čabiansky kalendár ako kultúrny kód	95
Transcius ako kultúrny kód	98
VI. Jazykový obraz sveta Slovákov žijúcich v juhovýchodnej časti Dolnej zeme na podklade prísloví a porekadiel uverejnených v Čabianskom kalendári	103
Jazykový obraz sveta ako pojem	104
Triedenie prísloví a porekadiel podľa tém	106
Závery k jednotlivým skupinám prísloví a porekadiel	122
VII. Vzťah spisovnej slovenčiny a čabianskeho nárečia v zrkadle príspevkov Čabianskeho kalendára	131
Krátky historický prehľad o vzťahu medzi lokálnym dialektom a spisovnou slovenčinou	131
Snaha o dodržiavanie princípov Czambelovej kodifikácie na stranách Čabianskeho kalendára	133
Črty čabianskeho nárečia	138
VIII. O znovuvydanom Čabianskom kalendári	163
K dejinám znovuvydaného Čabianskeho kalendára	164
Problematika výskumu poslania znovuvydaného Čabianskeho kalendára	165
Porovnanie pôvodného a znovuvydaného Čabianskeho kalendára	167
Nové črty v znovuvydanom Čabianskom kalendári	178
Konklúzie	181
Zhrnutie	183
Összefoglalás	
A százéves Csabai Kalendáriumról	187
Resume	
About the hundred-year-old Csabai Kalendárium	193

PRÍLOHY

Vecný zoznam	201
Menný zoznam	209
Zoznam diagramov, tabuliek a ilustrácií	214
Použitá literatúra	216
Z pera recenzentov	233

Úvod

Doktorandskú prácu, ktorej témou bola analýza názorov na jazyk na podklade článkov periodika Čabiansky kalendár z rokov 1920 – 1939, som obhájila r. 2002.

Výber témy inšpirovali subjektívne a objektívne faktory. Žijem v Békešskej Čabe a veľa som počula od starších Čabänov o Čabianskom kalendári, ktorí ešte stále naň spomínajú.

Následkom zmien štátnych hraníc, ku ktorým došlo po prvej svetovej vojne, sa dolnozemskí Slováci separovali od materského národa. Udržiavanie kontaktov na poli kultúry sa stalo ťažkopádny, takmer nemožným. Obľúbená slovenská tlač, noviny, kalendáre, sa do tohto priestoru nedostali. Evanjelický farár, Dr. Ľudovít Žigmund Szeberényi, si všimol túto situáciu, uvedomil si nároky slovenskej minority a r. 1920 zredigoval prvý ročník Čabianskeho kalendára, ktorý potom každoročne vychádzal až do roku 1948.

Moja dizertačná práca sa zameriavala na analýzu jazykovej stránky kalendára, rovnako článkov uverejnených v periodiku, ako aj na názory redaktorov na slovenský jazyk, tiež na funkciu ročenky a jej vplyv na čabianskych Slovákov.

Na samom počiatku mojich výskumov som „zdedila“ originálne vydania vyššie uvedených ročníkov kalendára, v ktorých sa uchovali tiež rukopisné záznamy pôvodných majiteľov. V tejto podobe sa pre mňa stali čísla ročenky vynikajúcim pramenným materiálom. Z čísel Čabianskeho kalendára, ktoré zozbieral Ondrej Gyeraj, chýbajú ročníky 1920 a 1933, ktoré absentujú aj zo zbierok Múzea Mihálya Munkácsyho a Ústrednej knižnice Békešskej župy, takže tieto dva zväzky netvorili súčasť mojich výskumov.

Viacerí výskumníci z radov našej minority sa vo svojich príspevkoch opierali o materiály Čabianskeho kalendára, chýbala však práca, ktorá by bola podala komplexný rozbor periodika. Svojou dizertačnou prácou som mala zámer zaplniť túto „medzeru“.

K rozhodnutiu vydať dizertačnú prácu v monografickej podobe ma doviedol fakt, že Čabiansky kalendár (ktorý sa v roku 2020 dožil svojho centenára) vychádza znovu od r. 1991, t. j. 30 rokov, a zabezpečuje čítanie pre širokú vrstvu našej komunity v materinskom jazyku. Tieto dve jubileá ma inšpirovali k tomu, aby som svoju dizertačnú prácu obhájenu pred necelými dvadsiatimi rokmi znovu prečítala, premyslela, niektoré myšlienky opätovne skoncipovala, miestami doplnila o nové časti, čiže upravila do tlače. Prácu som doplnila aj o analýzu znovuvydaného Čabianskeho kalendára.

Význam Čabianskeho kalendára presahuje hranice súčasného Maďarska vzhľadom na kruh čitateľov, ako aj ohľadom na prispievateľov (patrili medzi nich autori zo Slovenska, z radov slovenskej minority z Vojvodiny, z Rumunska a z Maďarska), a preto sa domnievam, že dizertačná práca – pôvodne napísaná v maďarčine – by mala byť uverejnená v slovenskom jazyku.

Kalendár som znovu komplexne preskúmala z viacerých pohľadov. Za prvoradú úlohu považujem vyriešiť otázku vzťahu zamerania kalendára a očakávaní zo strany kruhu čitateľov v danom období. Otázka má totiž široký a zároveň zložitý kontext, uvádza sa do vzťahu s obsahovou náplňou jednotlivých čísel, pokiaľ ide o problematiku dobovej kultúrnej politiky, kultúrneho významu ročenky v historických intenciách, resp. problematiku faktorov, ovplyvňovali uchovanie slovenskej národnostnej identity. Paralelne vykonávam aj komparáciu Čabianskeho kalendára s inými publikáciami tohto žánru vydávanými v slovenskom jazyku. Pokúsim sa ďalej určiť, do ktorých spoločenských vrstiev patrili odobratelia kalendára a na ktoré spoločenské vrstvy kalendár vplýval.

Ústrednou problematikou dizertácie sú kapitoly venované otázkam jazyka. Po preštudovaní jazyka článkov v kalendári som si vytvorila hypotézu, že redaktori sa snažili uplatniť zásady Czambelovej kodifikácie slovenského spisovného jazyka, ktorú vo svojich dielach rešpektovala tiež vrstva tvorivej inteligencie Slovákov v Maďarsku, pričom sa do jazyka ročenky vsúvali aj elementy čabianskeho slovenského dialektu.

Osobitnú pozornosť som venovala frazeológii uverejnenej v kalendároch vydaných v 20. a 30. rokoch minulého storočia; prísloviám a po-

rekadlám, ktoré prezrádzajú, aké spoločenské otázky a skúsenosti zaujímali našu pospolitosť. Snažila som sa ich triediť podľa obsahu. Na podklade pramenného materiálu som si vytvorila hypotézu, že skúsenosti vychádzajúce z objektívnej skutočnosti, ktorá našu minoritu obklopovala, obsahujú určité znaky inakosti a tie sa môžu hodnotiť za špecifiká. Som toho názoru, že jazykový obraz sveta čabianskych Slovákov, ktorý si vytvorili skúsenosťami na podklade spoznávania objektívnej skutočnosti, sa v nuansách, resp. v subtilne uchopených črtách odlišujú od jazykového obrazu Slovákov v materskom štáte. Platí to rovnako aj o Maďaroch.

V poslednej časti monografie analyzujem čísla znovuvydávaného Čabianskeho kalendára od roku 1991. V rámci prieskumu som hľadala odpoveď na otázku, akým obsahom naplnila v štyridsaťročnom časovom rozpätí slovenská inteligencia Békešskej Čaby jednotlivé čísla ročenky, ktorá nadobudla symbolickú hodnotu pre našu minoritu, resp. prečo práve takým.

Nakoľko uchováva hodnoty „pôvodnej“ série periodika? Do akej miery sa pociťuje nadväznosť na predchádzajúce obdobie vydávania kalendára, sú zväzky z novšej periódy celkom odlišné? Aký je kruh prispievateľov a s ktorými vrstvami čitateľov počítajú? Dokáže sa publikácia vysporiadať s výzvami doby, ak áno, akým spôsobom?

Vyššie prezentovanú problematiku rozoberám v nasledujúcich kapitolách:

Inštitucionálny systém meštianskej kultúry v Békešskej Čabe; Vznik, ciele, charakter a poslanie Čabianskeho kalendára; Redaktori, technické pozadie vydávania Čabianskeho kalendára; Písmáci a produkty slovenskej tlače v skúmanom regióne; Čabiansky kalendár a Transcius ako kultúrny kód; Jazykový obraz sveta Slovákov žijúcich v juhovýchodnej časti Dolnej zeme na podklade prísloví a porekadiel uverejnených v Čabianskom kalendári; Vzťah spisovnej slovenčiny a čabianskeho nárečia v zrkadle príspevkov Čabianskeho kalendára; O znovuvydanom Čabianskom kalendári.

Segmentácia kapitol a podkapitol sa odkláňa od pôvodnej dizertačnej práce. Domnievam sa, že štruktúra novej verzie je logickejšia, čím sa práca stáva prehľadnejšou aj po obsahovej stránke. V pôvodnej dizertačnej práci nebol predmetom analýzy znovuvydávaný Čabiansky kalendár, v novej verzii som však považovala za dôležité predstaviť aj

túto etapu vydávania kalendára. Do novej verzie práce o Čabianskom kalendári som nezaradila vecný register článkov, ktorý bol pripojený do pôvodnej dizertácie ako príloha s názvom *Tematický zoznam článkov z čísel Čabianskeho kalendára medzi rokmi 1921 – 1939. Vecný register článkov*. Medzičasom som vecný register rozšírila a vydala v samostatnej knižnej publikácii *Tematická bibliografia Čabianskeho kalendára 1920 – 1948 a 1991 – 2012*, ktorá vyšla r. 2012 v Nadlaku vo Vydavateľstve Ivana Krasku. Monograficky sú spracované a tematicky zaradené tie články, ktorých základné bibliografické údaje sa dali zistiť: meno autora, názov článku a rok uverejnenia. Retrospektívnu tematickú bibliografiu ročníkov 1920 – 1948, 1991 – 2012, t. j. repertoár Čabianskeho kalendára uvedených období som zostavila s cieľom poskytnúť pramený materiál k ďalším výskumom tejto emblematickej publikácie.

Ani v dizertačnej práci, ani v tejto novej verzii som nevykonala prieskum ročníkov z rokov 1940 – 1948 z toho dôvodu, že tieto ročníky by odzrkadľovali celkom odlišnú historickú skutočnosť než predchádzajúca perióda a perióda novšia (napr. udalosti 2. svetovej vojny, zložitú situáciu v súvislosti s výmenou obyvateľstva v r. 1947).

Čo sa týka formálnych zásad, v pôvodnej dizertačnej práci som uvádzala poznámky a bibliografické údaje pod čiarou a rozhodla som sa nemeniť na tejto metóde. Po obsahovej stránke sú poznámky pod čiarou rôznorodé, čiastočne sú citáciami prác jednotlivých autorov s presnými údajmi, čiastočne sú nimi moje autorské vysvetlivky.

Prepracovaním pôvodnej dizertačnej práce som rozšírila tému zároveň o novšie poznatky, z čoho vyplýva aj použitie novej odbornej literatúry, t. j. aparát poznámok je doplnený bibliografickými údajmi novších odborných prác.

Verím, že moje novšie monografické spracovanie Čabianskeho kalendára môže podať svedectvo o tom, že sa periodikum právom radí k dielam, ktoré zohrali významnú rolu v uchovaní národnostnej identity Slovákov v Maďarsku a značne prispeli ku kultivácii materinského jazyka.

V závere by som sa chcela poďakovať všetkým, ktorí pomáhali pri vzniku tejto monografie. Recenzentkám doc. Dr. habil. Márii Žilákovovej, PhD., ktorá bola zároveň aj prekladateľkou spomínanej práce, prof. PhDr. Kataríne Maruzsovej Šebovej, PhD., doc. Alžbete Uhrinovej-Hornokovej, PhD., mim. prof., ďakujem za cenné rady a pripomienky k rukopisu monografie. Moja vďaka patrí aj PhDr. Ladislavovi Györgyovi,

PhD., za jazykovú korektúru textu, Zuzane Kunovacovej-Gulyásovej za technické redigovanie publikácie. Ďakujem za pomoc a za nezištnú a obetavú podporu pracovníkom, kolegyniam a kolegom z Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku a taktiež kolegovi z Katedry slovenského jazyka a literatúry na Segedínskej univerzite. V poslednom rade ďakujem tiež svojim najbližším za ich trpezlivosť a pochopenie.

Svoju monografiu o storočnom Čabianskom kalendári venujem čabianskym Slovákom.

I. Inštitucionálny systém meštianskej kultúry v Békešskej Čabe

V úvodnej kapitole načrtávam kultúrno-historické a sociálne pozadie formujúcej sa meštianskej kultúry v Békešskej Čabe, ktorej aktívnym činiteľom bolo aj slovenské obyvateľstvo mesta či okolitých obcí. Zachytávam procesy zmien v konfesijnom a národnostnom zložení obyvateľstva a ich dopad na používanie materinského jazyka, ako aj na postavenie slovenskej národnosti v skúmanom regióne. Dôraz kladiem na snahy slovenskej inteligencie pri formovaní národnostných meštianskych inštitúcií (školy, vydavateľstvá, knižkupectvá a pod.).

Pomery národnostného zloženia obyvateľstva Békešskej Čaby koncom 19. a v prvej dekáde 20. storočia

Jednou z najdôležitejších charakteristických črt mesta Békešskej Čaby je, že tu boli usadení Slováci evanjelickej konfesie.¹

¹ Dedinszky Gyula: A szlovák betű útja Békéscsabán. *Cesta slovenskej litery na Čabe*. Békéscsaba: 1987, s. 9 – 35.

Divičanová, Anna: Obmeny etnického rozvoja v Békéšskej Čabe. In: 275 rokov v Békéšskej Čabe. Red. A. Krupa. Békéšska Čaba: Slovenský výskumný ústav 1995, s. 15 – 23.

Fügedi Erik: Békéscsaba újrateremtése. In: Békési Élet, 1969, s. 56 – 58.

Fügedi Erik: Szlovák települések az Alföldön a XVIII. században. In: Tanulmányok. Nyíregyháza újkori történelméből. Nyíregyháza: 1976, s. 7 – 13.

Gombos János: Eredmények és problémák a dél-alföldi szlovákság 18. századi történetének kutatásában. In: Migráció a Kárpát-medencében. Red. M. Micheller – E. Virágné Horváth. Békéscsaba: Békéscsaba Város Önkormányzata 1995, s. 34 – 44.

Ku koncu 18. storočia sa inonárodní kolonisti asimilovali s miestnou majoritou, takže obyvateľstvo mesta pozostávalo takmer úplne z tých občanov, ktorí komunikovali po slovensky. Ľudovít Haan uvádza údaje sčítania ľudu z r. 1857, podľa ktorých 19 % obyvateľstva tvorili Maďari a 75 % Slováci.²

Celkový počet obyvateľstva bol 26 705, nasledujúci graf znázorňuje súvéké národnostné zloženie mesta:

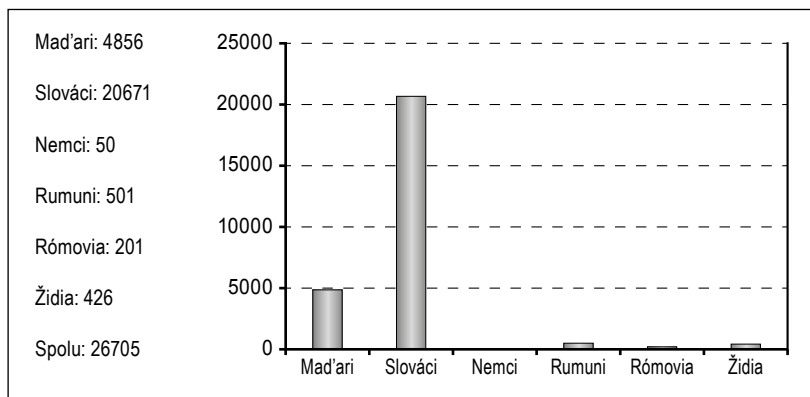

Diagram č. 1: **Zloženie obyvateľstva Békešskej Čaby podľa národností v roku 1857**

Zdroj: Čabianska čítanka, 1996, s. 117

Gombos János: A magyarországi szlovákok története a letelepedéstől a polgári fejlődésig. In: Fejezetek a magyarországi románok és szlovákok történetéből. Red. M. Micheller. Békéscsaba: Körösi Csoma Sándor Főiskola 1995, s. 55 – 92.

Gyivicsán Anna: Anyanyelv, kultúra, közösség. Budapest: Teleki László Alapítvány 1993, s. 25 – 28. Haan Lajos: Békéscsaba története. 1968. (rukopis) s. 66 – 67.

Molnár Ambrus: Csaba újraterlepülése, társadalma, gazdasága, önkormányzata 1772-ig. In: Békéscsaba története I. A kezdetektől 1848-ig. Red. D. Jankovich B.– Gy. Erdmann. Békéscsaba Megyei Jogú Város 1991, s. 385 – 515.

Sirácky, Ján: Sťahovanie Slovákov na Dolnú zem. Martin: Matica slovenská 1966.

Sirácky, Ján: Slováci vo svete. Martin: Matica slovenská 1980.

Sirácky, Ján: Dlhé hľadanie domova. Martin: Matica slovenská 1985.

Tóth István: Szlovákok a 20. századi Magyarországon. In: Fejezetek a magyarországi románok és szlovákok történetéből. Red. M. Micheller. Békéscsaba: Körösi Csoma Sándor Főiskola 1995, s. 92 – 158.

² Haan Lajos: Békés-csaba. A város története a kezdetektől a XIX. század harmadik harmadáig. Békéscsaba: Békés Megyei Közgyűlés Önkormányzati Hivatala 1991.

V období môjho výskumu sa pomery národnostného zloženia mesta podstatne zmenili. Už v 20. rokoch minulého storočia sa počet Maďarov takmer vyrovnal počtu obyvateľov slovenskej národnosti.³

Tabuľka č. 1: Pomery národnostného zloženia v Békešskej Čabe, resp. v Békešskej župe podľa Józsefa Tótha (porov. poznámku pod čiarou č. 3).

Zdroj: Tóth József

Materiská reč	Békešská Čaba					
	1920		1930		1941	
	Číslo	%	Číslo	%	Číslo	%
Maďarská	21 407	45,8	30 054	60,9	35 258	67,3
Slovenská	24 410	53,0	18 931	38,3	16 781	32,0
Nemecká	264	0,6	220	0,5	212	0,4
Rumunská	175	0,4	102	0,2	95	0,2
Iná	77	0,2	67	0,1	58	0,1

Materiská reč	Békešská župa					
	1920		1930		1941	
	Číslo	%	Číslo	%	Číslo	%
Maďarská	247 332	79,5	279 735	84,6	296 326	87,5
Slovenská	52 386	16,8	42 760	12,9	35 624	10,5
Nemecká	4 930	1,6	3 423	1,0	2 700	0,8
Rumunská	6 029	1,9	4 383	1,4	3 473	1,0
Iná	432	0,2	355	0,1	851	0,2

³ Tóth József (red.): Békéscsaba földrajza. Békéscsaba: Dürer Nyomda 1976. Tabuľka č. 37.

Svetoň, Ján: *Slováci v Maďarsku*. Príspevky k otázke štatistickej maďarizácie. Bratislava: Vedecká spoločnosť pre zahraničných Slovákov 1942, s. 162 – 165.

Tabuľka č. 2: Pomery národnostného zloženia podľa Jána Svetoňa (porov. poznámku pod čiarou č. 3)

Zdroj: Ján Svetoň

Osady Békésska župa	1880			1890			1900			1910			1920			1930		
	Celk. poč. obyv.	Z toho Slováci + %	Celk. poč. obyv.	Z toho Slováci + %	Celk. poč. obyv.	Z toho Slováci + %	Celk. poč. obyv.	Z toho Slováci + %	Celk. poč. obyv.	Z toho Slováci + %	Celk. poč. obyv.	Z toho Slováci + %	Celk. poč. obyv.	Z toho Slováci + %	Celk. poč. obyv.	Z toho Slováci + %		
Békésska Čaba	32 616	25 339 77,7 %	34 243	25 917 75,7 %	37 547	27 488 79,6 %	37 547	27 488 79,6 %	42 599	28 682 67,3 %	46 633	24 710 52,9 %	49 374	24 710 52,9 %	18 931 38,3 %	49 374	18 931 38,3 %	
Kondoroš	2 120	489 23,1 %	2 597	1 374 52,9 %	3 761	1 849 49,2 %	3 761	1 849 49,2 %	5 225	2 188 41,9 %	6 090	476 7,8 %	7 178	476 7,8 %	187 2,6 %	7 178	187 2,6 %	
Polný Berinčok	11 368	4 504 39,6 %	12 469	2 840 22,8 %	12 875	3 239 25,2 %	12 875	3 239 25,2 %	13 285	4 919 37,0 %	13 477	3 919 29,1 %	14 410	3 919 29,1 %	3 809 26,4 %	14 410	3 809 26,4 %	
Meder	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	393 36,5 %	1 076	36,5 %	
Sarvaš	22 504	13 905 61,8 %	24 393	13 525 55,4 %	25 713	17 771 69,0 %	25 713	17 771 69,0 %	25 879	16 262 62,8 %	25 224	10 260 40,7 %	25 561	10 260 40,7 %	7 247 28,4 %	25 561	7 247 28,4 %	
Slovenský Komlós	8 416	7 605 90,4 %	9 636	8 697 90,3 %	10 235	9 050 88,4 %	10 235	9 050 88,4 %	10 502	9 307 88,6 %	10 420	9 008 86,4 %	11 143	9 008 86,4 %	8 954 80,4 %	11 143	8 954 80,4 %	
Čanád-Arad- Torontál župa Ambróz	866	667 77,0 %	1 006	944 93,8 %	1 041	978 93,9 %	1 041	978 93,9 %	1 042	991 95,1 %	1 063	978 92,0 %	1 025	978 92,0 %	902 88,0 %	1 025	902 88,0 %	
Albert	886	853 96,3 %	1 028	988 96,1 %	1 233	1 175 95,1 %	1 233	1 175 95,1 %	1 370	1 303 95,3 %	1 377	1 306 94,8 %	1 460	1 306 94,8 %	1 354 92,7 %	1 460	1 354 92,7 %	
Medešedháza	–	–	–	–	2 923	1 784 61,0 %	2 923	1 784 61,0 %	3 628	2 084 57,4 %	5 504	2 661 48,3 %	4 908	2 661 48,3 %	2 261 46,1 %	4 908	2 261 46,1 %	
Veľký Bánhedeš	2 255	1 498 66,7 %	4 823	2 400 49,8 %	5 661	2 800 49,5 %	5 661	2 800 49,5 %	5 204	2 691 51,7 %	5 245	3 124 59,6 %	6 214	3 124 59,6 %	3 316 53,4 %	6 214	3 316 53,4 %	
Pitvaroš	2 351	2 236 92,0 %	2 645	2 443 92,4 %	2 925	2 699 92,3 %	2 925	2 699 92,3 %	2 936	2 746 93,5 %	3 091	2 804 90,7 %	2 978	2 804 90,7 %	2 717 91,2 %	2 978	2 717 91,2 %	
Gerendaš	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	915 41,8 %	2 188	41,8 %	

„Veľmi málo je už tých, ktorí ovládali „tótsky“ jazyk.“ Už potomkovia tretej generácie hovoria čistou maďarčinou. Možno, že ešte rozumejú »tótštine«, ale že by ňou hovoril? Keby aj chceli, nevedia. Takýto sú mnohí.“ – takto sa vyjadril jeden 85-ročný majster, ktorý v detstve hovoril výlučne po slovensky.⁴

Nesmie sa však zabudnúť na fakt, ktorý je charakteristickým znakom čabianskej slovenskej kultúry: slovenské obyvateľstvo bolo v stáлом kontakte s maďarskými spoločenskými a kultúrnymi inštitúciami, tak je tomu aj v súčasnosti, z tohto dôvodu sa stala táto societa nevyhnutne nositeľom zároveň i maďarskej kultúry.

Okrem toho sa patrí pripomenúť, že r. 1840 sa stala Čaba poľným mestom a tento fakt prispel k rozvoju lokality, prílivu obyvateľstva z okolitých lokalít s rôznorodou národnosťou, ktoré videlo v rozrastaní Čaby obrovské možnosti zamestnať sa.

Nemôže sa obísť ani rola evanjelickej cirkvi, resp. musí sa podať obsiahnejšia charakteristika typu sídla, ktorý je najtypickejším na Veľkej nížine (ide o geografický útvar), t. j. o poľnom meste.⁶ K tomuto typu sa radia okrem Békešskej Čaby Malý Kereš⁷, Poľný Berínčok, Níredháza⁸,

⁴ Pomenovanie „tót“ vykladá Etymologický slovník maďarského jazyka nasledovne: „význam termínu, ktorý sa vzťahoval pôvodne na slovanské národy, ktoré tvorili samostatný štát (Rusi, Česi, Poliaci) sa neskôr zúžil a začal sa používať na pomenovanie národov, ktorí seba menovali slovenmi: na Chorvátov v Slavónii, ktorí používali kajkavčinu, na Slovincov a Slovákov. Následkom ďalšieho zúženia významu, ku ktorému došlo v 19. storočí, sa začal termín používať takmer výlučne na pomenovanie Slovákov“. MTESZ III. 1976, s. 951 – 952.

Podľa citovaného etymologického slovníka sa termín Slovákov začal šíriť po I. svetovej vojne a až po II. sv. vojne sa stal všeobecne používaným miesto staršieho termínu tót. MTESZ III. 1976, s. 771 – 772.

⁵ Békéscsaba néprajza. Red. I. Grin – A. Krupa. Békéscsaba: Békéscsaba Megye Jogú Város 1993, s. 39.

⁶ Gyivicsán Anna: Anyanyelv, kultúra, közösség. Budapest: Teleki László Alapítvány 1993, s. 29.

⁷ Divičanová, Anna: Premeny slovenskej národnostnej kultúry v Kiškörösi. In: Slováci v zahraničí, 11. 1985, s. 51 – 73.

⁸ Gyivicsán Anna: Nyíregyháza etnokulturális modelljéről 1993. A szlovák kultúra változása városi környezetben: Nyíregyháza című fejezet 197 – 230, valamint Régió, 1991/1, s. 35 – 56.

Sarvaš a Slovenský Komlós.⁹ Výskumy Anny Divičanovej priviedli autorku k vymedzeniu rôznych typov kultúrnych modelov na podklade kvantitatívnych a kvalitatívnych faktorov v intenciách uvedených lokalít.

Zohľadňovala v prvom rade tieto:

- geograficko-ekologický faktor,
- hospodárske činitele,
- činitele typické pre kolektív,
- prítomnosť alebo absencia národnostných inštitúcií,
- udržiavanie kontaktov s materským etnikom a ich formy,
- národnostno-geografický systém kontaktov.¹⁰

Békešská Čaba poľným mestom – kritéria statusu poľných miest

Nie je ambíciou mojej práce zaoberať sa hlbšie problematikou typov sídel Slovákov v Maďarsku, urobila to už Anna Divičanová. Spomedzi poľných miest sa budem venovať iba Békešskej Čabe, resp. evanjelickej cirkvi, ktorej predstavitelia zohrali dôležitú rolu v uchovaní silného etnického povedomia, kohézie a stability spoločnosti čabianskych Slovákov.

Lokality, ktoré sa radia *k typu poľných miest* medzi rokmi 1860 – 1870 zasiahli také vplyvy, ktoré boli charakteristické pre spôsob života miest a mestský inštitucionálny systém.

Ďalšou charakteristickou črtou uvedených slovenských dolnozemskej poľných miest je, že vznikli na širokom poľnom priestranstve, v ktorom sa vytvoril systém *sálašov* (dolnozemských samôt), obklopujúcich mestský priestor, ktoré na koniec 18. storočia nadobudli významnú hospodársku silu. Pre tento model hospodárenia bola charakteristická

⁹ Gyivicsán Anna: Etnokulturális változások Tótkomlóson. In: Tótkomlós története és néprajza. 2. Red. Gy. Szincso. Tótkomlós–Gyula: Tótkomlós Város Önkormányzata 1996, s. 379 – 395.

¹⁰ Podrobnejšie porov. Gyivicsán Anna: Anyanyelv, kultúra, közösség. Budapest: Teleki László Alapítvány 1993, s. 29.

vysoká prosperita na poli chovu zvierat a poľnohospodárstva, tento fakt zabezpečoval obyvateľstvu hospodársku autonómiu a v oblasti kultúrneho života možnosť na pomerne samostatný vývoj. Anna Divičanová cituje nasledujúcu mienku Júliusa Dedinszského (Dedinszky Gyula): *„vďaka hospodárskej autonómii, ktorej duch pestovali sedliacki gazdovia a presbyteri, mohla čabianska evanjelická cirkev uchovať svoje tradície“*.¹¹

Zámožnejšia vrstva čabianskych sedliakov vlastnila sálaš, ktorý tvoril organickú súčasť ich nehnuteľností, podobne ako dom v meste. Tieto salaše fungovali ako obytné domy, boli postavené s vysokými nárokmi, dbalo sa o ich čistotu. Charakterizovali ich prejavy výrazných nárokov na kolektívnu súdržnosť, ktorá predstavovala značnú silu. Ferenc Erdei interpretuje tento fenomén ako jeden z etnických znakov slovenských societ.¹² Fenomén súdržnosti sa uplatňoval tiež vo vzťahu a komunikácii priestoru „sálašov“ s mestským prostredím. Obidva priestory tvorili jeden organický celok, ich obyvatelia spoločný kolektív, čo znamenalo silnú motiváciu k uchovaniu kultúry. Obyvatelia, ktorí žili na sálašoch, mali pomerne dobré možnosti k voľnému pohybu, ľahko sa mohli stykať navzájom medzi sebou, ani dostať sa do mesta neznamenaloby ťažkosti; takto rozvinuli silný a stabilný spoločenský život vo svojom bydlisku, ktorý by sa mohol prirovnať k pomerom redšie obývaných dedín.

Evanjelická cirkev ako faktor s etnickým a kultúrnym významom

Druhou typickou charakteristickou črtou typu poľného mesta so slovenským obyvateľstvom je prítomnosť evanjelickej cirkvi ako faktoru s etnickým a kultúrnym významom. Slovenskí evanjelici v Uhorsku, tak aj Čabania, používali v cirkvi od konca 16. stor. vo funkcii liturgického jazyka češtinu (tzv. bibličtinu) a tento faktor ich odlišoval a oddeľoval od katolíkov a Nemcov luteránov.¹³ Čabianski evanjelici viackrát vystúpili

¹¹ Gyivicsán Anna: Anyanyelv, kultúra, közösség. Budapest: Teleki László Alapítvány 1993, s. 65.

¹² Erdei Ferenc: Magyar tanyák. Budapest: Akadémiai Kiadó 1976.

¹³ O národnostne a konfesionálne zmiešaných lokalitách podrobnejšie porov. Anna Divičanová, 1993, s. 39.

proti katolíkom, ktorí sa chceli v meste usadiť, možno pre opodstatnenú obavu z konfesionálnych sporov. Práve preto sa Pavel Kovács nasledovne vyjadruje: „*Békésska Čaba sa v istom období menovala luteránskym Rímom, po vzore Debrecína, ktorý bol nazvaný Rímom kalvínskym.*“¹⁴

Veriaci si postavili modlitebňu na mieste dnešného malého kostola, ktorý mal pletené steny ometené blatom. Neskôr, r. 1723 namiesto pletených stien zmurovali steny z váľkov a slamenú strechu nahradili šindľami.¹⁵

Na mieste skromnej modlitebne sa dal zbor, ktorý sa značne rozrástol, do stavby primeraného kostola. Bol postavený za pol roka po zložení základného kameňa a v deň Martina – na meniny Luthera – 10. novembra r. 1723 bol vysvätený.¹⁶

Považujem za dôležité pripomenúť aj fakt, že cirkev vybuďovala taký školský systém, ktorý slúžil vzdelávaniu už aj nižších spoločenských vrstiev. Vďaka týmto opatrenia a skutkom sa stalo silným etnické povedomie miestnej society. K formovaniu silnej etnickej identity vo veľkej miere prispeli miestni evanjelickí farári: Tomáš Konik al. Koniček, Ján Šuhajda, Ondrej Bartolomaides, Samuel Tešedík st.,¹⁷ Martin Vandlík, Ján Ďurček, Ondrej Ďurček, Samuel Drozdík, Michal Milecz Draškóczi, Ondrej Uhrin, Michal Bosí.¹⁸

¹⁴ Kovács Pál: Békéscsaba egyházainak története. Evangélikusok. In: A művelődés évszázadai Békéscsabán. Red. I. Käfer, L. Köteles. Békéscsaba: Békéscsaba Megyei Jogú város 1998, s. 221.

¹⁵ Haan Lajos: Békés-csaba. A város története a kezdetektől a XIX. század harmadik harmadáig. Békéscsaba: Békés Megyei Közgyűlés Önkormányzati Hivatala 1991, s. 67.

¹⁶ Haan Lajos: Békés-csaba. A város története a kezdetektől a XIX. század harmadik harmadáig. Békéscsaba: Békés Megyei Közgyűlés Önkormányzati Hivatala 1991, s. 116.

¹⁷ Čabánia považujú za skutočného organizátora miestneho zboru Samuela Tešedíka st. Podrobnejšie: Haan 1991, s. 67.

¹⁸ Pre úplnosť kapitoly som vymenovala mená farárov do roku 1942. Téma sa venoval hlbšie Pavol Kováč (Kovács Pál) v príspevku: História čabianskych cirkví. In: A művelődés évszázadai Békéscsabán. Red. I. Käfer, L. Köteles. Békéscsaba: Békéscsaba Megyei Jogú Város 1998, s. 222; Porov. ešte: Ľudovít Žigmund Szeberényi: História Čabianskej ev. cirkvi. In: Evanjelický Hlásnik, 1936, č. 7, s. 11 – 15 (Pramenný materiál uvádzam v autentickej pravopisnej forme).

Na koniec 80. rokov 19. storočia už bol kostol pre cirkevný zbor malý, veď r. 1745 mala Čaba 2740 obyvateľov a r. 1810 ich už bolo 11 726. K zloženiu základného kameňa veľkého chrámu došlo r. 1807 a kostol bol vysvätený 29. júna 1824 na Petra a Pavla.¹⁹

Obdobie po vysvätení kostola (počínajúc rokom 1825) sa nazýva novodobou históriou zboru. K tomuto obdobiu sa viaže pôsobenie dvoch známych klanov: Haanovcov a Seberiniovcov (Szeberinyi),²⁰ ktoré markantne ovplyvnili vývoj zboru.

V tomto období sa prejavovala čo do počtu vzrastajúca tendencia zboru. V etape, ktorú som skúmala, r. 1920 bol počet čabianskych evanjelikov 29 725 a r. 1940 už cca 33 000. Z tohto dôvodu sa stal čabiansky evanjelický zbor najväčším evanjelickým zborom krajiny, a to aj napriek vysokej mortalite následkom opakujúcich sa epidémií a vypustených rojov, ktoré zakladali ďalšie dolnozemské slovenské lokality.²¹

Čabianski evanjelickí farári: Ján Haan (Haan János), Daniel Brosman (Broszman Daniel), Ľudovít Haan (Haan Lajos), Pavol Koren (Koren Pál), Juraj Jakabfi (Jakabfi György), Michal Rohály (Rohály Mihály), Gustáv Szeberényi (Szeberényi Gusztáv), Ľudovít Žigmund Szeberényi

¹⁹ Čabiansky evanjelický chrám je najväčším evanjelickým kostolom v Maďarsku. Veža kostola má výšku 70 metrov, miest na sedenie je cca 3500, z nich 1700 je umiestnených na chóre. Chór má výšku dvoch poschodí dookola, sedadlá sú aj za organom. Oltár zhotovil sochár Lavrinec Dunaiszky (Dunaiszky Lőrinc) podľa plánov Jána Haana. Podrobnejšie pozri: Haan Lajos: Békés-Csaba. A város története a kezdetektől a XIX. század harmadik harmadáig. Békéscsaba: Békés Megyei Közgylés Önkormányzati Hivatala 1991, s. 125. Oltárna maľba, Kristus na kríži je dielo Leonarda Landau (pôvodnú maľbu ukradli). V súčasnosti je oltárna maľba dielom čabianskeho maliara Mihálya Szeberényiho. Nadpis maľby je „Elvégeztetett” („Dokonané“, pozn. autora).

Dedinszky Gyula: A békéscsabai evangélikus Nagytemplom oltára és annak alkotója, Dunaiszky Lőrinc szobrász. In: *Békési Élet*, 1981/4, s. 435 – 447.

²⁰ O variantoch používania priezviska Szeberényi pozri József Demmel: A kettős identitás ára. (A békéscsabai Szeberényi Gusztáv és a nemzetiségi kérdés a 19. századi evangélikus egyházban.) Békéscsaba: Országos Szlovák Önkormányzat Kutatóintézete 2014 s. 24 (poznámka pod čiarou č. 29).

²¹ Dedinszky Gyula: *A békéscsabai evangélikus szlovákság szétrajzása*. 1963. BEGYL (Rukopis).

Dedinszky Gyula: *Írások Békéscsaba történetéből, néprajzából*. Gyula: Békés Megyei Levéltár) 1993.

(Szeberényi Zsigmund Lajos)²² (Szeberényi Lajos Zsigmond), Ondrej Ďurček (Gyurcsek András), Adam Mekiš (Mekis Ádám), Pavol Kováč (Kovács Pál), Karol Hrdlička (Hrdlicska Károly), Karol Linder (Linder Károly), Karol Deme (Deme Károly), Pavol Kutyej (Kutyej Pál Albert), Juraj Csepregi (Csepregi György), Július Dedinský (Dedinszky Gyula), Michal Francisci (Franciszci Mihály), Juraj Kiss (Kiss György), Michal Rohály (Rohály Mihály), Ondrej Peter Aradi (Aradi András Péter), Ladislav Tábornský (Táborszky László), Mihály Németh (Németh Mihály), Pavol Kutyej ml. (Kutyej Pál Gábor), Zoltán Nagy (Nagy Zoltán), Péter Kondor (Kondor Péter), Ágnes Péterné Benedek (Péterné Benedek Ágnes).²³

Dva evanjelické kostoly sú dominantou Békešskej Čaby. Sú symbolom sily súdržnosti, na vytváraní ktorej sa podieľala evanjelická cirkev, sú zároveň pamätníkmi vzťahu Slovákov, ktorí sa tu usadili, k svojej viere, veď ich prvým činom bolo postavenie svojho Božieho domu.

Ako to už bolo spomenuté, obradným jazykom čabianskej evanjelickej cirkvi bola od kolonizácie lokality biblická čeština (bibličtina).

V tomto jazyku boli písané aj učebnice pre potreby elementárnych škôl, ale v rámci vyučovacieho procesu sa musí počítať aj s používaním materinského jazyka učiteľov a žiakov, t. j. s miestnym nárečím ako s motivačným faktorom. V biblickej češtine boli vedené tiež zápisnice presbyteria, v jazyku ktorých sa prejavuje snaha o uchovanie normy

²² Lúdvít Žigmund Szeberényi sa vo svojich devätnástich rokoch rozhodol používať svoje meno nasledovne: Szeberényi. Pozri bližšie: József Demmel: A kettős identitás ára. (A békéscsabai Szeberényi Gusztáv és a nemzetiségi kérdés a 19. századi evangélikus egyházban.) Békéscsaba: Országos Szlovák Önkormányzat Kutatóintézete 2014, s. 24 (poznámka pod čiarou č. 29).

²³ Menoslov farárov pojednávaneho obdobia neudržiava prísne poradie vykonávania služby z dôvodu, že sa roky ich služby prekrývajú, súčasne vykonávali službu aj viacerí. Podrobnejšie porov. poznámku č. 16.

Szente Béla: A Békéscsabai Evangélikus Gyülekezet krónikája a rendszerváltástól napjainkig (1989 – 2018). In: Békéscsabai Evangélikus Gyülekezet 300 éve. Red. J. Járóli. Békéscsaba: Békéscsabai Evangélikus Egyházközség 2018, s. 213 – 241.

Zoznam evanjelických farárov pôsobiach v Békešskej Čabe od roku 1718 až po súčasnosť. Dostupné na: [http://bekeswiki.bmk.hu/index.php/Evang%C3%A9likus_Nagytemplom_\(B%C3%A9k%C3%A9scsaba\)](http://bekeswiki.bmk.hu/index.php/Evang%C3%A9likus_Nagytemplom_(B%C3%A9k%C3%A9scsaba)), cit. 2021. 07. 04.

Ilustrácia č. 1: Veľký a malý evanjelický chrám v Békešskej Čabe

Zdroj: János Tuska – antikfoto.hu

Kralickej Biblie, pritom sa do cirkevného jazyka dostávajú prvky miestneho slovenského dialektu.²⁴

Postupné prenikanie maďarčiny do cirkevnej administratívy a škôl

V Békešskej Čabe odznela prvá kázeň v maďarskom jazyku 7. februára 1815 pri príležitosti pohrebu evanjelického farára Michala Milecza, k druhému prípadu došlo 29. júna 1824, keď bol veľký evanjelický chrám slávnostne vysvätený.²⁵ Po týchto ojedinelých prípadoch onedlho došlo k duchovným službám členov zboru maďarskej národnosti v ich mate-rinskom jazyku. R. 1836 po biskupskej vizitácii presbytérium rozhodlo

²⁴ Zsilák Mária: A tótkomlói szlovák nyelv funkcionális rétegződése. In: Tótkomlós története és néprajza. 2. Red. Gy. Szinesok. Tótkomlós–Gyula: Tótkomlós Város Önkormányzata 1996, s. 363 – 365.

²⁵ Dedinszky Gyula A szlovák betű útja Békéscsabán. *Cesta slovenskej litery na Čabe*. Békéscsaba: Békés Megyei Könyvtár 1987. s. 12.

o zavedení aj maďarských bohoslužieb, podľa uznesenia sa maďarské bohoslužby majú konať ročne štyrikrát, v druhý deň veľkých sviatkov popoludní a na deň Svätého Štefana ráno.²⁶

„Každý verný kresťan je povinný prejavovať úctu a priateľské správanie voči svojej vlasti, v ktorej sa narodil a v ktorej žije v pokoji pod ochranou jej zákonov; z tejto príčiny – vzhľadom na túto svoju povinnosť sa hore uvedené cirkevné zhromaždenie jednohlasne rozhodlo nariadiť, aby sa aspoň ročne štyrikrát konali aj v našom zbore božie služby v jazyku našej milovanej maďarskej vlasti, na veľké sviatky a na sviatok kráľa Štefana.

Uznesenie valného zhromaždenia cirkevného zboru: Náš zbor uznal za správne a potrebné – vzhľadom na tých členov zboru, ktorí ovládajú iba maďarský jazyk, aby sa na druhý deň každého veľkého sviatku popoludní a na deň kráľa Štefana ráno konali bohoslužby v maďarskom jazyku.“

Presbytérium čabianskeho evanjelického zboru pod vplyvom krajinského snemu r. 1837 nariadilo viesť cirkevné zápisnice dvojjazyčne, v slovenčine a maďarčine. V tomto istom roku bola do evanjelickej školy zavedená maďarčina miesto vyučovania latinčiny.

Následkom uvedených opatrení sa začala vytvárať slovensko-maďarská, resp. maďarsko-slovenská dvojjazyčnosť v čabianskej evanjelickej cirkvi, ktorá sa časom postupne posúvala v smere maďarskej monolingválnosti.²⁷

Békešská Čaba patrila medzi tie málopočetné slovenské lokality, ktoré boli schopné na konci 19. storočia vytvoriť nové inštitúcie vysokej (meštianskej) kultúry. Ako som to už vyššie uviedla, v 60. – 70. rokoch 19. storočia charakterizoval Békešskú Čabu skôr meštiansky spôsob života. Tento fakt ovplyvnil aj etnokultúrne zmeny, ku ktorým tiež došlo. Békešská Čaba ako poľné mesto s prosperujúcim hospodárstvom nadobudla

²⁶ Ülésjegyzőkönyv 1836. július 6. BEGYL 1.b. (Zápisnica zo zasadnutia presbyteria).

²⁷ Zsilák Mária: A tótkomlói szlovák nyelv funkcionális rétegződése. In: Tótkomlós története és néprajza. 2. Red. Gy. Szincsek. Tótkomlós–Gyula: Tótkomlós Város Önkormányzata 1996, s. 365.

O výmene jazyka v evanjelickom zbore v Békešskej Čabe pozri Uhrin Erzsébet: A nyelvháználát változásai a békéscsabai evangélikus egyházközségben. In: Békéscsabai Evangélikus Gyülekezet 300 éve. Red. J. Járolí. Békéscsaba: Békéscsabai Evangélikus Egyházközség 2018, s. 99 – 119.

relatívnu samostatnosť, vďaka ktorej mohla zabezpečiť svojim občanom rozvoj s prihliadanim na etnické svojráznosti. Tieto etnické svojráznosti boli prítomné vo všetkých troch základných vrstvách kultúry, v tradičnej (ľudovej) kultúre, v cirkevnej a vysokej (meštianskej) taktiež.

Uzavreté (slovenské) monolingválne kultúrne systémy sa uchovali do etapy rokov 1810 – 1830. Do týchto rokov spadá aj rozklad inštitucionálneho systému, pre ktorý tvorila podklad biblická čeština. Zmeny vyvolalo po r. 1820 spoločenské hnutie, ktoré sa prejavovalo v zavádzaní reforiem v prospech vytvárania buržoáznej kultúry a ktoré si nárokovalo nové požiadavky v súvislosti s rozvojom jazyka. Táto nová situácia, samozrejme, bytostne ohrozovala kultúrne inštitúcie menšín, ktoré do toho času boli uzavreté, narúšala ich fungovanie. V Slovákmi obývaných poľných mestách došlo k zmenám s veľkým fázovým odstupom. Anna Divičanová vymedzuje tri fázy zmien:

1. roky 1830 – 1840;
2. roky 1860 – 1870;
3. obdobie pred I. svetovou vojnou (t. j. roky 1880 – 1910).²⁸

Na podklade týchto fáz kultúrnych zmien sa pokúsím analyzovať kultúrne zmeny, ku ktorým došlo v Békešskej Čabe. Táto práca nemá ambície brať do ohľadu aj kultúrne zmeny a príčiny týchto zmien ostatných Slovákmi obývaných poľných miest súčasného Maďarska.²⁹

V Békešskej Čabe sa začal tento proces v 30. rokoch 19. storočia výlučne nariadeniami na používanie jazyka evanjelickej cirkvi. Zavážili tu už spomenuté faktory jazykovej politiky cirkevného vedenia:

- od r. 1836 zavedenie maďarského jazyka do administrácie cirkvi;
- od r. 1840 zamestnávanie farárov, ktorí ovládajú maďarčinu;
- od r. 1844 čoraz silnejšie dožadovanie zavádzania výučby maďarského jazyka do škôl.

Proces výmeny jazyka neskôr zasiahol aj slovenskú evanjelickú kultúru, následkom ktorej došlo k jej zmenám nemalého významu. Ľudová

²⁸ Gyivicsán Anna: A szlovák kultúra intézményei. In: Művelődés évszázadai Békéscsabán. Red. I. Käfer – L. Köteles. Békéscsaba Megyei Jogú Város 1998, s. 200.

²⁹ Gyivicsán Anna: Anyanyelv, kultúra, közösség. Budapest: Teleki László Alapítvány 1993, s. 75 – 105.

religiozita sa postupne zmenila na dvojazyčnú a zaradila sa do dvoch kultúrnych systémov. Tento fakt sa dá odsledovať na podklade zápisníc valných zhromaždení evanjelickej cirkvi, ktoré dokladajú zavedenie systému nových inštitúcií nadväzujúcich na maďarský jazyk.³⁰

Vznik slovenskej meštianskej civilnej kultúry

Okrem zmien, ku ktorým došlo v cirkevnej kultúre, vytvorila sa nová, dovtedy neexistujúca sieť meštianskej civilnej kultúry; táto zmena viedla k zániku monopolného postavenia cirkvi. Vytvárali sa spevácke zbory, čítacie spolky, divadelné súbory, štátne školy. Od roku 1860 sa stalo pre minority jazykových ostrovov závažnou otázkou, či budú schopné uchovať svoju etnicitu a kultúru. Postoj jednotlivých societ bol v tejto otázke, samozrejme, odlišný. Pokým napríklad v Slovenskom Komlóši nebolo odhlasované založenie nižšieho gymnázia s vyučovacím jazykom maďarským, zatiaľ v Békešskej Čabe vznikli popri maďarských kultúrnych inštitúciách paralelne inštitúcie, ktoré sprostredkúvali slovenskú kultúru, napr. aj v školách, výučbou slovenského jazyka.³¹

V Békešskej Čabe bola založená väčšina slovenských kultúrnych inštitúcií v 80. rokoch 19. storočia.

K tomuto inštitucionálnemu systému nového typu sa radí napr. kníhkupectvo evanjelickej cirkvi, ktoré zabezpečovalo pre Slovákov v južnej časti Dolnej zeme³² vydávanie Biblií, spevníkov a knížiek s nábožen-

³⁰ Zápisnice z valných zhromaždení sú v archíve evanjelického zboru Békešskej Čaby (BEGyL) 1836, s. 118, 1839, s. 114 – 115, 1873, s. 352.

³¹ Gyivicsán Anna: Etnokulturális változások Tótkomlóson. In: Tótkomlós története és néprajza. 2. Red. Gy. Szincsek. Tótkomlós–Gyula: Tótkomlós Város Önkormányzata 1996, s. 379 – 395.

³² Termín vznikol prekladom historického maďarského výrazu Alföld. Avšak v našom prípade ho nevnímame z hľadiska geografického, ale skôr ako duchovný priestor s tradíciami slovenských kolonistov. K označeniu pojmu „*dolnozemská Slováci*“ sa Ján Botík takto vyjadruje: „*Jadro slovenskej Dolnej zeme (békešsko–čanádska oblasť v Maďarsku, aradsko-banátska oblasť v Rumunsku a vojvodinská oblasť v Srbsku), napriek tomu, že pri kolonizovaní v 18. a 19. storočí sa stala multietnickým areálom, zároveň nesie aj znaky priestorového útvaru, ktorý sa v sociálnych vedách označuje ako kultúrna oblasť.*“ Ján Botík: Slovenská Dolná zem. (Historický a etnokultúrny vývin slovenských minorít v Maďarsku, Rumunsku, Srbsku a Bulharsku.) Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko 2019, s. 15.

skou tematikou.³³ Vo sfére svetskej kultúry sa prejavovali podobné snahy z iniciatívy vrstvy stredných sedliakov a užšej vrstvy remeselníkov Békešskej Čaby. Následkom tejto iniciatívy vzniklo vydavateľstvo bratov Povážayovcov a od r. 1883 začal vychádzať časopis Dolnozemske listy,³⁴ ktoré sa stali inštitúciou a fórom pestovania slovenského jazyka.

Meštianske hospodárske, spoločenské a kultúrne inštitúcie boli v Békešskej Čabe riadené štátnymi rozhodnutiami, preto slovenská kultúra nedostala značnú finančnú podporu. Tento fakt limitoval možnosti jej rozvoja. Vznik čabianskych slovenských kultúrnych inštitúcií podporovala užšia vrstva slovenskej society, strední sedliaci. Ako som vyššie spomenula, tradičná slovenská kultúra bola prítomná v Békešskej Čabe i naďalej – a to i napriek mestskému rozvoju – vďaka sálašom, ktoré tvorili s mestom organický celok. Práve tradičná kultúra sa stala garanciou vytvárania slovenskej meštianskej kultúry v Békešskej Čabe, veď ju sprostredkúvali vrstvy sedliakov, ktorí boli zároveň jej nositeľmi.

Bohužiaľ, nesmie sa nespomenúť ani fakt, že na konci 19. a začiatku 20. storočia z celkovej inštitucionálnej siete Békešskej Čaby tvorili slovenské kultúrne inštitúcie len nepatrný podiel. Slovenský inštitucionálny kultúrny systém reprezentovali v Békešskej Čabe okrem škôl len nasledujúce:

- vydavateľstvo Povážayovcov,
- vydavateľstvo evanjelickej cirkvi,
- a vydavateľstvo Dolnozemských listov.

Len tak si uvedomíme, aký malý podiel zastupovali slovenské inštitúcie z celkového inštitucionálneho systému Békešskej Čaby, ak si pozrieme štatistiku národnostné zloženia mesta: r. 1893 z celkového počtu obyvateľov mesta tvorili Slováci 25 917, Maďarov bolo iba 7 728. Pre úplnosť uvediem niekoľko z inštitúcií mesta s väzbou na maďarský jazyk: divadlo, reduta, kasino, stredoškolská výučba v maďarskom jazyku a výučba učňov, administrácia v maďarskom jazyku na súde,

³³ Dedinszky Gyula: A szlovák betű útja Békéscsabán. *Cesta slovenskej litery na Čabe*. Békéscsaba: Békés Megyei Könyvtár 1987, s. 232 – 235; Jároli József: A békéscsabai evangélikus lelkészek, tanítók irodalmi munkássága, egyházi könyvkiadás. In: Békéscsabai Evangélikus Gyülekezet 300 éve. Red. J. Jároli. Békéscsaba: Békéscsabai Evangélikus Egyházközség 2018, s. 174 – 175.

³⁴ Písanie názvov časopisov sa riadi podľa súčasných pravidiel slovenského jazyka.

na daňovom úrade, na colnom úrade.³⁵ Pre lepšiu orientáciu znázorňuje nasledujúca tabuľka súveké náboženské a národnostné zloženie mesta.

Vyčíslené údaje jednoznačne nasvedčujú ireálnu nesúmernosť.

Tabuľka č. 3: Zloženie obyvateľstva mesta Békešskej Čaby podľa náboženstva a národnosti v období 1850 – 1930³⁶

Zdroj: Borguľa – Švihran, 1979

Náboženstvo	1850/51	1880	1890	1900	1910	1920	1930
Evanjelici augsburského vierovyznania (Luteráni)	18 356	23 315	24 044	25 647	28 473	29 725	31 713
Rímsko katolíci	3 800	6 461	7 168	8 105	9 541	11 230	13 095
Kalvíni	316	811	796	1 260	1 840	2 618	3 550
Národnosť							
Slováci	20 671	25 339	25 917	27 488	28 682	24 710	19 846
Maďari	1 200	6 579	7 224	9 504	13 271	21 407	31 312
Nemci	50	429	379	279	280	262	220

V prvom desaťročí 20. storočia pokračuje kultúrny vývoj. Prominentnými predstaviteľmi evanjelickej cirkvi sú v tomto období Ľudovít Žigmund Szeberényi a jeho syn Gustáv Szeberényi a Ladislav Linder, evanjelický farár v čabianskych Viniciach (oficiálny názov: Erzsébet-hely, miestny čabiansky Jamina). K menu Ľudovíta Žigmunda Szeberényimu sa viaže vydávanie dvoch dôležitých a obľúbených publikácií pre dolnozemskej Slovákov: cirkevný časopis *Evanjelický hlásnik* (1931 – 1944) a *Čabiansky kalendár* (1920 – 1948). Špeciálny profil im dodával fakt, že sa v nich uverejňovali práce čabianskych a dolnozemskej píšmajkov, v kalendári bolo uverejnených niekoľko prác aj v čabianskom slovenskom nárečí.

³⁵ Gyivicsán Anna: A szlovák kultúra intézményei. In: A művelődés évszázadai Békéscsábán. Red. I. Käfer – L. Köteles. Békéscsaba: Békéscsaba Megyei Jogú Város 1998, s. 206.

³⁶ Borguľa, Michal – Švihran, Ladislav: Tu sa usadíme. Slováci v čabianskej oblasti. 1. vyd. Bratislava: Tatran 1979, s. 171 – 172.

V biografii a činnosti redaktorov *Čabianskeho kalendára*, ako aj písmačom venujem osobitnú kapitolu.

Tvorivá vrstva pomešťančenej sedliackej spoločenskej vrstvy a remeselníkov vynaložila úsilie, aby slovenská kultúra nadobudla väčšie možnosti uplatnenia. Z radov remeselníkov bol najvýznamnejšou osobnosťou Ján Sekerka (Szekerka János) (1904 – 1985) a taktiež Ján Gerči (1909 – 1984) [Gercsi od roku 1873, pôvodne Giecs³⁷, pochádza z pomešťančenej sedliackej vrstvy]. Ich diela vychádzali v *Čabianskom kalendári*. J. Sekerka bol zberateľom čabianskych ľudových piesní, J. Gerči vo svojej poézii a prozaických dielach popisuje život slovenského sedliaka, v jeho ironických prácach sú terčom mešťania. J. Gerči písal svoje práce v prevažnej väčšine v súvekom slovenskom spisovnom jazyku.

Činnosť čabianskeho slovenského amatérskeho divadla sa rozvinula na prelome 20. a 30. rokov 20. storočia, kým vo vojvodinských slovenských lokalitách fungovalo už od 60. rokov 19. storočia, v Slovenskom Komlóši bolo založené r. 1907.³⁸

Založenie amatérskeho slovenského divadla dospelých na Čabe iniciovala samovzdelávacia asociácia v 20. rokoch minulého storočia s cieľom sprostredkovania slovenskej meštianskej kultúry.

Podľa vyššie uvedených faktov sa môže konštatovať, že medzi dvoma svetovými vojnami sa síce explicitne prejavovala snaha rozširovať rolu a význam slovenskej kultúry v spoločenskom živote mesta, ale školský systém nenásledoval tieto ambície. Zo štátnych škôl bola výučba slovenčiny úplne vytlačená, v školách evanjelickej cirkvi sa v slovenčine vyučovala iba vierouka.

Po druhej svetovej vojne došlo k najzávažnejším zmenám na poli verejného školstva. Medzi rokmi 1945 – 1948 bol vypracovaný plán, ktorý dával garancie všetkým národnostným menšinám v Maďarsku na vzdelávanie v materinskom jazyku v celej šírke školského systému, počnúc predškolskou výchovou až po získanie univerzitnej vzdelanosti. „*Toto nariadenie umožnilo otvoriť slovenskú školu vo všetkých*

³⁷ BEGyL Krstná matrika vo Viniciach (1865 – 1877) 8. septembra 126/1873. V poznámke figuruje: otec mu nie je Gieč ale Gerči (Gercsi) – Az apa neve nem Giecs, hanem Gercsi.

³⁸ O slovenskom dolnozemskej divadle pozri Divadelné múzy na Dolnej zemi. Red. I. M. Ambruš, P. Hlásnik, B. Unc. Nadlak. Vydavateľstvo Ivan Krasko 2016. 296 s.

*lokalitách, kde si prosilo aspoň 10 rodičov alebo tútorov školopovinných detí vzdelávanie svojich detí v slovenskom (národnostnom) jazyku.*³⁹

Dočasná národná vláda uverejnila svoje nariadenie č. 10030/1945 M. E. v 10. čísle časopisu Kőznevelés (Verejná výchova), ktoré vypovedalo: ⁴⁰ „*V tých ľudových... základných školách verejného školstva, kde sa nadhodí prosba o zmenu vyučovacieho jazyka, zo strany aspoň 10 rodičov alebo tútorov školopovinných detí, ...tajným hlasovaním sa má rozhodovať o tom, či chcú svojim deťom zabezpečiť*

1. výučbu všetkých predmetov v materinskom jazyku, s výnimkou maďarského jazyka, ktorý sa má vyučovať ako predmet;

2. alebo sa má umožniť výučba materinského jazyka ako predmetu.“

Týmto nariadením sa po roku 1945 stala národnostná kultúra organickou súčasťou štátnej kultúry a v tomto poňatí sa zaradilo do celoštátnej školskej siete aj národnostné školstvo.

V Békešskej Čabe bola zariadená r. 1945 slovenská základná škola, ktorá následkom výmeny obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom (1946 – 1948) zanikla. R. 1949 bola škola znovu uvedená do prevádzky ako dvanásťročienka (8 tried základnej školy + 4 triedy gymnázia). Bola naplnená žiakmi nielen z mesta, ale aj zo sálašov z okolia Békešskej Čaby a tiež z okolitých slovenských lokalít. Škola od r. 1961 funguje ako dvojjazyčná. Ako vyučovací jazyk bola zavedená spisovná slovenčina, ktorá sa nestala komunikačným prostriedkom society.⁴¹

Na rozdiel od školstva na poli kultúry nedošlo k vážnejším zmenám až do 50. rokov 20. storočia. Vtedy sa nadhodila myšlienka v kruhu miestnej inteligencie, že by sa v Békešskej Čabe malo vybudovať centrum slovenskej kultúry pre južnú časť dolnozemskej enklávy. Táto myšlienka sa začala presadzovať do praxe v 70. rokoch, keď vznikali slovenské kluby, spevokoly, čitateľské tábory:

³⁹ Mátrainé Gorján Mária: A nemzetiségi oktatásügy alakulása az 1945 utáni évtizedekben. In: Fejezetek a magyarországi románok és szlovákok történetéből. Red. M. Micheller. Békéscsaba: Kőrösi Csoma Sándor Főiskola 1995, s. 158 – 199.

⁴⁰ Kőznevelés, 1946/3, s. 17.

⁴¹ Lásik, Michal: Šesťdesiat rokov békeščabianskeho Slovenského gymnázia, základnej školy, materskej školy a kolégia. In: Z pokolenia na pokolenie. Békešská Čaba: Békeščabianske gymnázium základná škola a kolégium 2009, s. 9 – 20.

- od r. 1972 funguje Knižnica Békešskej Čaby ako *bázová* knižnica slovenskej menšiny;
- od r. 1974 nadobudlo Múzeum Mihálya Munkácsyho funkciu *bázového* múzea;
- populárno-vzdelávací a vedecký časopis *Békési Élet* sa stal fórom sprostredkúvania slovenskej kultúry;
- r. 1988 bola založená na Vysokej škole Sándora Kőrösiho Csomu *Katedra strednej Európy*, kde sa otvorila medzi inými možnosť na vzdelávanie študentov v slovenskom jazyku;
- r. 1990 bol založený *Slovenský výskumný ústav*;
- r. 1994 sa založili *slovenské národnostné samosprávy v Maďarsku*;
- r. 1995 mení svoje sídlo *Organizácia mladých Slovákov v Maďarsku*, sťahuje ho do Békešskej Čaby;
- r. 1996 dochádza k otvoreniu *Domu slovenskej kultúry*;
- od r. 2001 sídli *Generálny konzulát Slovenskej republiky v Békešskej Čabe*.

Ako to exemplifikácia dokladá, plány miestnej inteligencie sa začali realizovať dôraznejšie po r. 1989. Slovenská menšina dostala šancu, aby sa primerane prezentovala v kultúrnom živote mesta.⁴²

Považovala som za dôležité podať stručný popis inštitucionálnej siete meštianskej kultúry, veď zjavenie sa tohto fenoménu viedlo v celospoločenskej šírke k fundamentálnym zmenám. Na podklade zmien, ku ktorým došlo v uvedených intenciách, sa môžu sledovať, vysvetliť, analyzovať tiež zmeny kultúry na jazykových ostrovoch a je možné ich konkretizovať – v našom prípade – na Békešskú Čabu. Jednotlivé etapy zmien som analyzovala chronologicky, aby som mohla podať čo najucelenejší obraz o jazykových a kultúrnych pomeroch 20. a 30. rokov 20. storočia ako dôsledku a výsledku dynamiky dlhšieho procesu premien kultúry.

⁴² Alžbeta Uhrinová: Používanie materinského jazyka v kruhu slovenskej inteligencie v Békešskej Čabe. Doktorandské práce. – A békéscsabai szlovák értelmiség anyanyelv használata. Békešská Čaba: VÚSM 2004, s. 145 – 165; 153 – 177.

II. Vznik, ciele, charakter a poslanie Čabianskeho kalendára

V tejto kapitole kladiem do centra pozornosti Čabiansky kalendár ako hlavný objekt svojho výskumu. Vychádzam zo všeobecných definícií kalendára ako špecifického žánra, ktorého určité ustálené črty sledujem vo výskumnom materiáli. Sústreďujem sa predovšetkým na osobitné znaky Čabianskeho kalendára vyplývajúce z jeho národnostného charakteru a poslania.

Rôzne definície kalendára ako špecifického žánra

Uvedené citáty dosvedčujú, že ide o typ publikácie, ktorú musíme bezpodmienečne pokladať za organickú súčasť vzdelávania v danej dobe, v našom prípade sú to 20. a 30. roky 20. storočia. Kalendáre tradične pozostávali z dvoch častí: z kalendára v užšom slova zmysle (z poriadku dní jednotlivých mesiacov roka) a z tzv. prognostiky.

Heslo lexikonu⁴³ definuje pojem kalendára nasledovne:

„Kalendár: tlačený poriadok dní v mesiacoch roka (kalendár). Termín kalendár má pôvod v gréčtine, odvádza sa od kaleo = proklamácia, resp. sa odvádza z latinčiny, z názvu prvého dňa v roku z Calendae Januariae. Spoločnou predlohou kalendárov európskych národných jazykov je latinský Kalendár hvezdára Regiomontanus z roku 1474, schéma predlohy, poučenia tohto diela boli kopírované a rozširované po stáročia.“

⁴³ Ortutay Gyula: Magyar Néprajzi Lexikon. II. Budapest: Akadémiai Kiadó 1979, s. 71.

Július Dedinsky pri formulovaní významu kalendára – adresovaného v prvom rade širokým ľudovým vrstvám – vidí jeho schopnosť stať sa takmer výlučným prameňom na získavanie poznatkov:

„Nesmie sa zabudnúť na fakt, že okrem kníh s náboženskou tematikou dlhé roky bol pre ľudí dedinských chalúp – ako sa zvyčajne hovorí – popri Biblii najdôležitejším, ba možno výlučným čítaním Kalendár.“⁴⁴

Myšlienky Gyulu Ortutayho o úlohe kalendára sa úplne zhodujú s názormi Júliusa Dedinského:

„Je teda pochopiteľné, že pre našich gramotných sedliakov popri Biblii mal vždy najväčšiu hodnovernosť kalendár, lebo ku každému segmentu života poskytoval smerodajné rady.“⁴⁵

Marta Gelléri Lázárová sa vyjadruje k problematike kalendára v súlade s predchádzajúcimi odborníkmi:

„Kalendár má vynikajúce miesto v živote ľudského pokolenia. Neexistuje iná tlačенá práca, ktorá by sa dostala do rúk ľudstva v takom vysokom počte a v tak rôznorodých podobách ako kalendár.“⁴⁶

V predslove slovenského kalendára z roku 1805, ktorý zostavil Juraj Palkovič, môžeme čítať tieto redaktorove myšlienky:

„Kalendár gest taková knižka, kterau geden každý předněgšj člověk řemeselnj, kupec, ale i každý pořádný sedlák a hospodář mýti musý, gest on tedy prostředkem, skrze který se užitečné a k oswjcenj rozumu wěcy, neysnadněj i mezy pospolitý lid uwéeti mohou.“⁴⁷

⁴⁴ Píše Július Dedinsky v súvislosti s hodnotením diela Štefana Hudáka Ľudová poezia na Dolnej zemi. In: Dedinsky Gyula: A „Čabiansky Kalendár“ jelentősege az alföldi szlovákság életében. Békéscsaba: Munkácsy Mihály Múzeum 1972, s. 3. (Rukopis.)

⁴⁵ Ortutay Gyula: Kalendárium olvasó magyarok. – Halhatatlan népköltészet. Budapest: Magvető Kiadó 1966, s. 290.

⁴⁶ Citát od Marty Gellériovej Lázárovej v súvislosti s publikáciou Gábora Mátraya. In: Gellériné Lázár Márta: A magyarországi kalendárium-irodalom a kapitalizmus korában (1850–1945). In: Századok, 1974, 108/5–6, s. 1230.

⁴⁷ Klementis, Eugen: Z histórie slovenských kalendárov. In: Slovenské pohľady, 1924/4, s. 236.

Gyula Ortutay sa zamýšľa o kalendári a jeho vplyve na čitateľov nasledovne:

*„Naši sedliaci, vďaka kalendárom, majú šťastie nerozhodné a neisté názory na spoločenské a historické fenomény, a šťastie trvajú na mýtizujúcich a naivných názoroch na históriu.“*⁴⁸

Napríklad Leo Löwenthal zaraďuje kalendár medzi masovokomunikačné prostriedky:

*„Keď preskúmame organizáciu, obsah a jazykové symboly masovokomunikačných prostriedkov, dostaneme sa k poznaniu typických atitúd panujúcich v mase ľudí, o ich názoroch o viere, predsudkoch a túžbach.“*⁴⁹

Výskum kalendára ako masovokomunikačného prostriedku dáva odpovede aj na otázky, ktoré sa vynárajú v súvislosti s týmto typom komunikačných prostriedkov. Myšlienky skoncipované vo vyššie uvedených citátoch – ktorých podstata sa čiastočne zhoduje, ale miestami aj protirečí – ma doviedli k rozhodnutiu zaoberať sa otázkou kalendára ako žánru aj hlbšie a svoj výskum konkretizovať na príklade Čabianskeho kalendára.

Som toho názoru, že musím vo svojej práci venovať pozornosť analýze cieľov Čabianskeho kalendára z pohľadu očakávaní, ktoré boli naň kladené. Počas analýzy beriem ohľad na paralelne vydávané kalendáre, porovnať s nimi Čabiansky kalendár po obsahovej a formálnej stránke. Musím sa pokúsiť zistiť, akých spoločenských vrstiev sa týkalo odobranie tohto typu publikácie a aký vplyv to malo na ne. Nevyhnutne musím vykonať analýzu jazykovej stránky Čabianskeho kalendára (vo vzťahu k súvekej spisovnej norme slovenského jazyka), keďže konkrétne ide o kalendár vydávaný v slovenčine. K tomu, aby som hodnoverne zistila, do akej miery vplýval Čabiansky kalendár na kultúrny rozvoj našej minority a na slovenskú pospolitosť vôbec, musím tiež hlbšie preskúmať najužšie súvislosti jeho vydávania (vydavateľstvo, tlačiareň,

⁴⁸ Ortutay Gyula: Kalendárium olvasó magyarok. – Halhatatlan népköltészet. Budapest: Magvető Kiadó 1966, s. 288 – 289.

⁴⁹ Löwenthal Leo: Irodalom és társadalom (A könyv a tömegkultúrában). Budapest: Gondolat Könyvkiadó 1973, s. 8.

redaktorov, resp. redakciu). Tieto okolnosti považujem za dôležité práve z toho dôvodu, aby som mohla podložiť svoje tézy a dospieť k reálnym záverom.

Žánrové svojráznosti kalendára ako masovokomunikačného prostriedku

Ak sa zaoberám konkrétnym kalendárom, považujem za dôležité definovať svojráznosti a funkcie tohto typu publikácie. Formulácie definícií rozličného typu do istej miery charakterizujú aj názory daného pôvodcu na rozširovanie tlačeneého slova. Definície žánru obyčajne zdôrazňujú orientačnú funkciu kalendára ako prvoradú. „*Kalendár: kniha, v ktorej sa etapa viacerých rokov alebo jedného roka delí na mesiace, týždne a dni, osobitne sa v nej vyznačujú nedele a sviatky, zmeny podoby Mesiaca, okrem toho sú v nej zaznamenané prognózy na počasie s cieľom inštruovať, pripomínať dôležité cirkevné udalosti a záležitosti civilného života. Pomenúva sa starým a vžitým názvom: kalendár.*“⁵⁰

Nadväzujúc na vyššie citovanú definíciu ako prvú, najdôraznejšiu úlohu kalendára by som uviedla jeho funkciu orientovať sa v čase. Považujem túto klasifikáciu, prvenstvo funkcie orientovať sa v čase za prirodzenú, ale mohla by som ju pomenovať aj ako hlavnú, veď kalendár sa začína časťou kalendárnou, t. j. uvádzaním poriadku dní v danom mesiaci a táto časť dodáva najdôležitejšiu svojráznu črtu žánru. Rôzne definície žánru obyčajne zdôrazňujú tiež túto funkciu kalendára ako prvoradú.

Funkciu orientovať sa v čase vyzdvihujú aj mienky, ktoré hodnotia kalendár za „módny artikel“ práve preto, lebo ide o fundamentálnu svojráznu črtu žánru, ktorá zostáva platnou iba v limitovanom časovom rozpätí. „*Odporúča sa vždy kúpiť nový*“ – cituje výrok Józsefa Horvátha Marta Gelléri Lázárová.⁵¹ Podľa ľudového úslovja: „*Hovorí ako vlašajší kalendár.*“⁵²

Patrí sa venovať pozornosť aj ďalším funkciám kalendára. Viacerí výskumníci vyzdvihujú vedecko-populárnu, výrazne výchovnú funkciu

⁵⁰ Czuczor Gergely – Fogarasi István: A magyar nyelv szótára. 4. Pest, 1867, s. 735 – 37.

⁵¹ Gellériné Lázár Márta: A magyarországi kalendárium-irodalom a kapitalizmus korában (1850–1945). In: Századok, 1974, 108/5–6, s. 1223.

⁵² O. Nagy Gábor: Magyar szólások és közmondások. Budapest: Akadémiai Kiadó 1966, s. 328.

kalendárov.⁵³ Početní bádatelia považujú za prvoradú funkciu kalendára ako predmetu dennej spotreby.⁵⁴ Veď kalendáre skutočne dávajú praktické rady v každodenných záležitostiach života (v Čabianskom kalendári slúžili tomuto cieľu pripojené prázdne strany na konci knihy, ktoré mali názov „Domáce zápisky“).

Marta Gelléri Lázárová píše o kalendári aj ako o zábavnom žánre a na podklade mienky viacerých bádateľov charakterizuje ďalej kalendár ročenkou, ktorá slúži potrebám jasne vymedzenej skupiny, ako taká má rozhodujúci vplyv na posilnení jej vedomia súdržnosti.⁵⁵

Definíciu kalendára ako žánru a typu publikácie som sa snažila podať z viacerých hľadísk: z pohľadu funkčného, obsahového a ako článku potreby. V zhode s touto definíciou Marta Gelléri Lázárová určuje za kalendáre publikácie podľa nasledujúcich kritérií:

- vydáva sa ročne ako samostatná publikácia, resp. nadväzuje na časopis;
- tzv. kalendárna časť je podrobne rozpracovaná;
- publikácia obsahuje určité kalendárne pomôcky (zoznam menín, zoznam jarmokov...);
- sú do nej zaradené texty vzdelávacieho charakteru, beletristické práce, resp. zábavné texty iného druhu, napr. príslovia, porekadlá, žarty (aspoň niektorý žáner z vymenovaných);

⁵³ Balkányi Mihály: Fazekas Mihály és Kalendáriuma. In: Képes Kalendárium. Debrecen 1902, s. 56 – 58; Fazekas Mihály: Összes művei. 2. Budapest 1955, s. 34 – 35.

⁵⁴ Sashegyi charakterizuje kalendár ako spotrebný tovar nárokov jednoduchých ľudí. Sashegyi Oszkár: A kalendáriumok cenzúrája. In: Magyar Könyvszemle, 1942, s. 18.

Weger vyzdvihuje každodenné rady a pomocné materiály, ktoré sa v kalendároch nachádzajú, Calamus dáva do popredia poriadok poľných prác – ako o tom píše Marta Gelléri Lázárová. In: Gellériné Lázár Márta: A magyarországi kalendárium-irodalom a kapitalizmus korában 1850–1945. In: Századok, 1974, 108/5–6, s. 1234.

⁵⁵ Marta Gelléri Lázárová sa pri tejto charakteristike opiera o mienky nasledujúcich autorov: László Kővári, Imre Révész, Gusztáv Lauka. Uvedení autori videli možnosť uplatnenia politickej funkcie kalendára v určitej politickej etape, ktorá bola zameraná na danú spoločenskú triedu resp. vrstvu spoločnosti. In: Gellériné Lázár Márta: A magyarországi kalendárium-irodalom a kapitalizmus korában (1850–1945). In: Századok, 1974, 108/5–6, s. 1234.

- je určená buď celému spoločenstvu, alebo širším/užším spoločenským vrstvám.⁵⁶

Podľa vyššie uvedených a pertraktovaných kritérií za najdôležitejšie charakteristické črty kalendárov môžeme pokladať tieto:

- sú publikáciou, do ktorej majú byť zaradené texty na čítanie, ktoré sú aktuálne, vedecko-populárne a spĺňajú funkciu osvety;
- majú najčastejšie ustálenú kompozíciu (štruktúru);
- základ kompozície tvorí kalendárna časť s presnými informáciami;
- rubriky publikácie sa riadia podľa určitej schémy a realizujú sa ako jej varianty;
- špecifický ráz kalendára dáva možnosť na vytvorenie vedomej redaktorskej koncepcie, v ktorej sa zvyrazňuje „trojica funkcií“ (určovanie času, osveta, zábava) – ktorá manifestuje snahu poskytnúť pre čitateľa očakávanú orientačnú bázu;
- charakter toho-ktorého kalendára určujú kompozičné prvky (náboženské, hospodárske, vzdelávacie) a najmä ich úmernosť.

Vznik Čabianskeho kalendára

Čabiansky kalendár, ktorý je predmetom môjho výskumu, zodpovedá vyššie uvedeným hlavným kritériám žánru. V priebehu práce s konkrétnymi vydaniaми skúmaných publikácií sa budem venovať dejinám, obsahovým, formálnym, ideovým, technickým, jazykovým otázkam, ako aj otázkam perspektívy Čabianskeho kalendára, počas ktorej sa budem snažiť tento môj výrok dokázať.

Znáмым faktom je, že po prvej svetovej vojne sa zmenili štátne hranice, a tak Slováci žijúci v juhovýchodnej časti Dolnej zeme sa ocitli vo väčšej izolovanosti. Kontakty, ktoré do toho času fungovali, sa mohli udržiavať ťažšie, niektoré boli dokonca zrušené. Platilo to aj o obľúbených slovenských časopisoch a kalendároch. Dolnozemským Slovákom odrazu chýbali ich obľúbené materiály na čítanie. Túto situáciu spoznal Dr. Ľudovít Žigmund Szeberényi a rýchlo na ňu zareagoval, následkom čoho sa zrodil Čabiansky kalendár, ktorý vyplnil medzeru. Jeho úlohou

⁵⁶ Porov. Gellériné Lázár Márta: A magyarországi kalendárium-irodalom a kapitalizmus korában (1850–1945). In: Századok, 1974, 108/5–6, s. 1237.

bolo suplovať časopisy a kalendáre, ktoré sa dovtedy dostávali na Dolnú zem z Horniakov. V novej situácii vznikli distribučné problémy, pravdepodobne tento problém spôsobovali aj nariadenia, ktoré obmedzovali, resp. zakazovali distribúciu do zahraničia.⁵⁷

Vo formovaní identity zohrala dôležitú úlohu cirkev a vo vytváraní národných symbolov zase inteligencia, teológovia. Táto konštatácia platí tiež pre Čabiansky kalendár. Redaktorom kalendára na rok 1919 bol senior Dr. Ľudovít Žigmund Szeberényi. Publikácia bola vytlačená v tlačiarni Tevan. Prvé číslo slovenského Čabianskeho kalendára vyšlo r. 1920 a od tej doby každoročne vychádzal až do r. 1948. Nebolo čabianskej domácnosti, v ktorej by túto ročenku neboli poznali a neboli používali.

Spočiatku písali a redigovali kalendár Dr. Ľudovít Žigmund Szeberényi a budapeštiansky evanjelický farár Martin Morhács. Neskôr vzrástol počet čitateľov, z tohto dôvodu bolo treba rozšíriť rozsah kalendára. Následkom tohto faktu sa zapojili do redaktorskej práce Michal Francisci, ktorý od roku 1936 prevzal post redaktora, a Ladislav Linder, čabiansky evanjelický farár vo Viniciach (Békéscsaba-Erzsébethely).

Materiál ročeníek prvého desaťročia prakticky zostavovali uvedené štyri osoby (Podrobnejšie pozri podkapitolu *Redaktori Čabianskeho kalendára*).

V nasledujúcom desaťročí, v 30. rokoch 20. storočia vychádzal kalendár v rozsahu 120 – 130 strán. Rozsah značne vzrástol v porovnaní s číslami z 20. rokov 20. storočia (číslo z r. 1920 vyšlo na 20 stranách, v r. 1922 mala ročenka 95 strán). Na 30. roky 20. storočia vzrástol zároveň počet autorov. Postupne začali doň prispievať Ján Szekerka, Juraj Bauko, ktorí vlastnili predajňu kníh, píšmák Ján Gercsi a pod pseudonymom Janko V. Žofin, hudobný skladateľ a básnik Ján Valašťan-Dolinský. Neskôr sa kruh prispievateľov rozšíril, zapojili sa autori z okolia. Boli to: zo Sarvaša Ondrej a Ján Korbely, Štefan Nemcsok; zo Slovenského Komlóša Ondrej Kulík, Pavol Paulik, Judita Tomková; z Pitvaroša Štefan Hudák ml.; z Kondoroša Pavol Brhlík; z Medeša Ondrej

⁵⁷ Tóth István: A Békés és Csanád megyei szlovákok anyanyelvi művelődési viszonyai 1919–1944. Vzdělávacie pomery v materčine u Slovákov v Békésskej a Čanádскеj župe. Budapest: Celoštátna slovenská samospráva 1999, s. 40, 137 – 138.

Kokavec...⁵⁸ (Podrobnejšie pozri podkapitolu *Publikačná činnosť pismákov a prehľad ich tvorivej aktivity na stranách kalendára*).

Za značný prínos *Čabianskeho kalendára* považujem fakt, že okrem získania širokého tábora čitateľov pomáhal aj čabianskym pismákom rozvinúť publikačnú činnosť, uverejňoval ich práce.

Na tridsiate roky sa prezentoval v ročenke pismak takmer z každej okolitej lokality. Je to jeden z faktorov, ktorý prispel k tomu, že sa v tomto období vytvoril bohatý pramenný materiál pre lingvistické výskumy. Práve poézia a prozaické diela pismákov tvoria podklad k výskumu jazykových špecifik, ktoré tvoria elementy dobového úzu spisovnej slovenčiny, čabianskeho nárečia resp. hovorovej podoby slovenského jazyka a nachádzajú sa v ňom i elementy, ktoré dokladajú bilingvizmus (Podrobnejšie pozri kapitolu *Vzťah spisovnej slovenčiny a čabianskeho nárečia v zrkadle príspevkov Čabianskeho kalendára*).

Uvedení autori – ich zloženie prispelo nielen k rozširovaniu rozsahu publikácie, zabezpečovalo tiež pestrosť, rôznorodosť obsahu.

Podľa odhadu Júliusa Dedinszkého kalendár vychádzal ročne v 10 000 exemplároch.

Ak aplikujeme tento údaj iba na rodinných príslušníkov, ktorí s veľkou istotou čítali kalendár, počet čitateľov mohol byť cca 40 000. Dedinszky uvádza vo svojej knižnej publikácii, ktorá vyšla r. 1972, 70 000 čitateľov. Tvrdí, že okrem rodinných príslušníkov čítali kalendár aj ďalší, príbuzní, susedovci – totiž podľa neho bolo vo zvyku požičovať si kalendár na čítanie. Ak prijímame odhad a počítame so 70 000 – 80 000 počtom čitateľov, môžeme konštatovať, že v prípade minority je to, čo sa týka počtu, značný čitateľský kruh.⁵⁹ Nesmie sa zabúdať ani na fakt, že kalendár si predplácali tiež Slováci z iných regiónov (napr. z Novohradskej župy, z Tatabáne).

⁵⁸ Dedinszky Gyula: A „*Čabiansky Kalendár*“ jelentősége az alföldi szlovákság életében. Békéscsaba: Múzeum Michala Munkácsyho 1972, s. 83.

⁵⁹ Dedinszky Gyula: A „*Čabiansky Kalendár*“ jelentősége az alföldi szlovákság életében. Békéscsaba: Múzeum Michala Munkácsyho 1972, s. 83.

Z vyššie uvedených faktov vyplýva, že kalendár do značnej miery prispel ku kultúrnym nárokom Slovákov žijúcich v juhovýchodnej časti Dolnej zeme.⁶⁰

Ideové zameranie Čabianskeho kalendára

V kalendári sa prejavuje snaha zostať neutrálnym vo vzťahu k politickým ideovým líniam. Ako periodikum národnostného charakteru sa snaží dištancovať od aktuálnej politiky, aby sa vyvaroval pasciam a týmto spôsobom zabezpečil svoju existenciu. O Slovákoch pojednáva vždy v užšom zmysle, z výrokov v textoch je jednoznačné, že pojem Slováka sa vzťahuje na minoritu, ktorá žije v južnej enkláve Dolnej zeme. Na druhej strane sa takmer vo všetkých príspevkoch jednoznačne prejavuje názor, ktorý zdôrazňuje právo mať úzky vzťah minority k svojmu materinskému jazyku a dôležitosť nadväznosti na slovenskú kultúru. Podobne posilňujú túto ideovú líniu diela píšmákov, ktoré vyžarujú silné slovenské národné povedomie: *Založenie mesta Čaby* (ČK, 1922, s. 23 – 29). *Čo son ja počuv od mojich otcov o starej Čabe?* (ČK, 1935, s. 61 – 63). *Priadky* (ČK, 1935, s. 127).

V roku 1931 píše literárny časopis *Slovenské Pohľady* v článku *Knihy a časopisy o Čabianskom kalendári* nasledovne:

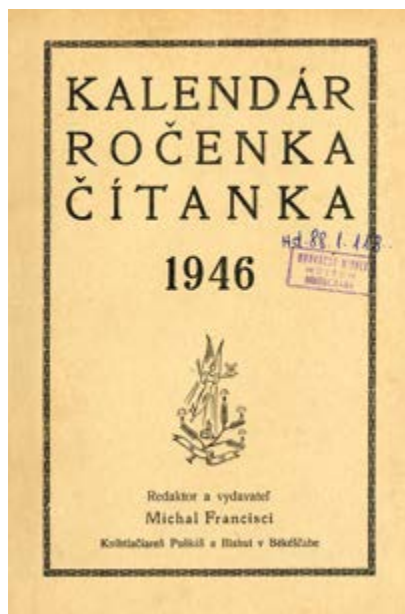
„Je verným obrazom neutešeného stavu našej menšiny v Maďarsku. Po kalendárnej časti je literárna čiastka, zostavená tak, aby bola celkom „nezávadná“ a ničím neupomínala na Slovensko a Československú republiku.“⁶¹

Citát protirečí vyššie uvedenej konštatácii, preto skutočnú situáciu treba rozviesť podrobnejšie a podložiť ďalším materiálom z r. 1946. Považujem to za nevyhnutné napriek tomu, že sa v publikácii nevenujem analýze čísel kalendára zo 40. rokov 20. storočia. Avšak pre ozrejenie názorov, ktoré citáty sprostredkujú, venujem hlbšiu pozornosť uvedenej publikácii i osobe jej redaktora.

⁶⁰ Bielik, František – Sirácky, Ján – Baláž, Claude: Krajinské kalendáre v rokoch 1880 – 1975 ako prameň k poznaniu dejín zahraničných Slovákov. In: Slováci v zahraničí 13. Martin: Matica slovenská 1987, s. 20 – 23.

⁶¹ (J – s) Dr. Smetanay, Ján: Knihy a časopisy. Čabiansky kalendár obyčajný rok 1931. In: Slovenské Pohľady, Red. Štefan Krčméry. 1931/10, s. 656.

V 40. rokoch 20. storočia bol redaktorom Čabianskeho kalendára Michal Francisci, ktorý bol prívržencom idey výmeny obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom, ktorá sa nadhodila po ukončení 2. svetovej vojny a bol jej propagátorom. Tomuto cieľu sa snažil podriaďiť aj kalendár. Jeho snaha pravdepodobne narazila na ťažkosti, bola v protiklade so záujmami lokálneho cirkevného zboru a základnými tézami učení čabianskej evanjelickej cirkvi, preto v r. 1946 nezredigoval aktuálny ročník Čabianskeho kalendára, ale vydal mimoriadnu publikáciu s názvom *Kalendár, ročenka, čítanka*.

Ilustrácia č. 2: Kalendár, ročenka, čítanka z roku 1946
Zdroj: Múzeum Mihálya Munkácsyho, Békešská Čaba

Ročenka sa vnútornou štruktúrou materiálu – ako sa o tom aj citát zmieňuje – neodlišovala od predchádzajúcich čísel kalendára. Mala kalendárnu časť aj materiál na čítanie. Nebola však politicky neutrálna ako periodikum Čabiansky kalendár. Jej primárnym cieľom nebolo verejné vzdelávanie, bola jednoznačným propagátorom idey výmeny obyvateľstva pre Slovákov.

Vyššie uvedený citát nadväzuje na túto skutočnosť ako aj texty výziev v kalendári:

*„Slováci a Slovenky! Všetci podme do Československej republiky, do svojej pôvodnej vlasti, kde panuje socialna spravodlivosť, kde je nadoštač práce, kde ľudia zo svojich zárobkov, platov a dôchodkov môžu žiť slušne, kde je kultúra na vysokom stupni.“*⁶²

*„Chcete žiť v modernom štáte? Chcete žiť v pravej demokracii? Chcete žiť v доброте a blahobyte? Chcete žiť naozaj slobodne a kultúrne? Tak presťahujte sa do ČSR! Ako dobrá, sladká matka svoje dieťa, tak volá Československá republika svojich synov a svoje dcéry domov. Podme všetci!“*⁶³

Citáty dosvedčujú, že mimoriadna publikácia sa značne vzdialila všeobecne známemu neutrálnemu ideovému zámeru Čabianskeho kalendára, z pohľadu slovenskej minority je jej ideový zámer celkom cudzí. Pritom výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom sa v dôsledkoch hodnotí jednoznačne ako negatívny fenomén. Negatívne postihla minoritnú societu zo spoločensko-psychologického hľadiska, jej vplyvy sa prejavili priamo či nepriamo aj na poli majetkovom, politickom, jazykovom a kultúrnom. Presídľovacia akcia jednoznačne prispela k zastrašovaniu jednotlivých lokálnych slovenských societ, doviedla ich ku kroku vzdať sa svojho materinského jazyka a tradičnej kultúry. Takýto ideový trend Čabiansky kalendár jednoznačne zamietal, bol v protiklade s jeho záujmami. Napriek tomu som považovala hore uvedenú problematiku spomenúť, keďže do Čabianskeho kalendára prispievali aj píšmáci a tiež Michal Francisci, ktorý nielen publikoval, ale bol aj jeho redaktorom.

Michal Francisci sa so svojou rodinou r. 1947 presídlil na Slovensko.⁶⁴

Čo sa týka účasti píšmákov na presídľovacej akcii, ako dokument uvediem informatívnu tabuľku z práce Júliusa Dedinszského.⁶⁵

⁶² Kalendár, ročenka, čítanka 1946, s. 18.

⁶³ Kalendár, ročenka, čítanka 1946, s. 23.

⁶⁴ Podrobnejšie o tom pozri v kapitole *Redaktori Čabianskeho kalendára*

⁶⁵ Dedinszky Gyula: A „Čabiansky Kalendár“ jelentősége az alföldi szlovákság életében. Békéscsaba: Munkácsy Mihály Múzeum 1972, s. 83 – 84.

Tabuľka č. 4: Účasť píšmákov na presídľovacej akcii

Zdroj: Dedinszky, 1972, s. 83 – 84.

Lokalita	Písmáci	Zamestnanie	Žáner	Presídlil/ nepresídlil sa	Ročník kalendára
Békešská Čaba	Juraj Bauko	knihovník – kníhkupec	ľudová pieseň	presídlil sa	1932 – 1935
	Ján Gerči	robotník	báseň a próza	presídlil sa	1933 – 1944, 1946
	Ján Hrabovský	železničiar	báseň	zostal	1935, 1936
	Ondrej Kerepecký	gazda		presídlil sa	1937
	Ján Pély	zaoberal sa so všetkým	báseň	presídlil sa	1933
	Ján Sekerka	stavebník – technik	báseň, ľudová pieseň, národopis	zostal	1933 – 1936
Kondoroš	Pavel Brhlík	sedliak	báseň	zostal	1938
Medes	Ondrej Kokavec	sedliak	národopis, poviedka	presídlil sa	1936, 1937
Veľký Bánhedeš	Ondrej Schleger	fotograf	národopis	presídlil sa	1938
Pitvaroš	Štefan Hudák	sedliak	báseň poviedka	presídlil sa	1941, 1942, 1944
Sarvaš	Ján Kašník	?	báseň, národopis	presídlil sa	1939, 1940, 1942
	Ján Korbel'	sedliak	báseň	presídlil sa	1940, 1943, 1944, 1946
	Ondrej Korbel'	sedliak	báseň	presídlil sa	1936 – 1937, 1942 – 1944
	Štefan Nemčok	?	báseň	presídlil sa	1940 – 1944
Slovenský Komlós	Ondrej Kulik	sedliak	poviedka	presídlil sa	1937, 1939 – 1941
	Pavel Paulik	?	poviedka	?	1937, 1938
	Judita Tomka	poľnohospodár	báseň	zostal	1932, 1935
	O. V. „bývalý Komlóšan“	krajčír	poviedka	presídlil sa	1939, 1941

V Čabianskom kalendári napriek tomu, že bol periodikom miestnej evanjelickej cirkvi, nebola vytvorená osobitná rubrika pre články cirkevného, konfesionálneho charakteru. Nepocítovala sa potreba osobitnej rubriky, materiály periodika odzrkadľovali vzťah autorov k viere. V každom ročníku kalendára sú na tému viery nadväzujúce články, básne, životopisy, prozaické diela – aj s témou v kontexte cudzích krajov: *Prorok Jeremiáš* (ČK, 1925, s. 106 – 110). *Missia medzi pohanmi* (ČK, 1929, s. 38 – 41). *Viera* (ČK, 1929, s. 53 – 56). *Modlitebná knižka* (ČK, 1929, s. 100 – 101). *Pohanská missia* (ČK, 1930, s. 45 – 47). *Evanjelický Diakonisský Spolok na Békešcabe* (ČK, 1930, s. 97 – 98). *Či my evanjelici máme svätých?* (ČK, 1931, s. 40 – 42). *Traja podinšpektori v cirkvi čabianskej* (ČK, 1931, s. 74 – 77). *Evanjelická ženská diakonia v dolnozemských slovenských evanjelických cirkvách* (ČK, 1938, s. 35 – 38). *Starý kostol sarvašský 150 ročný* (ČK, 1938, s. 47 – 48). *O Pilišskej cirkvi* (ČK, 1938, s. 66 – 70).

Ako to exemplifikácia ukazuje, tematika viery bola v kalendári bohato zastúpená. Texty tohto tematického okruhu uspokojivo vyhoveli očakávaniam čitateľov, podávali etické smernice.

Pri prieskume ideovej línie kalendára nemôže byť nepripomenutá snaha vyjadriť empatiu k chudobnej vrstve dolnozemských sedliakov. Ide o vedomý postoj, veď cirkev si vždy považovala za úlohu ujať sa biednych, prejavíť pochopenie voči chudobe. Tieto maličkosti tiež dokladajú túto orientáciu ako napr. nasledujúca: pred zadným východom čabianskeho evanjelického chrámu je i v súčasnosti uložená pokladnička s nápisom: „*Pre chudobne cirkve.*“ Na sociálnu činnosť evanjelickej cirkvi diferencovanejšie poukážu ďalšie údaje. V roku 1844. presbyterium vypracovalo plán na vybudovanie „zariadenia pre nemocných a žobrákov“.⁶⁶ Z tejto iniciatívy sa uskutočnila inštitúcia Mestský chudobinec, táto myšlienka bola tiež zárodokom výstavby Mestskej nemocnice.

Rok 1863 bol následkom extrémnej suchoty neúrodný, preto evanjelická cirkev pod vedením Gustáva Szeberínyho a Ľudovíta Haana zorganizovala akciu verejného zásobovania chudobných potravinou.⁶⁷ Významná je okrem toho inštitucionálna sociálna činnosť evanjelickej

⁶⁶ Zápisnica zo zasadnutia z 23. júna 1844, BEGyL 1. b (Archív evanjelického zboru Békešskej Čaby).

⁶⁷ Zoznam osôb, ktoré sa zúčastnili zásobovania potravinou. BEGyL 2 h. 1 (Archív evanjelického zboru Békešskej Čaby).

cirkvi – ide o inštitúcie ako sirotinec, starobinec, dom matiek diakoniek.⁶⁸

Básne písmákov, ktorí čerpali témy zo svojho života, odzrkadľujú ťažký, častokrát ubiedený život sedliakov. Diela, ktoré znázorňujú sedliacky život na Dolnej zemi, sú zaradené do kapitoly s názvom Písmáci a ich tvorba.

Tematika a jej prezentácia v Čabianskom kalendári

Obsahová náplň, ktorú predstavujem v nadväznosti na funkcie kalendára, je v súlade s nárokmi čitateľov. Nároky na obsahovú stránku uvádzam v nasledovných intenciách:

Kalendár musel byť užitočný, z tohto dôvodu musel obsahovať poznatky, ktoré ročenke jednoznačne dodávali vlastnosť nepostrádateľnosti.⁶⁹

Okrem toho, v súlade s nárokmi čitateľov musel byť návodom k etickému správaniu a musel byť šíriteľom vedeckých poznatkov v adekvátnej interpretácii.

Nie je ľahkou úlohou zodpovedať nárokom kladeným na funkčnú a obsahovú stránku kalendára. Redaktori kalendárov sa museli jednoznačne rozhodnúť komu, akej vrstve záujemcov má byť ročenka určená. Ako hlavného odoberateľa určili „ľud“ v zhode s osvetovou, vzdelávacou funkciou, ktorá už bola vyššie zmienená. Konkrétne formulácie používajú aj výrazy „*pospolitý ľud*“, „*veľká masa*“, „*jednoduchí ľudia*“, „*obyčajný človek*“, „*dedinčania*“.⁷⁰ Zužovanie kruhu používateľov kalendára sa obyčajne týka vymedzenia spoločenskej triedy alebo

⁶⁸ Porov: Kovács Pál: Az egyház szociális tevékenysége. In: Művelődés évszázadai Békéscsabán. Ed. I. Käfer – L. Köteles. Békéscsaba: Békéscsaba Megyei Jogú Város 1998, s. 241 – 244.

⁶⁹ Marta Gelléri Lázárová cituje Calamusa: „*[Kalendár] je prameňom hodnoverných poznatkov, ktoré nikto nemôže postrádať.*“ Pozri Gellériné Lázár Márta: A magyarországi kalendárium-irodalom a kapitalizmus korában (1850–1945). In: Századok, 1974, 108/5–6, s. 1235.

⁷⁰ Marta Gelléri Lázárová cituje v tejto súvislosti nasledujúcich autorov: Firtinger, Sashegyi, Weger, Szélpál. Gellériné Lázár Márta: A magyarországi kalendárium-irodalom a kapitalizmus korában (1850–1945). In: Századok, 1974, 108/5–6, s. 1236.

spoločenskej vrstvy, niekedy regiónu, resp. niektorá konfesia mala ambície zúžiť kruh odoberateľov a týmto skutkom dodala novší pohľad na túto otázku.

S ideovým zámerom kalendára tesne súvisí aj *tematické členenie* materiálu. Totiž texty, ktoré boli vytvorené v súlade s ideovým zámerom periodika, sa zoskupujú do viacerých väčších tematických okruhov.

Jednou zo všeobecne platných charakteristických čŕt kalendárov je, že dávajú možnosť k uverejneniu veľkej rozmanitosti tém. Z Čabianskeho kalendára vyzdvihnem nasledujúce bohatšie zastúpené tematické okruhy:

- A. Obraz Maďarska (historický pohľad, súveká – súčasná problematika, interpretácia minulosti, pestovanie národnostného povedomia).
- B. Informácie zo sveta (cudzie krajiny, kontinenty, životopisy, nevšedné udalosti a technické výdobytky a ich hodnotenie).
- C. Vedecko-populárna osveta (z oblasti zdravotníctva a poľnohospodárskej výroby).
- D. Literatúra (preklady z literárnej tvorby cudzích národov, lyrická a prozaická tvorba píšmákov).
- E. Príspevky etnografického charakteru (fenomény duchovnej a hmotnej tradičnej kultúry minority, dolnozemske figúry).
- F. Poučné články z oblasti starostlivosti o jazyk (uverejňovanie prísloví a porekadiel (t. j. ľudovej frazeológie), svojrázne javy slovenského jazyka, pravopis).
- G. Cirkevný život (život a dielo farárov, seniorov, správy o misijnej činnosti, apoštoli, ich činnosť, apoštolské vyznania).
- H. Rôzne (register jarmokov, oznamy, fotografie).

Charakteristika jednotlivých tematických okruhov

Uvedené väčšie tematické okruhy zahŕňajú viaceré parciálne témy, dávajú možnosť na priblíženie väčšieho tematického okruhu z viacerých uhlov pohľadu, čo zároveň znamená prezentovať danú užšiu tému pestrým informačným materiálom. Z povedaného vyplýva, že materiály zaradené k väčším tematickým okruhom reprezentujú rôznorodosť nielen po tematickej stránke, ale aj žánrovo.

A. Obraz Maďarska

Ako som to už vyššie pripomenula, Čabiansky kalendár sa začal vydávať v dobe, ktorá bola z pohľadu slovenskej minority osudným obdobím. Po prvej svetovej vojne došlo k teritoriálnym zmenám krajiny, v dôsledku ktorých sa dostala táto societa do pozície ešte väčšej separácie od materského národa. Nápadné je, že o tejto aktuálnej otázke články kalendára nepojednávajú. Nepertraktujú sa ani otázky vzniku periodika. Nepripomína sa, ba ani sa neodkazuje v ňom na kalendáre, ktoré boli vtedajším čítaním dolnozemských Slovákov, ktoré sa stali po jazykovej stránke pre nich odrazu nezrozumiteľnými (O slovenskej tlači, ktorá bola známa a čítaná v kruhu Slovákov v južnej enkláve Dolnej zeme, bude zaradená kapitola nižšie).

Prvé čísla Čabianskeho kalendára teda neodzrkadľujú problém izolovanosti, ktorá vyplývala z novej politickej situácie, články neprejavujú obavu (o budúcnosť). Politický nádych má iba jeden článok, ktorý predstavuje Miklósa Horthyho. Článok zostáva neutrálnym, nevyslovuje mienku, neinterpretuje, nehodnotí. Neuvádza sa ani meno jeho pôvodcu (ČK, 1922, s. 20 – 21).

Jednoduchí ľudia mali zvýšený záujem o to, čo sa deje vo svete, v ich bydlisku, v meste, dedine, kde žijú. Spolupracovníci redakcie sa snažili vyhovieť tomuto očakávaniu potenciálnych čitateľov, preto uverejňovali početné príspevky s historickou tematikou, ktorých značnejšia časť bola venovaná lokálnej histórii. Vo všeobecnosti pojednávali udalosti blízkej minulosti, ktorú prežila aj značnejšia vrstva čitateľov. Z tohto dôvodu pociťovali príspevky historického rázu za blízke, ktoré píše aj o nich, pripomínajú ich osobnú minulosť. Medzi príspevky takto ponímané čitateľmi patrí napríklad séria s názvom „*Založenie Békešskej Čaby*“, ktorá bola uverejňovaná na pokračovanie viacerých rokov, sem sa radí aj článok o sentandrášskom povstaní r. 1735, ďalší o morovej epidémii r. 1738. Rad obľúbených čítaní pokračuje spomienkou na čabiansku povodeň r. 1888, na stavanie malého a veľkého čabianskeho evanjelického chrámu, píše sa tiež o významných osobnostiach z radov evanjelických farárov, o Samuelovi Tešedíkovi, Ľudovítovi Haanovi: *Založenie mesta Čaby 1718 – 1745* (ČK, 1921, s. 28 – 37). *Založenie mesta Čaby – Stavba malého chrámu. Samuel Tešedík. 1745 – 1749* (ČK, 1922, s. 23 – 29). *Doba veľkých nepokojov 1749 – 1763, Doba pokojného vyvinutia a zrôstu 1753 – 1807* (ČK, 1923, s. 27 – 33). *Stavba veľkého kos-*

tola. 1807 – 1824 (ČK, 1924, s. 39 – 45). *Samuel Tešedik 1742 – 1820* (ČK, 1924, s. 72 – 75). *Založenie mesta Čaby 1824 – 1846* (ČK, 1925, s. 37 – 41). *Kondoros* (ČK, 1928, s. 82 – 85).

B. Informácie zo sveta

Okrem článkov na tému lokálnej histórie sa kalendár zaoberá aj udalosťami zo sveta. Informuje čitateľov o objavení Ameriky, o vpáde Tatárov, píše o niekdajšom Babylone, o Mikulášovi Zrínskom, Čingischánovi, Ivanovi Hroznom:

Vpád Tatárov do Uhorska 1241 – 1242 (ČK, 1925, s. 51 – 53). *B. Mussolini* (ČK, 1926, s. 67 – 68). *II. Ferenc Rákóczi* (ČK, 1927, s. 33 – 35). *Ľurek pod Viedňou* (ČK, 1928, s. 90 – 92). *Adolf Hitler* (ČK, 1934, s. 78 – 82). *Čingiskán 1155 – 1227* (ČK, 1934, s. 97 – 99). *Ivan Hrozný 1534 – 1584* (ČK, 1935, s. 96 – 98).

Články sú vecné, odzrkadľujú objektívny prístup k témam. Autori sa nesnažili o to, aby postavili na piedestál niektorú z historických osobností, skôr sa usilovali hodnoverne predstaviť dobu, v ktorej žili, jej duch, atmosféru.

Solídny počet príspevkov je venovaný popisu cudzích krajov. Počas prvej svetovej vojny sa značne zmenil životný osud ľudí, ktorí predtým neboli mobilní. Početní z mužov sa pohybovali medzi rozličnými líniami frontu, padli do zajatia v cudzích krajinách, z tohto dôvodu tam pobudli dlhší čas, zoznámili sa s cudzími ľuďmi a ich zvykmi. Keď sa vrátili domov, mnoho rozprávali o svojich skúsenostiach rodine, susedom; najmä o pomeroch, ktoré sú iné ako doma. Ich historiky vzbudili zvedavosť prostredia o cudzinu, prispeli k tomu, aby sa ľudia, sediaci, ktorí sa dovtedy nevzdialili zo svojho sálaša, svojej dediny alebo zo svojho mesta, stali otvorenými zoznámiť sa s fenoménmi inakosti. Ich zdravej zvedavosti sa snažila redakcia vyhovieť. Podľa širokého spektra tém tohto tematického okruhu usudzujem, že mohol patriť k najobľúbenejším čítaniam. Autorom príspevkov bol bez výnimky vzdelaný Ľudovít Žigmund Szeberényi, redaktor kalendára.

Široké spektrum pojednávaných tém dokladá nasledujúca exemplifikácia:

Fínsko (ČK, 1922, s. 47 – 49). *Dánsko* (ČK, 1924, s. 22 – 30). *Norvéžsko* (ČK, 1925, s. 20 – 30). *Švajčiarsko* (ČK, 1926, s. 28 – 31). *Tibet* (ČK, 1926, s. 50 – 51). *Čína* (ČK, 1927, s. 57 – 58). *Marokko* (ČK, 1927, s. 59 – 60). *Z kraja večnej zimy* (ČK, 1928, s. 45 – 46). *Pastieri Argentínski* (ČK, 1928, s. 56 – 57). *Indiáni* (ČK, 1928, s. 71 – 72). *New York* (ČK, 1928, s. 77 – 78). *Venecia* (ČK, 1929, s. 67 – 70). *Nemecko* (ČK, 1930, s. 34 – 37). *Taliansko* (ČK, 1931, s. 34 – 36). *Island* (ČK, 1931, s. 46 – 47). *O čínskom zemedelstve* (ČK, 1931, s. 64 – 69). *Španielsko* (ČK, 1932, s. 3 – 36). *Štedrý večer v New Yorku* (ČK, 1932, s. 37 – 38).

Szeberényi s obľubou písal najmä o národoch evanjelickej konfesie, ktoré žijú v hospodársky vyspelých štátoch severnej Európy s demokratickým spoločenským zriadením. Môj výrok dokladá vyššie uvedená exemplifikácia, ktorá plasticky poukazuje na fakt, že kvantitatívne prevažujú články o týchto štátoch a ako prvé štáty predstavil Fínsko, Dánsko, Nórsko. Jeho zámerom bolo dať ich za príklad dolnozemskej sedliakom južnej enklávy Dolnej zeme. Nepíše totiž iba o geografických danostiach a o histórii týchto krajín, z ich života vyzdvihuje pozitívne javy, ktoré dáva za príklad ako odporúčanie svojej minorite, aby ich nasledovala.

„Horlivosť evanjelikov fínskych je veľiká...“; „Malí a veľikí gazdovia sa spoja v družstvo a to družstvo potom sdelá mliekareň, kde každý majiteľ každodenne posielal mlieko.“ Okrem toho s uznaním píše o ľudových vysokých školách sedliakov, ako inštitúciách vzdelávania, o svete sálašov, ku ktorým sa v týchto štátoch prejavuje najvyššia úcta. *„Na sálaši sú ich domy čisté a majú pohodlia, ako keby v meste bývali.“*

K tomuto tematickému okruhu sa radia životopisy. Nie sú venované v prvom rade historickým osobnostiam, panovníkom, vojvodcom, upriamujú pozornosť čitateľov na veľikánov ducha. Takto sa mohli oboznámiť so Samuelom Tessedíkom, Ghandim, Dostojevským, Shakespearem, Albertom Sweitzerom a ďalšími. Články o veľikánoch rozširovali rozhlád sedliactva, ktoré žilo v dedinách a na sálašoch.

Tematický okruh, ktorý som sa snažila hlbšie rozviesť, je zároveň dokladom otvorenosti redaktorov kalendára, ktorí sa snažili poskytnúť množstvo novostí zo vzdialených krajov pre svojich čitateľov. Dostáva sa v ňom do popredia národnovzdelávací zámer kalendára.

C. Vedecko-populárna osveta

K tomuto tematickému okruhu som zaradila články z oblasti zdravotníctva a poľnohospodárstva, ktoré majú charakter osvetu.

Jednou z najdôležitejších úloh Čabianskeho kalendára bolo rozširovať základnú vzdelanosť Čabänov a obyvateľstva okolitých dedín, priorita sa kládla na výchovu sedliactva v smere racionálneho hospodárenia, ktoré vedie k zvýšeniu zisku. Zámer periodika bol opodstatnený, veď široká vrstva sedliactva čítala kalendár, preto redakcia kládla veľký dôraz na články s poľnohospodárskou tematikou. Tematika tiež nemala vyhranenú rubriku, predsa takmer v každom čísle boli venované posledné strany článkom na tému hospodárenia. Čo do témy predstavovali články veľkú pestrosť, aj rozsahom boli pozoruhodné. Musím však pripomenúť, že kompozične neboli vždy dostatočne premyslené, strácala sa v nich logická niť, niektoré myšlienky vzbudzujú dojem, akoby boli samostatné, pripojené časti. Častokrát sa v článkoch opakujú tie isté dobré rady, ktoré tiež nenadväzujú na seba organicky, t. j. texty pripadajú kostrbato. Napriek pripomienkam boli užitočné, progresívne. K najčastejším témam patrí včelárstvo, ale početné sú aj rady o ochrane od škodlivcov (mole, hmyz, škodlivci rastlín najčastejšie kukurice). Viacero článkov je venovaných sadeniu ovocných stromov, autori radia ako ich treba kliesniť, píše sa v nich aj o tom, ako sa vyvarovať mrazom, aby ovocie nepomrzlo. Redaktori nezabudnú ani na *gazdiné*. Im sú venované rady k chovu hydiny, ďalej aký spôsob je najvhodnejší k ich zarezaniu, ako sa najvhodnejšie dojí krava. Poradia, ako sa má chovať krava po dojení, keď je už teľa oddelené; zaoberajú sa mútením masla a mohla by som pokračovať, čo všetko, aké ďalšie informácie považovali spolupracovníci redakcie za dôležité pre gazdov a *gazdiné*.

Od r. 1922 sa v každom čísle kalendára nachádzajú články s hospodárskou témou:

Rady pre gazdov a gazdinky (ČK, 1922, s. 63 – 64). *Kozie mlieko, Ako napravíme zažlté maslo?* (ČK, 1924, s. 93). *Včely a vinohradníctvo* (ČK, 1929, s. 84 – 85). *Aký má byť strom, ktorý si zasadiť mienime?* (ČK, 1930, s. 99 – 101). *Výpracovanie masla* (ČK, 1930, s. 105). *Včelárstvo* (ČK, 1930, s. 106 – 107). *Hnojenie ovocných stromov* (ČK, 1932, s. 110). *Čo vedia včelári* (ČK, 1937, s. 70 – 72). *Kozie mlieko* (ČK, 1939, s. 119).

Zaujímavé je, že v čísle z r. 1932 sa nachádza článok, ktorý vznikol na podklade vedecko – populárneho časopisu „The Nacional Geographic Magazine“ s názvom „*Aké hospodárske plodiny pestujú v cudzích krajinách*“. Tento článok je zároveň dokladom otvorenosti redaktorov (ČK, 1932, s. 114 – 116).

Článkov, ktoré sú zamerané na zachovávanie zdravotného stavu, je pomerne málo. Neobjavujú sa systematicky. V početných číslach kalendára sa nedáva priestor textom zameraným na tematiku zdravotníctva. Ak predsa, sú zaradené na konci pod heslom *Domáci lekár*. Pojednávajú o nasledujúcich témach: *O ľudskej koži* (ČK, 1932, s. 106 – 108). *Cibuľa ako liek, Proti boleniu hrdla* (ČK, 1936, s. 119). *Anglická nemoc, Červienka, Cholera, Hnačka, Močenie do postele, Tvrdá stolica...* (ČK, 1937, s. 82 – 89).

O článkoch z oblasti zdravotníctva sa môže vypovedať nasledujúca konštatácia:

Príspevky, ktoré sa radia k tomuto tematickému okruhu, sú z jednej strany málopočetné a po obsahovej stránke laické. Chýbajú články o chorobách, ktoré sa môžu najčastejšie vyskytnúť v domácnosti, tak v prípade ľudí, ako aj v prípade zvierat, nespomínajú sa nehody, ku ktorým môže dôjsť pri vykonávaní práce, resp. ako treba tieto prípady ošetriť, liečiť. Zaujímavý je aj fakt, že sa v textoch na tému zdravotníctva nespomínajú ani raz ľudoví špecialisti, ktorí síce nepatrili k vrstve odborníkov oficiálneho liečenia, ale boli v každej lokalite, ba dokonca táto činnosť sa v niektorých rodinách generačne dedila. Ich kompetencia sa prejavila napríklad pri naprávaní vyklbených údov, niektorí vedeli liečiť zlomeniny (*žila, úd viskočené z mesta*) púšťali krv, žily (*kládli banke, žilu sekaľi*), liečili masírovaním.⁷¹ Na laickosť autora odkazuje tiež rada na zbavenie sa zápchy: „...*piruly, odvarky liečivých rastlín, minerálnu vodu neužívajte! Na chvíľu pomôžu, ale črevám škodia. Prirodzené*

⁷¹ Porov. Zsilák Mária: Népi orvoslás a tótkomlósi szlovákoknál. In: Tótkomlós története és néprajza. 2. Red. Gy. Szincsek. Tótkomlós–Gyula: Tótkomlós Város Önkormányzata 1996, s. 261 – 275.

Zsilák Mária: Bükkszentkereszt (Nová Huta) népi orvoslása. In: Válogatás a magyarországi nemzetiségek néprajzi kőteteiből. Salgótarján: Mikszáth Kiadó 1996, s. 85 – 93.

Žiláková, Mária: Ľudové liečenie v Malom Kereši (Kiskőrös). In: Národopis Slovákov v Maďarsku, 13, 1997, s. 11 – 26.

pomáhajúce prostriedky sú: pohyb, práca, rezké prechádzky, hlboké dýchanie“ (ČK, 1937, s. 89).

D. Literatúra

V prvých číslach kalendára sa nachádza mnoho prekladov zo svetovej literatúry. Autorom prekladov bol najčastejšie Szeberényi. Vtedy ešte prevažovala prekladová literatúra, spomedzi dolnozemsých Slovákov publikoval iba Karol Straka, ktorý bol čabianskym učiteľom medzi rokmi 1825 – 1863 a napísal veršované mravoučné bájky o zvieratách, a okrem neho Ján Gerči. Pomer prekladovej literatúry a pôvodnej tvorby sa od 30. rokov 20. storočia obrátil, stránky kalendára sa naplnili dielami píšmákov z Čaby a jej okolia.

Zopár básní a poviedok z pera zahraničných autorov tiež slúžilo rozšíreniu rozhladu čitateľov.

Matka – rozprávka J. Andersena (ČK, 1922, s. 36 – 37). *Či si ty už videl bieleho vrabca? Dánska rozprávka* (ČK, 1922, s. 46). *Matka a dcéra – Úryvok od L. N. Tolstoj*a (ČK, 1922, s. 51). *Veľké tajomstvo – báseň A. V. Kolcova* (ČK, 1923, s. 34). *Tigri a Zeus – bájka J. Krylova* (ČK, 1923, s. 39). *Vtáčik – báseň A. S. Puskina* (ČK, 1923, s. 44). *Sila detstva – od V. Huga* (ČK, 1924, s. 82 – 84). *Starý zvonár – od V. Korolenka* (ČK, 1924, s. 120 – 125). *Žaba a ružička – poviedka Garšina* (ČK, 1925, s. 70 – 76). *Záručníctvo ľudského pokolenia – židovská legenda* (ČK, 1926, s. 33).

K tomuto tematickému okruhu sa radí tiež lyrická a prozaická tvorba píšmákov, pre dôležitosť ich diel bude pojednávaná v podkapitole s názvom *Publikačná činnosť píšmákov a prehľad ich tvorivej aktivity na stranách kalendára*. S cieľom doplniť údaje, podávam menoslov tých, ktorí zareagovali na výzvu redakcie z r. 1938 a pokúsili sa zložiť básne na tému určenú vo výzve: *Čitateľom a pisateľom* (ČK, 1938, s. 120). O tom „*Bagiho fraku*“ – napísali básne nasledovní: Ján Kašník – Szarvas, Ján Gerči – Békéššcaba, Ján Korbel’ – Szarvas, Zuzana Čaňová – Petrovec (Báčka), Ján Jambrich – Tótkomlós, Pavel Lacovský – Bánk, Michal Farkaš – Kaszaper. Z nich boli odmenení dvaja, ktorí vyriešili úlohu najúspešnejšie, peňažnou odmenou 5 – 5 pengő; týmto spôsobom sa snažila redakcia povzbudzovať čitateľov k tvorivej činnosti. Slabším prácam sa dostala kritika. „*Netvrdíme, len si hútame, že ste rozprávku z voľakede vypísali. Vaše skúsenosti sú zaujímavé, ale váš rukopis sme nevedeli prečítať...*“. *Redaktor svojím spolupracovníkom* (ČK, 1939, s. 121).

E. Príspevky etnografického charakteru

Prvý začal uverejňovať články na túto tému Ladislav Linder, čabiansky učiteľ a evanjelický farár vo Viniciach (dnes oficiálny názov Erzsébet-hely, ľudovo Jamina) od r. 1932. Spočiatku ho motivoval iba osobný estetický cit. Zbieral kusy starého nábytku čabianskych sedliakov, súčiastky tradičného odevu, kuchynský riad. Neskôr zapojil do tejto činnosti mládež, so skupinou rozšírili zberateľskú činnosť na celú Békešskú župu. Z nazhromaždeného materiálu ľudového umenia uskutočnili r. 1931 veľkolepú vernisáž. O vernisáži bol uverejnený článok v kalendári na rok 1932 s názvom *Národná umelná výstava v Békéšcabe* (ČK, 1932, s. 61 – 67).

Ladislav Linder si vysoko cenil nielen objekty hmotnej tradičnej kultúry, pátral aj po talentovaných samoukoch, umelcoch v radoch sedliactva. Niekoľkým z nich je venovaný článok Lindera *Skryté poklady* – takto nazval nadaných jedincov, ktorí boli schopní vytvárať objekty tradičnej kultúry na umeleckej úrovni: „*Takýto skrytý poklad uložil Pán Boh v meste našom...*“ *Skryté poklady* (ČK, 1932, s. 70 – 71).

V tomto svojom článku sa zmieňuje o insitnej maliarke pani Lacovej, ktorá maľovala portréty „*mnohi ani nechceli veriť, že by tie obrazy jednoduchá roľníčka bola namalovala*“.

Ako ďalšieho insitného maliara spomenie Juraja Kútyika (žil v Békéši, povoláním bol zvonárom): „*Ďorď Kútyik, ktorý tiež tak pekne vie maľovať, že by sme ho mohli postaviť za profesora na stredných školách.*“ Píše tiež o drevorezbárovi Michalovi Botyánszkom z čabianskych Viníc, ktorý vyrezával stojaté hodiny na umeleckej úrovni a o mnohostranne talentovanej Judite Tomkovej zo Sovenského Komlóša, ktorá bola insitnou maliarkou, autorkou početných ľudových divadelných hier a režisérkou.

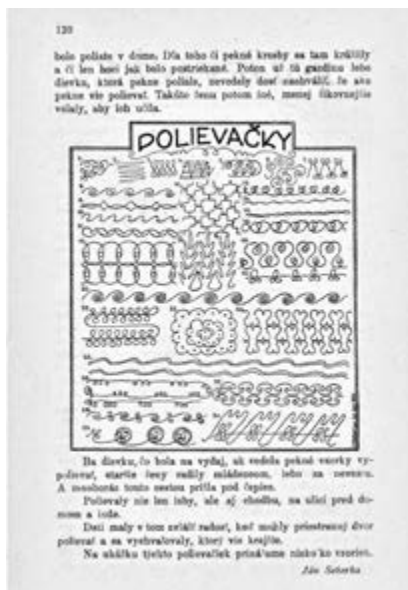
Linder nielen obdivoval a zbieral predmety hmotnej tradičnej kultúry, nachádzal hodnoty aj v práci sedliaka a v obyčajoch a mravnosti jeho života. Jeho názory sa odzrkadľujú v nasledujúcich článkoch:

Naši starí pastieri (ČK, 1935, s. 56 – 60). *Čo son ja počuv od mojich otcov o starej Čabe?* (ČK, 1935, s. 61 – 63). *Odkedy nosia na Čabe čižmy?* (ČK, 1935, s. 82 – 83). *Kosba na Čabe* (ČK, 1936, s. 85 – 92).

Do neskoršie vydaných čísel kalendára začali prispievať na túto tému ďalší autori. Napr. Szeberényi napísal nasledovné: *Spôsob stavby v starodávnej Čabe* (ČK, 1934, s. 73 – 76). *Priadky* (ČK, 1935, s. 127). Medzi

prispievateľov patrí Medešan Ján Kokavec, ktorý opísal spôsob tlačenia obilia koňmi: *Tlačba na koňoch* (ČK, 1937, s. 56 – 58).

Patrí sa vyzdvihnúť príspevok Jána Sekerku, ktorý podáva podrobný opis, ako sa udržiava, polieva hlinená podlaha. Polievanie podlahy sa povýšilo na Dolnej zemi priam „na umenie“.

Ilustrácia č. 3: Vzorky na polievanie dlážky
Zdroj: ČK, 1935, Župná knižnica, Békešská Čaba

„Kto nepolieval »cifrovane«, ale to chcel, žeby mu čím drier uschla voda, tak s teplou vodou polieval a potom hneď zametal.“

„Dievku, čo bola na vydaj, ak vedela pekné vzorky vypolievat, staršie ženy radili mládencom, lebo za nevestu.“

Ján Sekerka pripojil k svojmu článku s názvom *Polievačky* zbierku 30 vzoriek, ktorú redaktori celú uverejnili (ČK, 1935, s. 119 – 129).

Nemenej zaujímavým čítaním bol príspevok z pera neznámeho autora o tradičnom odevě Čemera (Csömör), lokality, ktorá leží v blízkosti Budapešti. Je to zároveň jediný príspevok, ktorý *nečerpá* tému zo života dolnozemskej Slovákov: *Ludový kroj na Csömöri* (ČK, 1934, s. 47 – 48).

Príspevky kalendára národopisného charakteru môžeme ohodnotiť ako také, ktoré pozitívne ovplyvnili rast sebahodnotenia, uvedomelosti Slovákov z okolia Békešskej Čaby, zmenšovali ich pocit menejcennosti. Upriamili ich pozornosť na hodnoty vlastnej kultúry tým, že ich s ňou hlbšie oboznamovali, pričom vzdelaní redaktori a autori príspevkov zdôrazňovali hodnotu a krásu jej jednotlivých elementov.

F. Poučné články z oblasti starostlivosti o jazyk

V článkoch, ktoré sa radia k tomuto tematickému okruhu, sa prejavuje snaha redaktorov kalendára čím dôkladnejšie oboznámiť čitateľov so zákonitosťami slovenského materinského jazyka. Bolo to primárnou potrebou najmä z toho dôvodu, že v tomto období vo väčšine lokalít obývaných slovenskou minoritou neboli slovenské školy, resp. ich počet značne klesol. Napríklad aj v Békešskej Čabe len v niektorých školách, ktorých prevádzkovateľom bola evanjelická cirkev, bola výučba slovenského jazyka, ktorá sa obmedzovala na predmety písania, čítania, prípadne i vierouky.

Príspevky o slovenskom jazyku písali autori: budapeštiansky farár Martin Morhács, neskôr čabiansky Michal Francisci. Medzi rokmi 1921 – 1934 v každom čísle kalendára boli uverejnené príslovia a porekadlá. Autori ich možno považovali za vhodné k rozvoju jazykových kompetencií z dôvodu, že sa dali ľahko zapamätať.

Do čísla z roku 1934 bola zaradená zbierka Michala Francisciho pod názvom „365 najkrajších slovenských porekadiel“. *Pokladnica slovenských porekadiel*, ktorá vyšla aj ako samostatná publikácia (ČK, 1934, s. 61 – 64). (Ľudovej frazeológii bude venovaná osobitná kapitola s názvom *Jazykový obraz sveta v zrkadle prísloví a porekadiel*).

Okrem toho píšu články o otázkach pravopisu, venuje sa pozornosť správne rozdeľovaniu slov (slabikám): *Pravopis* (ČK, 1926, s. 86 – 87). *Niektoré zvláštnosti slovenskej reči* (ČK, 1929, s. 51 – 52). *O delení slabík* (ČK, 1930, s. 42 – 44).

V periodiku z r. 1937 bol uverejnený kratší zoznam cudzích slov: *Cudzie slová* (ČK, 1937, s. 99 – 103). Zoznam je usporiadaný podľa abecedného poriadku, supluje slovníkové dielo pre čitateľov. Zahŕňa 241 lexikálnych jednotiek prevzatých z nasledujúcich jazykov: angličtina, francúzština, gréčtina, latinčina, taliančina, ku ktorým autor udáva slovenský ekvivalent, prípadne vysvetlivku. Zoznam slov nenadväzuje na

texty uverejnené v kalendári na rok 1937, t. j. nejde o aktuálnu pomôcku k nim. Z troch príspevkov o slovenskom jazyku je akiste najpodrobnejšie rozpracovaný materiál z pera Martina Morhácsa, ktorý má názov „Niektoré zvláštnosti slovenskej reči“, ktorý bol zaradený do ročenky r. 1929. Autor v ňom pojednáva o rozdieloch palatálneho vokálu *i* a tzv. „tvrdého *y*“ (grafémy, ktorá na etymologickom princípe pravopisu stojí v pozíciách historického veľárneho vokálu), problematiku približuje čitateľovi na podklade významového rozdielu jednotlivých slov: „*Byť telko znamená, ako jestvovať, a byť tolko ako volakoho násilne ukriviť, zbiť.*“ Okrem toho vyčusuje obidve verbá v prezente, préterite a futúre. Týmto spôsobom poukazuje aj na morfológické rozdiely medzi dvoma lexikálnymi jednotkami. Výslovnosť obidvoch je rovnaká, sémantické rozdiely medzi nimi prezentuje časovanie. Morhács sa tentokrát opiera o maďarčinu ako pomocný jazyk, počíta s bilingvizmom čitateľov, vysvetlivku koncipuje dvojazyčne: „*Lebo bytie znejú v maďarskej reči levés a bitie znamená verés.* V porovnaní s vysvetlivkami Szeberényiho môžeme konštatovať, že Morhácsove vysvetlivky sú jasnejšie, jednoznačnejšie pre čitateľa z radov sedliactva. Szeberényiho vysvetlivky v ročníku z roku 1926 sú stručné a nedostatočné.

Morhács uplatňuje svoju metódu aj v nasledujúcom prípade, keď vysvetľuje rozdiely medzi dlhými a krátkymi vokálmi v tvaroch infinitívu „*stát*“ (állni) és „*stat*“ vmivé lenni, a medzi tvrdým a mäkkým (palatálnym) párom likvid „*uhol*“ (szöglet) a „*uhol*“ (szén) v tvaroch substantív, pričom poukazuje aj na sémantické rozdiely lexikálnych jednotiek.

Patrí sa poznamenať, že autor príspevku v periodiku na rok 1937 prihliadol aj na to, aby doň boli zaradené najfrekventovanejšie výrazy, uvedenou metódou poskytuje skutočnú pomoc pre čitateľa k používaniu slovenského jazyka.

Môj stručný prehľad ohľadom tematického okruhu pestovanie materinského jazyka dokladá i fakt, že za dve desaťročia vydávania periodika, ktoré boli predmetom môjho výskumu, bolo veľmi málo príspevkov venovaných pojednávaniu osobitostí slovenského jazyka a starostlivosti o jazyk. Najmä vtedy, ak si pripomenieme ďalší fakt: išlo o obdobie, keď občania početných slovenských lokalít v Maďarsku nemali možnosť chodiť do slovenskej školy, resp. obmedzený počet mládeže z radov slovenskej minority mohol získať elementárne vzdelanie v materinskom jazyku.

Od druhej polovice 19. storočia došlo v školách evanjelickej cirkvi k zmenám – jednojazyčná výučba (v slovenčine), národnostné: bolo zreformované centrálné štátom, vytvorili sa školy typu (A, B, C). Podľa zákona z r. 1923 dostali zaradenie typu C, stali sa dvojajazyčnými maďarsko-slovenskými vzdelávacími inštitúciami. V slovenčine prebiehala iba výučba troch predmetov: písanie, čítanie, vierouka. Vierouka sa vyučovala na podklade náboženskej literatúry písanej obmenou biblickej češtiny.⁷² Horšia bola situácia škôl stredného stupňa a vysokoškolského vzdelávania. Na celoštátnej úrovni neexistovali stredné školy so slovenským vyučovacím jazykom a táto možnosť absentovala tiež vo vysokom školstve. V období, na ktoré sa môj výskum zameriaval, jedine na Evanjelickej teológii v Šoproni (Sopron) sa vyučovalo niekoľko predmetov v slovenčine. R. 1920 získalo stredoškolské vzdelanie 329 osôb so slovenským materinským jazykom. Z týchto 117 absolvovalo aj vysokú školu. R. 1930 ukončilo strednú školu 221 študentov, z nich bolo iba 76 tých, ktorí absolvovali aj vysokú školu. Uvedené štatistické údaje sa patrí ešte doplniť faktom, že vysokoškolskí absolventi nezískali diplom v slovenskojazyčnej inštitúcii. R. 1936 chodilo do strednej školy na celoštátnej úrovni 36 osôb so slovenským materinským jazykom.⁷³

G. Cirkevný život

V súvislosti s ideovým zameraním kalendára som vyššie pripomenula príspevky náboženského charakteru, ktoré boli zároveň kompendiom etických smerníc. Keďže vydavateľom *Čabianskeho kalendára* bola čabianska evanjelická cirkev, je prirodzené, že ročenka obsahuje početné príspevky o cirkevnom živote, o viere, o osobnostiach evanjelickej cirkvi. Tieto práce boli skoncipované v duchu osvety, výchovy, veď Szeberényi videl jasné nebezpečenstvo, ktoré ohrozovalo čabiansky evanje-

⁷² Lásik, Michal: Polstoročie békeščabianskeho Slovenského gymnázia, základnej školy a kolégia. In: Pamätnica. 50 rokov Békeščianskej slovenskej školy a kolégia. Ed. E. Pecsényiová. Békešská Čaba: Békeščabianske gymnázium základná škola a kolégium 1999, s. 9 – 17.

⁷³ Tóth István: Szlovákok a 20. századi Magyarországon. In: Fejezetek a magyarországi románok és szlovákok történetéből. Ed. M. Micheller. Békéscsaba: Kőrösi Csoma Sándor Főiskola 1995, s. 92 – 158.

lický cirkevný zbor v podobe množiacich sa sekt, napádani nazarénov, zvýšenej aktivity a vplyvu katolicizmu.⁷⁴

Prorok Jeremiáš (ČK, 1925, s. 106 – 110). *Missia medzi pohanmi* (ČK, 1929, s. 38 – 41). *Viera* (ČK, 1929, s. 53 – 56). *Modlitebná knižka* (ČK, 1929, s. 100 – 101). *Pohanská missia* (ČK, 1930, s. 45 – 47). *Evanjelický Diakonisský Spolok na Békéscábe* (ČK, 1930, s. 97 – 98). *Či my evanjelici máme svätých?* (ČK, 1931, s. 40 – 42). *Traja podínšpektori v cirkvi čabianskej* (ČK, 1931, s. 74 – 77). *Evanjelická ženská diakonia v dolnozemských slovenských evanjelických cirkvách* (ČK, 1938, s. 35 – 38). *Starý kostol sarvašský 150 ročný* (ČK, 1938, s. 47 – 48). *O Pilišskej cirkvi* (ČK, 1938, s. 66 – 70).

H. Rôzne

K tomuto tematickému okruhu sa radia zoznamy jarmokov, inzeráty, ilustračný materiál – fotografie.

Obligátnu súčasť kalendárov tvoria zoznamy jarmokov, platí to od počiatku vydávania aj o *Čabianskom kalendári*. Každé číslo ročenky uvádza o nich informácie, nie však v rovnakom. V roku 1922 na strane 92 figuruje iba týchto 10: Békéscsaba, Békés, Gyoma, Gyula, Kunszentmárton, Makó, Mezőberény, Mezőtúr, Szarvas, Szeghalom.⁷⁵

R. 1931 sa zoznam značne rozšíril, uvádzajú sa dáta jarmokov z celej krajiny, spočítala som informácie o jarmokoch z 294 lokalít. Lokality sú zoradené podľa abecedného poriadku.

Do obsahovej náplne kalendára patria tiež inzeráty. Nemôže sa im nevenovať pozornosť ani z dôvodu, že mnohé z kalendárov prinášali inzeráty takmer v totožnom rozsahu, čím potvrdzujú konštatáciu Karla Bückera, podľa ktorého je tlač „*takým obchodným podujatím, ktoré vyrába inzeráty, ktoré pre uľahčenie odbytu dopĺňa čiastkami textov*“.⁷⁶

Konštatácia Bückera vôbec neplatí o *Čabianskom kalendári*. Domnievam sa, že pomerne malý počet inzerátov jasne dosvedčuje, že

⁷⁴ Dedinszky Gyula: A „*Čabiansky Kalendár*“ jelentősége az alföldi szlovákság életében (Rukopis). Békéscsaba: Munkácsy Mihály Múzeum 1972, s. 102.

⁷⁵ Názvy lokalít uvádzam v maďarskom jazyku, ako je to pôvodne aj v kalendári.

⁷⁶ Cituje Béla Dezsényi: Tények és irányok a magyar tudományos sajtókutatásban. In: Magyar Tudomány, 1968/9, s. 548.

kalendár nevznikol s úmyslom podnikania, ani nespĺňal takúto funkciu. Bolo aj viacero ročníkov takých, v ktorých bol uverejnený výlučne inzerát Evanjelického kníhkupectva. Z tohto faktu sa dá vydedukovať mienka, že Čabiansky kalendár si nezakladal na príjme z inzerátov, finančné pozadie pre jeho vydávanie zabezpečovali haliere stálych čitateľov.

Inzeráty podávali nanajvýš niekoľkí z čabianskych majstrov a obchodníkov, ich počet nepresahoval ročných 5 – 10 prípadov. Tento počet – primeraný rozsahu kalendára – sa javí zanedbateľným.

Pre zaujímavosť uvediem niekoľko príkladov:

Ilustrácia č. 4: Inzerát „na posilňujúci a chuť dávajúci liek“ z roku 1929

Zdroj: ČK, 1929, Župná knižnica, Békešská Čaba

Neodmysliteľnou časťou kalendárov je obrázková časť. Obrázkové ilustrácie je ťažké systematizovať a zaradiť tematicky. Ich spoločnou charakteristickou črtou je, že takmer všetky informačne dopĺňajú texty.⁷⁷ V prevažnej väčšine sú ilustráciami článkov o cudzích krajinách,

⁷⁷ Porov. Mihályfi Ernő: Ismételt gondolatok a „képeslapokról”. In: Magyar Sajtó, 1970/1, s. 5 – 6.

portrétmi osobností, o ktorých sa píše v životopisoch, alebo zábermi zo života Slovákov v južnej enkláve, ktoré majú hodnotu prílohy k etnografickým témam.

Zaujímavý je postoj Ernőa Kunta, experta vizuálnej antropológie, ktorý počas svojich výskumov dospel k nasledovnej definícii fotografie: hodnotí ju ako produkt chemicko-optického procesu vytvárania kópie, ktorá „uzaviera v sebe navždy čas, takto prispieva do verejnej histórii, tým, že ju dopĺňa privátnymi okamihmi každodenného života“.⁷⁸

Ilustrácia č. 5: Inzerát „na čabiarsku lícovú masť“ z roku 1929

Zdroj: ČK, 1929, Župná knižnica, Békešská Čaba

Ilustračný materiál, fotografie kalendára môžeme ohodnotiť ako bohatý a zaujímavý. Ako príklad tu je niekoľko z nich.

⁷⁸ Kunt Ernő: Fotoantropológia. Fényképezés és kultúrakutatás. Miskolc–Budapest: Árkáduszi Kiadó 1995, s. 9.

Ilustrácia č. 6: „Obrovský ananás“ z roku 1929
Zdroj: ČK, 1929, Župná knižnica, Békešská Čaba

Ilustrácia č. 7: Inzerát na štátne kúpele Sliač a na Štrímflavský dom v Čabe z roku 1931
Zdroj: ČK, 1931, Župná knižnica, Békešská Čaba

Ilustrácia č. 8: Čabianska izba z výstavy v roku 1932
Zdroj: ČK, 1932, Župná knižnica, Békešská Čaba

Ilustrácia č. 9: Juraj Tranovský v roku 1937
Zdroj: ČK, 1937, Župná knižnica, Békešská Čaba

Vplyv kalendára na život dolnozemských Slovákov

O vyššie analyzovaných fenoménoch Čabianskeho kalendára sa môže jednoznačne skonštatovať, že bol prítomný v živote dolnozemských Slovákov, rukolapný je aj vplyv periodika na ich život. Domnievam sa, že uvedená konštatácia o vplyve a prínose ročenky môže byť plastickejšie podložená nasledovnými argumentmi:

- kalendár svojou pestrou ponukou príspevkov prispel k tomu, aby neochabla chuť čabianskych Slovákov k čítaniu;
- periodikum umožnilo, aby sa jeho čitatelia mohli vzdelávať a zabaviť vo svojom materinskom jazyku;
- článkami zameranými na predstavenie cudzích krajín, cudzích národov, prispel k rozširovaniu poznatkov, k rozširovaniu horizontu pospolitých ľudí;
- oboznamovaním so životom a dielom veľikánov ľudstva prispel k zveľaďovaniu vedomostí čitateľov;
- prispel nielen k duchovnému obohacovaniu čitateľov, ale článkami o témach z oblasti zdravotníctva a hospodárstva sa snažil viesť ich k hmotnej prosperite;
- podporil vývoj pozitívneho sebahodnotenia dolnozemských Slovákov, viedol ich k tomu, aby si vážili spôsob svojho života, spoznali hodnoty vlastnej kultúry;
- upozornil čitateľov na pestovanie a uchovávanie ich materinského jazyka, viedol ich ku kultivovanému používaniu materčiny;
- z kruhu čitateľov na povzbudzovanie a iniciatívu kalendára sa vytvorila skupina píšmákov.

K argumentom, ktoré dokladajú jednoznačný pozitívny vplyv kalendára na život Slovákov v južnej enkláve Dolnej zeme, sa patrí dodať, že ročenka bola veľmi obľúbenou. Jej popularita presahovala hranice mesta, rovnako bola hodnotená v okolitých slovenských lokalitách.

Nemôže sa považovať za náhodu ani rozhodnutie čabianskej slovenskej inteligencie – ktorú tvorili tiež početní rodáci pôvodne z okolitých lokalít –, že sa pričínila o znovuvydávanie Čabianskeho kalendára, ktorý bol v minulosti jedným z markantných symbolov slovenskej minority v Maďarsku (*O znovuvydanom Čabianskom kalendári* bude zaradená kapitola nižšie).

III. Redaktori, technické pozadie vydávania Čabianskeho kalendára

Vydavateľstvo kalendára, tlačiarne, technické otázky

Vydavateľom Čabianskeho kalendára bolo Evanjelické Cirkevné Kníhkupectvo, ktoré založil v roku 1896 Dr. Ľudovít Žigmund Szeberényi krátko po tom, čo sa stal čabianskym farárom.

Dedinszky vymedzuje v prevádzke Kníhkupectva a vydavateľstva tri obdobia.⁷⁹

- *Obdobie založenia*, ktoré spadá na prelom 19. a 20. storočia. V tomto období bola cieľom obrana cirkvi, vydávanie náboženskej literatúry, rozmanitých spisov a postíl.
- *Obdobie po prvej svetovej vojne (medzivojnové obdobie)*: Po zmene štátnych hraníc sa evanjelická cirkev musela postaviť na vlastné nohy, hlavne na poli kultúrnom. V tomto období bol v Čabe znovu vydaný *Tranoscius*, začal vychádzať *Čabiansky kalendár* a časopis *Evanjelický hlásnik*.
- *40. roky 20. storočia*: V tomto období riadil kníhkupectvo syn Szeberényiho, Dr. Gustáv Szeberényi. Za najviac prospešné možno hodnotiť vydanie *Tranoscia* a *Čabianskeho kalendára*.⁸⁰

Jednotlivé ročníky kalendára neboli tlačené v tej istej tlačiarňi. Prvý ročník (1920) tlačila čabianska tlačiareň Adolfa Tevana. Na tlačení ostatných čísel sa podieľali nasledujúce tlačiarne: *Tlačiareň úč. spoločnosti Okolie Kerešov* (Körösvidék Rt. Könyvnyomdája); *Tlačiareň Petőfiho*,

⁷⁹ Dedinszky Gyula: A szlovák betű útja Békéscsabán. *Cesta slovenskej litery na Čabe*. Békéscsaba: Békés Megyei Könyvtár 1987, s. 232 – 233.

⁸⁰ Dedinszky Gyula: A szlovák betű útja Békéscsabán. *Cesta slovenskej litery na Čabe*. Békéscsaba: Békés Megyei Könyvtár 1987, s. 233.

ktorú vlastnil Gálik; *Kossuthova tlačiareň* (Kossuth Nyomda), ktorej vlastníkmi boli Puskás a Blahut; jeden ročník vyšiel z *tlačiarne Jánosa Balthu* v Poľnom Berínčoku.⁸¹

Z toho dôvodu, že ročenka bola tlačená vo viacerých tlačiarňach, ani jej technické stvárnenie nie je rovnaké. Na začiatku jednotlivých článkov sa často stretáme so začiatočnými emblémami a na konci sú na ozdobu umiestnené tzv. „špice“. Spoločným znakom všetkých čísel je ručná sadzba, typ písmen je však rôznorodý.

Redaktori Čabianskeho kalendára

Prvým redaktorom periodika bol *Dr. Ludovít Žigmund Szeberényi* (1859 – 1941) a práve k jeho menu sa viaže aj samotné „založenie kalendára“.

Ilustrácia č. 10: Dr. Ludovít Žigmund Szeberényi (1859 – 1941)

Zdroj: Evanjelický archív, Békésská Čaba

⁸¹ Dedinszky Gyula: A szlovák betű útja Békéscsabán. *Cesta slovenskej litery na Čabe*. Békéscsaba: Békés Megyei Könyvtár 1987, s. 234.

Narodil sa v Békešskej Čabe r. 1859, jeho otcom bol biskup Dr. Gustáv Szeberényi. Po ukončení strednej školy pokračoval v štúdiách na teológii v Bratislave a Berlíne. Po absolvovaní teologických štúdií bol krátku dobu kaplánom v Békešskej Čabe, medzi rokmi 1883 – 1890 vykonával službu dušpastiera v Slovenskom Aradáči. R. 1891 po smrti otca Gusztáva Szeberényiho ho pozvalo za farára rodné mesto a tomuto pozvaniu s radosťou vyhovel, veď nadviazal na viacgeneračnú rodinnú tradíciu. O okolnostiach sťahovania rodiny Ľudovíta Žigmunda Szeberényiho do Békešskej Čaby sa môžeme dozvedieť z listu Ľudovíta Haana, ktorý adresoval Szeberényimu 26. decembra 1890.⁸² Od r. 1918 zastával funkciu hlavného seniora. V Békešskej Čabe slúžil 50 rokov až do smrti r. 1941.

V roku 1896 založil v Čabe Evanjelické cirkevné kníhkupectvo. Vydavateľstvo kníhkupectva vydávalo spočiatku nábožné spisy a posily. Po prvej svetovej vojne vyšiel *Tranosciscus* (toto vydanie sa nazýva *Čabianskym Tranoscisciom*),⁸³ tu začal vychádzať aj *Čabiansky kalendár* a časopis *Evanjelický hlásnik*. Vo vydavateľstve – do jeho zrušenia v r. 1952⁸⁴ – vyšlo viac ako 50 publikácií v maďarskom i slovenskom jazyku.⁸⁵

Svoju publikačnú činnosť začal Szeberényi ešte v Slovenskom Aradáči. V roku 1888 vydal v maďarčine svoju 96-stranovú štúdiu s názvom *Nazarienizmus*. O rok neskôr (1899) mu vyšla knižná publikácia *Život Martina Luthera*, taktiež v maďarskom jazyku. Jeho práce napísané v slovenčine boli tiež vydané, avšak bolo ich iba sedem.

Ďalšia jeho knižná publikácia (1932) bola venovaná švédskemu kráľovi Gustávovi Adolfovi pod názvom *Gustáv Adolf. Kráľ švédsky*.

⁸² Demmel, József: Príchod Lajosa Zsigmonda Szeberényiho do Békešskej Čaby. In: *Čabiansky kalendár na rok 2020. Békešská Čaba: Čabianska organizácia Slovákov 2020*, s. 123 – 124.

⁸³ Bertók, Bertalan: O čabianskom vydaní *Tranosciscia*. In: *Čabiansky kalendár na rok 2020. Békešská Čaba: Čabianska organizácia Slovákov 2020*, s. 119 – 122.

⁸⁴ O Evanjelickom cirkevnom kníhkupectve pozri Dedinszky Gyula: A szlovák betű útja Békéscsabán. *Cesta slovenskej litery na Čabe*. Békéscsaba: Békés Megyei Könyvtár 1987, s. 232.

⁸⁵ Böröcz Enikő ev. lelkész tudományos munkatárs OEL előadása: Dr. Szeberényi Zsigmond esperes élete és műve. Békéscsaba, 2001. október. Szeberényi Lajos Zsigmond: Önéletrajzi írások. Rukopisný duplikát. BEGYL 9.

K tristoročnej pamiatke smrti jeho (1632 – 1932). Nasledujúca (1937) mala názov Život a diela Kierkegaarda. V tom istom roku uzrela svetlo sveta ešte jedna knižka z jeho pera: Dejiny sedliactva od najstarších čias podnes.

Ilustrácia č. 11: Michal Francisci (1905 – 1980)
Zdroj: Evanjelický archív, Békešská Čaba

Tejto téme sa venoval už skôr, v roku 1913 vydal prácu s názvom *Masové hnutie v dolnozemských agrárnych mestách* a druhú (1929) s titulom *Situácia sedliaka po svetovej vojne*. Týmto knižkám predchádzali ešte dve z prvej dekády 20. storočia: *Situácia sedliactva v Uhorsku* (1907) a *Otázka sedliactva v zahraničí a v našej vlasti* (1908).

Ako mysliteľ sa prejavil apologetickým dielom *Luther alebo Loyola* (1929), resp. ďalším, ktoré nesie názov *Od Marxa po Lenina* (1933).

Napísal veľký počet článkov s cirkevnou a historickou tematikou. Spracovanie týchto jeho publikácií bude témou ďalších výskumov. Patrí sa uviesť aj fakt, že mnohé jeho práce zostali v rukopise. Medzi inými aj jeho rozsiahla 400-stranová práca o sektách. Patrílo by sa vydať bib-

liografiu jeho diel a celoživotnú korešpondenciu a tiež pripraviť do tlače jeho obširnejší, podrobnejší životopis.⁸⁶

Szeberényi, zakladateľ Čabianskeho kalendára, bol redaktorom periodika 16 rokov (1920 – 1936).

J. Dedinszky o ňom píše vo svojich poznámkach nasledovne: „*Najviac bol napádaný pre svoje názory o národnostnej otázke. V určitej etape ho na celoštátnej úrovni považovali za pansláva, a ako takého za vlastizradcu. Nebol vlastizradcom, len liberálne zmýšľajúcim intelektuálom, láskou k s svojmu národu, výbojnou, odvážnou osobnosťou, ktorá sa postavila a bojovala proti veškerým neprávostiam.*“⁸⁷

V roku 1936 prevzal od Szeberényiho úlohu redaktora Čabianskeho kalendára čabiansky farár Michal Francisci (1905 – 1980), rodák zo Slovenského Komlóša.

Francisci absolvoval stredoškolské štúdiá na teológii v Šoproni (Sopron) medzi rokmi 1925 – 1929. Prvým jeho pôsobiskom bola Cinkota (dnes obvod v Budapešti), kde bol pomocným farárom, podobne ďalšie štyri roky v Čabe, kde bol zvolený za dušpastiera sálašanov. Už ako cinkotský kaplán písal – tvoril. Jeho články boli uverejnené v rôznych slovenských časopisov a novinách. Medziiným to boli *Slovenský týždenník*, *Slovenská jednota*, resp. pod pseudonymom *Komlóšan* publikoval aj v *Evanjelickom hlásniku*.⁸⁸

V roku 1945 podal žiadosť ev. cirkvi o ročné uvoľnenie spod povinností z dôvodu, aby sa mohol venovať organizačnej práci v propagačnej akcii *Výmeny obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom (1946 – 1948)*. Jeho žiadosť bola cirkevnou vrchnosťou odmietnutá a bol predvolaný pred disciplinárnu komisiu cirkevného súdu a odsúdený na stratu zamestnania.⁸⁹ Neskôr r. 1947 bol trest zmiernený na preloženie na iné pôsobisko. K zámene pôsobiska však nedošlo, Francisci sa r. 1947

⁸⁶ Tóth István: Szeberényi Lajos Zsigmond. Nemzeti kisebbségek. (Etikai tanulmány) Szeged, 1997, s. 35 – 36.

⁸⁷ Dedinszky Gyula: A „Čabiansky Kalendár“ jelentősége az alföldi szlovákság életében. Békéscsaba: Múzeum Mihály Munkácsyho 1972, s. 86 – 87.

⁸⁸ Szudová, Kristína Estera: Michal Francisci očami svojich súčasníkov. In: Čabiansky kalendár na rok 2020. Békešská Čaba: Čabianska organizácia Slovákov 2020, s. 125.

⁸⁹ Zápisnica Evanjelického presbytéria z roku 1945 – 1951/1 b s. 12; Zápisnica evanjelickej rady 1945 – 1948/1 b s. 16.

zriekol zamestnania a presídlil so svojou rodinou na Slovensko. Medzi rokmi 1958 – 1970 až do dôchodku slúžil v maďarsko-slovenskom cirkevnom zbore v Horných Salibách. Neskôr v roku 1980 zomrel vo Švajčiarsku.

V čase, keď pôsobil v Čabe ako farár, viacero rokov redigoval *Čabiansky kalendár* (1936 – 1946) a publikoval tiež do *Evanjelickeho hlásnika*. Napísal a vydal v slovenčine históriu Slovenského Komlóša: *Minulosť a prítomnosť našej dediny*, (1931, Békešská Čaba) a k jeho menu sa viaže *Slovníček k 300 ročnému Transciusu* (1936, Békešská Čaba).⁹⁰

Ilustrácia č. 12: Michal Rohály (1894 – 1976)
Zdroj: Evanjelický archív, Békešská Čaba

Redaktorom posledných dvoch čísel kalendára bol *Michal Rohály* (1894 – 1976), ktorý sa narodil v Sarvaši. Svoju dráhu dušpastiera začal v Čorváši (Csorvás), pokračoval v Ďule (Gyula), napokon r. 1939 sa dostal do Békešskej Čaby. Slúžil tu do penzie v r. 1976.

⁹⁰ Dr. Lúdvít Szeberényi. In: ČK, 1931, s. 70 – 72.

Z jeho biografických údajov sú známe len niektoré fakty, dozvedáme sa o nich iba z poznámok Ladislava Lindera, evanjelického farára v čabianskych Viniciach (Erzsébethely, Jamina),⁹¹ ktorý sa venoval skôr opisu jeho charakterových vlastností než prehľadu dát životopisu.⁹²

Formálne črty prvých čísel Čabianskeho kalendára

Titulná strana kalendára medzi rokmi 1920 – 1924 nemala ustálenú formu, menila sa z roka na rok. Ustálenými elementmi boli názov a rok, okrem toho sa na nej nachádzal nenápadný emblém s poľnohospodárskou tematikou, resp. na titulnej strane ročenky z r. 1923 sa objavil okrem už spomenutých obligátnych údajov namiesto emblému čabiansky Malý evanjelický kostol.

Titulná strana nadobudla svoju ustálenú podobu r. 1925, ktorá sa uchovala do r. 1948, t. j. do zániku⁹³ periodika.

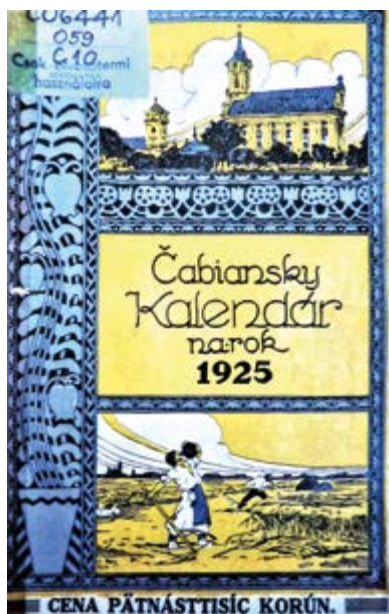
Po celej dĺžke ľavej strany „vyrastá“ z črepa rastlina, ktorá pripomína zvončeky. Z nej vychádzajú ozdoby doprava, ktoré delia titulnú stranu na tri zvislé časti. V hornej časti vyčnieva z oblakov čabiansky Malý evanjelický kostol a Veľký evanjelický chrám. V strednej časti je umiestnený názov *Čabiansky Kalendár* a aktuálny rok. Spodná tretina titulnej strany znázorňuje typický element zo života Čabánov – z dvoch sedliakov jeden kosí obilie, druhý stojí, opierajúc sa o porisko kosa a pije z hlineného krčaha. V pozadí dopĺňa výjav zo života silueta Malého kostola a Veľkého evanjelického chrámu.

Titulná strana bola síce od r. 1925 ustálená, menila sa však po farebnej stránke.

⁹¹ Dedinszky Gyula: A Békéscsabán szolgált evangélikus lelkészek, segédlelkészek, vallásánárok és hitoktatók életrajzai 1718–1985-ig. Békéscsaba Megyei Könyvtár (Rukopis 73 s).

⁹² Linder László: Békéscsabai gyülekezeti életünk eseményeiből 1914–1959. BEGYL.

⁹³ Pojem *zánik* nie celkom zodpovedá realite, veď kalendár po štyridsiatich troch rokoch v roku 1991 znovu začal vychádzať.

Ilustrácia č. 13 a č. 14: Titulná strana kalendára z roku 1922 a z roku 1925
Zdroj: Župná knižnica, Békešská Čaba

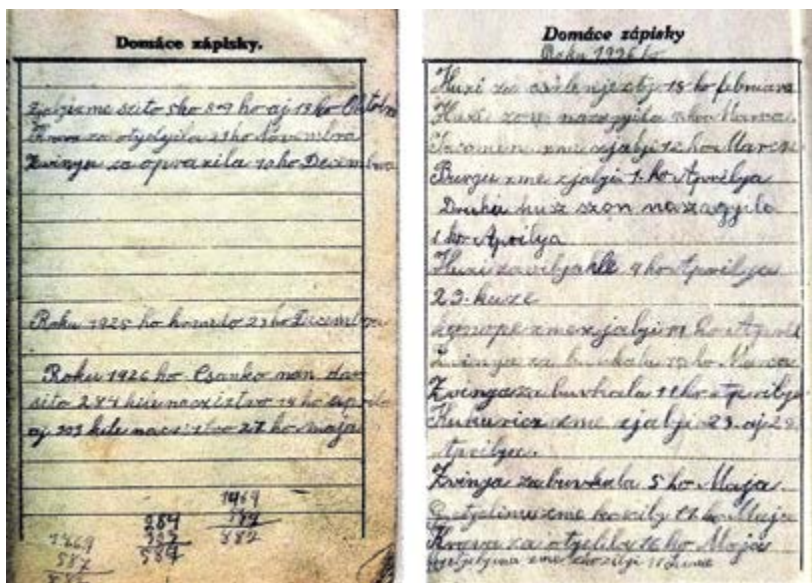
Prvá, tzv. kalendárna časť Čabianskeho kalendára nebola vždy rovnakého rozsahu a nebola rovnako členená. V počiatočnej fáze vydávania ročenky (1920 – 1924) bol každý mesiac umiestnený na jednej strane. Od r. 1925 sa kalendárna časť nachádzala na párnych stranách. Nepárne, linkované strany zostávali prázdne, slúžili záznamom domácich (Domáce zápisky). Sem mohli gazdovia zaznamenať údaje o ročnej úrode, o počte prírastku zvierat, o dotáciách bielešov, gazdiné zase zapisovali, koľko vajec zniesli v danom mesiaci sliepky, kedy nasadili kloky alebo husi. Tieto osobné záznamy dodávajú kalendáru jednu zo špecifických hodnôt, obyčajne majitelia Čabianskeho kalendára využívali túto stránku ročenky.

Od roku 1926 sa prejavuje snaha o formálnu stabilitu kalendárnej časti, napriek tomu sú v nej menšie rozdiely. Najfrekvencovanejšiu formu predstavím na príklade ročníka z r. 1930.

Tzv. kalendárna časť začína 4. stranou. Každý mesiac je umiestnený na dvoch stranách v nasledujúcom usporiadaní. Z párnych strán

na pravej strane figuruje názov mesiaca s veľkými tlačnými písmenami. Pod týmto nadpisom je uvedený počet dní v mesiaci. Na ľavej strane zvislým smerom sú uvedené očíslované dni, názov dňa skratkou so začiatočným písmenom. Popri evanjelickom poriadku kalendára uvádza kalendár aj dve ďalšie konfesie, katolícku a pravoslávnu. V rubrike pre Rozličnosti na párnej strane sa uvádzajú údaje astronomického charakteru (Hvezdárske poznámky). V tejto rubrike sa dočítame o dĺžke dní, o termíne zmien podoby mesiaca. Do tejto rubriky sú zaradené aj meniny podľa poriadku evanjelickej a katolíckej cirkvi, ktoré sa nedostali na náležité miesto, lebo na tom boli označené dni sviatkov.

Každá nepárna strana začína citátom z Biblie. Pod citátom, podobne ako na párnych stranách, je uvedený počet dní v mesiaci. Napr. Máj má 31 dní. Na nepárnej strane kalendárnej časti sa nachádzajú ďalšie rubriky. Za číslicami, ktoré označujú dni, nasledujú údaje o východe slnka a mesiaca, resp. západu dvoch nebeských telies (v údajoch figurujú okrem hodín aj minúty). Okrem toho sú tu uverejnené znaky zverokruhu.

Ilustrácia č. 15: Domáce zápisky
Zdroj: Ondrej Gyeraj, 1925, 1935, Békešská Čaba

[illegible]

Zdroj: Župná knižnica, Békešská Čaba

Napr. 14. februára „*Mlieko v dobrej cene.*“

23. „Sneženka kvitne.“
12. mája „Zahradníci sa veľmi boja nočných mrazov.“
3. júna „Veselý život na sálaší.“
12. „Dobré trhy na kosy.“

„Tieto 2 – 4-riadkové veršičky, úslovia, boli v starých kalendároch tlačené na spodok strany v kalendárnej časti. Úslovia poučali ľudí o očakávanom počasi daného mesiaca, o aktuálnych poľnohospodárskych prácach, ktoré sa majú v mesiaci vykonať, ako aj o správnom stravovaní. Možno počas stáročí podľahli viacnásobným prepracovaniam, predsa obsahujú takmer rovnaké rady u početných národov Európy, ukotvili v spoločenskom zmýšľaní, časom sa stali organickou súčasťou tradičnej kultúry.“

IV. Písmáci a produkty slovenskej tlače v skúmanom regióne

Publikačná činnosť písmákov a prehľad ich tvorivej aktivity na stranách kalendára

Je nesporné, že v redigovaní, vydávaní ročenky a prispievaní do nej má najväčšie zásluhy Szeberényi. Je však samozrejmé, že ani redaktorskú prácu, ani vytváranie obsahu periodika nevykonával sám. V počiatočnej fáze, v prvej dekáde vydávania *Čabianskeho kalendára* napĺňali príspevkami ročenku takmer výlučne jeho kolegovia (v prvom rade evanjelickí farári). Patrí sa uviesť meno Michala Francisciho, Martina Morháča, Ladislava Lindera.

Rozsah kalendára sa postupne rozširoval. Dokladom toho je register štatistických údajov, ktorý zostavila redakcia k 15. výročiu periodika.

Uvedené fakty vyvolali potrebu rozširovať okruh prispievateľov. Jedným z najmarkantnejších ukazovateľov významovej hodnoty kalendára je – podľa môjho názoru – práve to, že sa podarilo vychovať širokú vrstvu čitateľov z radov Slovákov v južnej časti Dolnej zeme, ba aj aktívnych prispievateľov spomedzi jednoduchých ľudí. Szeberényi vytvoril publikačnú možnosť pre nadané osoby sedliackeho pôvodu a pobádal ich k tvorivej práci. Spočiatku boli ich práce zrejme lektorované. Písmáci boli rodákmi hlavne z miest a dedín Békešskej župy.

V kalendári na rok 1931 už môžeme čítať verše Jána Valaššana-Dolinského pod pseudonýmom *Janko V. Žofin*. Lyricky ladené básne Čabäna, ktorý bol nielen básnikom, ale aj hudobným skladateľom, v tom čase už známym na celom Slovensku, vypovedajú o hlbokéj láske k rodnej zemi, zároveň z nich dostávame predstavu o starých čabianskych mravoch.

Janko V. Žofin zložil cyklus piesní s názvom „*Čabianske piesničky*“, z ktorých 14 bolo uverejnených na stránkach kalendárov medzi rokmi 1931 – 1940. V roku 1931 boli uverejnené tri *Janičkova mati...* (ČK, 1931, s. 42). *Dávajú mi, milá...* (ČK, 1931, s. 52). *Ružičku, tulipán...* (ČK, 1931, s. 78).

Zaujímavé drobnosti o Čabianskom Kalendári

Rok	Koľko strán?	Koľko kusov?	Cena
1920.	20	2500	4 Koruna
1921.	45	2000	6 "
1922.	95	5000	15 "
1923.	89	5000	50 "
1924.	131	5000	2000 "
1925.	144	10000	15000 "
1926.	94	6000	10000 "
1928.	113	6000	1— Pengő
1929.	115	6000	—80 "
1930.	119	6000	—80 "
1931.	119	6000	—80 "
1932.	122	6000	—70 "
1933.	122	7000	—40 "
1934.	128	8000	—40 "

Čabiansky Kalendár je najrozšírejší na Čabe a na jej okolí, potom na Komlóši, Sárospati, Nádudvari, Bánhegyesi v Bačke a Pešťianskej stolici. Čítajú ho aj v Balharsku.

Čabiansky Kalendár, vydávaný nákladom ev. cirkevného kníhkupectva so svojou pätnásťročnou minulosťou a kultúrnou prácou hodný je tej najvyššej úcty, pozornosti a podpory.

M. F.

Ilustrácia č. 17: Štatistické údaje o kalendári z roku 1934
Zdroj: Múzeum Mihály Munkácsyho, Békešská Čaba

V nasledujúcom roku vzrástla kvantita materiálu z pera píšákov až dvojnásobne. Jednoduchí sedliaci vzali do rúk pero, aby vyjadrili svoje myšlienky, city vo forme básní alebo v próze. Je takmer neuveriteľné, že za desať rokov malo vôľu viac ako tucet jednoduchých ľudí podieľať sa aktívnou účasťou „na živote kalendára“. Patril k nim tiež *Ján Gerči*.⁹⁴ Medzi jeho básňami nájdeme nábožnú i vlasteneckú tematiku, ale aj humorne ladené verše. Dominujú tie, ktoré predstavujú život jeho rodiny a zachytávajú pritom sociálne problémy. Cez jeho básne dostáva čitateľ obraz o súvekom stave sedliactva. Gerči nie je buričom, úprimne, s bolesťou konštatuje skutočnosť. Jeho básne sú permanentne objavované v kalendári od r. 1934. Ján Gerči je najplodnejším tvorcom spomedzi píšákov: *Zažni matka...* (ČK, 1934, s. 60). *Dobrá krava...* (ČK, 1934, s. 77). *Sedliak...* (ČK, 1934, s. 93). *Pred zimou...* (ČK, 1934, s. 96).

⁹⁴ Starý otec Jána Gerčiho sa ešte volal Giecs. V matrike krstených vo Viniciach v roku 1873 sme našli, že strýko Jána Gerčiho – Michal sa ešte menoval Giecs, avšak v poznámkach už napísali Gercsi. Pozri: A békéscsabai ág. hitv. evang. egyház szőlőbeli Keresztelési anyakönyv 1865–1877. 1873/126.

Šulava a jeho krava... (ČK, 1934, s. 112). *Starý neplatný peniaz...* (ČK, 1935, s. 40). *Zakvákala vranka...* (ČK, 1935, s. 40). *Strakine slzy...* (ČK, 1935, s. 60). *Jarné sklamanie...* (ČK, 1935, s. 63). *Po Veľkej noci...* (ČK, 1935, s. 67). *Chudobná je moja milá...* (ČK, 1935, s. 72). *Stará studnička...* (ČK, 1935, s. 78). *Upomenutie...* (ČK, 1935, s. 85). *Svadba s rozso-bášom...* (ČK, 1935, s. 87). *Povedz mi otecko...* (ČK, 1935, s. 89).

V čísle z roku 1932 publikovala Komlôšanka *Judita Tomková: Lú-čenia* (ČK, 1932, s. 81 – 82). *Jarná pieseň* (ČK, 1935, s. 47). Známa je tiež ako výtvarníčka a propagátorka hnutia ochotníckeho divadelníctva, o rozvoj ktorého sa pričínila svojou tvorbou, resp. ako režisérka.⁹⁵

Dolnozemským sedliakom bol vždy dôležitý materinský jazyk, ktorý sa v detstve naučili. Písmáci zbásnili túto tému, zdôrazňovali krásu materinského jazyka, hovorili o ňom ako o nenahraditeľnej hodnote. Som tej mienky, že ďalším významným prínosom *Čabianskeho kalendára* je, že sa vedome ujal práv materinského jazyka Slovákov v minoritnom postavení. Svojich čitateľov vychovával k úcte a láske k materinskému jazyku, čím upevňoval ich národné povedomie, pritom v článkoch sa taktiež vždy vyjadrovala vernosť dolnozemských Slovákov k maďarskej domovine *Ján Hrabovský: Slováci* (ČK, 1935, s. 66). *Cudzina a domovina* (ČK, 1936, s. 45).

Z uvedených autorov nasledovali dvaja Sarvašania. *Ján a Ondrej Korbel: Roháči na jarmoku* (ČK, 1936, s. 79 – 82). *Ja a tá moja rodina*. (ČK, 1937, s. 54). *Roháč a jeho fúzy* (ČK, 1937, s. 67 – 69). *Sklamaný hospodár* (ČK, 1937, s. 80).

Okrem nich publikovali ešte: *Ján Sekerka: Na Kereši* (ČK, 1935, s. 72). *Karol Straka: Nová a stará kopa* (ČK, 1938, s. 41). *Ján Kašník: Bagiho frak* (ČK, 1939, s. 50 – 52). *Kráľ a umelec* (ČK, 1939, s. 57).

Prozaickými prácami sa hlásili písmáci omnoho neskoršie než básnickou tvorbou. Prvým autorom tohto žánru bol opäť Ján Gerči. R. 1936 vyšla jeho próza s názvom *Júda a husi* (ČK, 1936, s. 97 – 101). Ďalšie nasledujú v tomto poradí: *Ján Gerči: Zmok* (ČK, 1936, s. 114 – 116). *Ondrej Kokavec: Tlačba na koňoch* (ČK, 1937, s. 56 – 58). *Ondrej Kulík: Čo sedia včelári* (ČK, 1937, s. 70 – 72). *Ján Gerči: Bieda je dobrý majster*

⁹⁵ O Judite Tomkovej pozri: Dedinszky Gyula: A „Čabiansky Kalendár“ jelentősége az alföldi szlovákság életében. Békéscsaba, 1972, s. 97.

(ČK, 1937, s. 104 – 108). *Ondrej Kerepecký: Ovocinárstvo* (ČK, 1937, s. 110 – 113). *Pavel Paulik: Tri chotáre* (ČK, 1937, s. 114 – 115). *Kostolisko* (ČK, 1938, s. 84 – 85). *Ján Gerči: Spravedlivý sudca* (ČK, 1938, s. 87 – 95). *Jeden bývalý Komlóšan: Čo vystane zo slovenského dolnozemského sedliaka?* (ČK, 1939, s. 45 – 46).

Prihody, ktoré spracúvajú vymenované prozaické práce, nie sú fiktívne. Autori sa opierajú o vlastné zážitky, o historky, ktoré sú živé v kolektíve danej osady, čerpajú zo skutočnosti, ktorá ich obklopuje. Ako to bolo konštatované pri uvádzaní prozaickej tvorby, hodnota próz spočíva vo voľbe tém, cez ktoré sa vykresľuje realita každodenného života dolnozemsých Slovákov.

Prieskum tvorby písmákov som vykonala na podklade ročníkov kalendára v etape 1931 – 1939. Výnimkou je rok 1933, ku ktorému som sa doposiaľ nedostala.

Ludovít Žigmund Szeberényi a Michal Francisci v roku 1936 zostavili menoslov a zoznam diel písmákov z južnej časti Dolnej zeme,⁹⁶ v r. 1937 pokračovali so zoznamom autorov z iných regiónov s názvom „*Peštianski slovenskí spisovatelia*,“⁹⁷ týmto podali prehľad o tvorivej vrstve Slovákov v Maďarsku. S podrobnou biografiou písmákov sa zaoberá J. Dedinszky.⁹⁸

Slovenská tlač zo začiatku 20. storočia známa v kruhu Slovákov žijúcich v juhovýchodnej časti Dolnej zeme

V práci som sa už zmienila o vplyve Čabianskeho kalendára na vzdelávanie, kultúrny vzrast Slovákov, ktorí žili v juhovýchodnej časti Dolnej zeme a patrili k sedliackej vrstve. Mieru a význam vplyvu, ktorý sa môže pripisovať kalendáru, si môžeme overiť, ak preskúmame aj iné produkty slovenskej tlače daného obdobia.

Ťažko sa dá hodnoverne zistiť, či sa dostali prvé slovenské kalendáre aj do nášho priestoru a v akom rozsahu boli známe (ide o kalendáre

⁹⁶ Dolnozemsí slovenskí spisovatelia. In: Čabiansky Kalendár 1936, s. 49 – 64.

⁹⁷ Peštianski slovenskí spisovatelia. In: Čabiansky Kalendár 1937, s. 42 – 46.

⁹⁸ Dedinszky Gyula: A „*Čabiansky Kalendár*“ jelentősége az alföldi szlovákság életében. Békéscsaba, 1972, s. 91.

Palkoviča, Fejérpataky-Belopotockého a Licharda).⁹⁹ Známy je iba údaj, že si prvé vydanie Lichardovho kalendára r. 1847 predplatilo desať ľudí z juhovýchodnej dolnozemskej slovenskej enklávy, tej, ktorá dnes pripadá Srbsku.¹⁰⁰

Ilustrácia č. 18 a 19: Černokňazník z roku 1861 a jeho kalendár z roku 1862
Zdroj: <http://dikda.eukalendare> – 17A0106682

⁹⁹ Klementis, Eugen: Z histórie slovenských kalendárov. In: Slovenské Pohľady, 1924, č. 4, s. 234; č. 5, s. 272 – 278; č. 6 – 8, s. 446 – 452; č. 9, s. 557 – 562.

Smetanay Ján (J – s.): Čabiansky Kalendár na obyčajný rok 1931. In: Slovenské Pohľady, 1931, č. 10, s. 656.

Fejérpataky-Belopotocký, Gašpar: Nowý i starý vlastenský kalendár (1830 – 1841).

Palkovič, Juraj: Wětšsaj a zwlasstnegssj Nowý a starý Kalendár (1805 – 1845).

Lichard, Daniel Gabriel: Domová pokladnica 1847 – 1851, 1863 – 1864.

Profantová, Zuzana: K dejinám kalendárovej literatúry pre ľud na Slovensku v 19. storočí. In: Slovenský národopis, 1982, roč. 30, č. 2, s. 360 – 371.

¹⁰⁰ Bielik, František – Širácky, Ján – Baláž, Claude: Krajinské kalendáre v rokoch 1880 – 1976 ako prameň k poznaniu dejín zahraničných. Slovenská tlač zo začiatku 20. storočia známa v kruhu Slovákov žijúcich v juhovýchodnej časti Dolnej zeme Slovákov. In: Slováci v zahraničí, 13, Martin 1987, s. 19.

Okrem toho sa dá doložiť, že na jazykových ostrovoch Dolnej zeme si predplácali čitatelia *Slovenské národné noviny*¹⁰¹ (pôvodný pravopis Slovenskej Národnej Noviny 1845 – 1848), ktoré redigoval Ľudovít Štúr a *Černokňažníka*, ktorý vychádzal od r. 1860. O tom, či tieto tlače čítali aj Čabáňania, nemáme spoľahlivý údaj, môže sa iba predpokladať, že ani pre nich neboli neznáme.¹⁰²

Ilustrácia č. 20: *Evanjelický posol zpod Tatier*
Zdroj: VÚSM

Na konci 19. storočia Slováci z juhovýchodnej Dolnej zeme čítali mnoho, medzi ich obľúbené čítania patrili diela náboženského charakteru, v prvom rade *Tranoscius*, *Biblia*, zbierky kázní, tzv. postily.

¹⁰¹ Písanie názvov časopisov sa riadi podľa súčasných pravidiel slovenského jazyka.

¹⁰² Gyivicsán Anna: Anyanyelvi népi írásbeliség helye a magyarországi szlovák kulturális rendszerben. In: Szlavisztikai Tanulmányok. Emlékkönyv Király Péter 70. születésnapjára. Budapest: ELTE Szlav Filológiai Tanszék 1987, s. 174; Békés megye sajtóbibliográfiája 1855–1973. Békéscsaba, 1974. 19/8.

Súhlasím s mienkou Júliusa Dedinszkého, ktorý konštatuje, že v 20. storočí záujem čitateľov o diela uvedeného charakteru klesol. Čoraz viac sa upriamila ich pozornosť na tlač, ktoré boli písané v jazyku živéj slovenčiny, na kalendáre.

Ako prvé obľúbené čítania Čabänov novšieho typu sa v období pred prvou svetovou vojnou eviduje *Tranovský evanjelický kalendár*, ktorý vychádzal od roku 1894 v Ružomberku a od r. 1901 v Liptovskom Mikuláši a týždenník *Evanjelický posol spod Tatier*. Pritom to boli tlače, ktoré mali ešte náboženský charakter.

Okrem týchto boli populárne dvojjazyčné *Dolnozemske listy* – Alföldi Lapok s pestrým obsahom, ktoré redigoval Čabän *Matúš Povážay* medzi 1. januárom a 30. decembrom r. 1883.

Z týždenníkov zo svetskou tematikou boli známe a čítané obyčajne tie, ktoré boli vydávané v Pešti, resp. okrem nich *Vlast' a svet*, ktorý redigoval Michal Žilinský od r. 1886.

Opäť sa môže iba predpokladať, že v Békešskej a Čongrádskej župe mohol byť známy *kalendár Bučánskeho*, ktorý bol veľmi populárnym vo Vojvodine.¹⁰³ A. Bučánsky vydával v Pešti *Malý obrázkový kalendár*, vychádzal medzi rokmi 1865 – 1914.¹⁰⁴

R. 1923 sa Čabän Michal Dorkovits obrátil na predsedu maďarskej vlády so žiadosťou na povolenie vydávania slovenského týždenníka *Slovenské noviny*. Žiadosť bola doručená na posúdenie Adolfovi Pechányovi, ktorý zastával funkciu „vládneho komisára Slovákov v Maďarsku“ a ktorý žiadosť zamietol. Argumentoval tým, že už existuje jeden tlačový orgán s celoštátnou distribúciou (pomenovaný „Slovenský emigrant“) a ktorý po organizačných úpravách bude vychádzať práve s názvom *Slovenské noviny*.

K zamietnutiu žiadosti prispel aj fakt, že *Slovenský emigrant* si počas viacročnej existencie nezískal širší tábor čitateľov. Okrem toho, Dorkovitsa nepovažoval vládny komisár za dostatočne inteligentného na založenie a redigovanie novín. K tomuto úsudku ho možno privedla

¹⁰³ Bielik, František – Sirácky, Ján – Baláž, Claude: Krajinské kalendáre v rokoch 1880 – 1976 ako prameň k poznaniu dejín zahraničných Slovákov In: Slováci v zahraničí, 13, Martin: Matica slovenská 1987, s. 20.

¹⁰⁴ Bibliografia slovenských a inorečových kalendárov 1701 – 1965. Red. M. Kipsová, T. Vančová, Ž. Gešková. Martin: Matica slovenská 1984, s. 124 – 128.

skutočnosť, že Dorkovits napísal názov „Slovenské Noviny“ s „i“, kým spisovná norma si vyžadovala písanie „y“.¹⁰⁵

Noviny podporované vládou, ktoré redigoval *Pechány* (*Slovenský emigrant* a neskôr *Slovenské noviny*), si medzi dolnozemskými Slovákami nezískali popularitu.

Štefan Tóth cituje právnika Juraja Kvasza, jedného z vedúcich postáv slovenského hnutia, ktorý píše v novinách „Slovenský Ľud“ vydávaných v Košiciach r. 1932 takto:

„Viem, že v Pešti vychádza slovenský týždenník (*Slovenské Noviny*), ktoré rediguje a vydáva Pechán a jeho vydávanie podporuje vláda, ale tieto noviny nereprezentujú ozajstné rozmyšľanie slovenskej menšiny v Maďarsku. A iné slovenské politické alebo spoločenské noviny v Maďarsku nevychádzajú, síce tunajší Slováci si to viackrát žiadali, ale podnes márne.“¹⁰⁶

Čabänia mali v úmysle vydávať novšie noviny s názvom *Dolnozemský hlásnik* (1930). Vládny komisár zamietol aj túto žiadosť, medzi inými s tým argumentom, že aj v Slovenskom Komlőši rozširujú maďarské noviny s uspokojujúcim efektom, tento úspešný proces by bolo škoda prerušiť povolením vydávania slovenských novín.¹⁰⁷

V Slovenskom Komlőši si predplácali v roku 1926 štrnásťtoraké maďarské noviny a trojaké slovenské. V slovenčine sem boli distribuované tieto: *Slovenský týždenník*, *Slovenské noviny* (Pechányovské) a *Nové Slovensko* (vydávané v Nadlaku).¹⁰⁸

¹⁰⁵ Tóth István: A Békés és Csanád megyei szlovákok anyanyelvi művelődési viszonyai 1919–1944. Vzdelávacie pomery v materčine u Slovákov v Békésskej a Čanádскеj župe. Budapest: Celoštátna slovenská samospráva 1999, s. 41, 139.

¹⁰⁶ „Tudom, hogy Pesten megjelenik Pechány által szerkesztett és kiadott tót hetilap (:Slovenské Noviny): a kormány támogatását élvezte, de korántsem reprezentálta a Magyarországon lakó tót kisebbség igazi gondolkodását. És más, tót politikai vagy társadalmi folyóirat Magyarországon nem jelenik meg, ámbar a tótok részéről már nem egyszer kívánták, a mai napig azonban mindhiába”. Tóth, 1999, s. 42 – 43, 140.

¹⁰⁷ Tóth István: A Békés és Csanád megyei szlovákok anyanyelvi művelődési viszonyai 1919–1944. Vzdelávacie pomery v materčine u Slovákov v Békésskej a Čanádскеj župe. Budapest: Celoštátna slovenská samospráva 1999, s. 43, 140.

¹⁰⁸ Szabó Ferenc: A helyi és országos hírlapok elterjedése, olvasottsága Békés megyében 1911-ben és 1925–26-ban. In: Békési Élet, 1970, č. 3, s. 507.

Nasledujúci pokus o založenie slovenských novín pod názvom *Slovenský hlas* r. 1931 znovu stroskotal. Dolnozemskí Slováci mali v úmysle vydávať slovenské noviny s profilom verejnej osvety a zameraním na spoločenské a hospodárske otázky.¹⁰⁹

Zosumarizujúc sa teda môže konštatovať, že Slováci v juhovýchodnej časti Dolnej zeme čítali nasledujúce slovenské tlač: *Slovenský týždenník*, prvé noviny Slovákov v Rumunsku, ktorý bol vydávaný v Nadlaku v roku 1929. Týždenník založil a bol jeho zodpovedným redaktorom *Ján Kmeť*, evanjelický farár narodený v roku 1902 v Nadlaku.¹¹⁰ Profil týždenníka určovali príspevky zamerané na kultúrne a národnostné otázky. Dôvody vzniku týždenníka, ktoré boli sformulované v prvom čísle časopisu, sú nasledovné: „1. aby Slovák nebol cudzím na posmech; 2. aby mal úctu, vážnosť a práve také, ako ktorýkoľvek príslušník iného národa; 3. aby sa Slovák stal rovnocenným človekom, ktorý má rovnaké povinnosti a práva, ako iné národy: právo jazyka, právo vzdelania, výživy i práce, a napokon i práva politicky vrátane slobody slova, myslenia a obrany.“¹¹¹ Časopis sa postupne rozšíril, a tak sa dostal o. i. aj k čitateľom do Békešskej Čaby, Slovenského Komlóša, Pitvarošu, Čanádu, ba aj do Spojených štátov, Kanady, Brazílie a Argentíny.¹¹² Po štyroch rokoch a 168 číslach – v dôsledku finančných problémov vyvolaných svetovou hospodárskou krízou – časopis dňa 4. decembra 1932 zanikol.¹¹³

Okrem tohto týždenníka bol známy evanjelický časopis *Stráž na Sio-ne*, ktorý vychádzal na Slovensku od r. 1892. Tento časopis zameraný na čitateľov evanjelického vyznania vychádzal v Modre, do r. 1920 bol jeho

¹⁰⁹ Tóth István: A Békés és Csanád megyei szlovákok anyanyelvű művelődési viszonyai 1919–1944. Vzdelávacie pomery v materčine u Slovákov v Békešskej a Čanádskej župe. Budapest: Celoštátna slovenská samospráva 1999, s. 43, 140 – 141.

¹¹⁰ Ján Kmeť pôsobil v Nadlaku od roku 1927. Okrem povinností evanjelického farára sa venoval ochotníckemu divadlu a otázkam školstva.

¹¹¹ Dobrotková, Marta: Periodiká Slovákov v Rumunsku – Slovenský týždenník a Naše snahy. In: Periodiká v minulosti a súčasnosti. Bratislava: Univerzitná knižnica v Bratislave 2018, s. 220.

¹¹² Dobrotková, Marta: Periodiká Slovákov v Rumunsku – Slovenský týždenník a Naše snahy. In: Periodiká v minulosti a súčasnosti. Bratislava: Univerzitná knižnica v Bratislave 2018, s. 220.

¹¹³ Kmeť, Miroslav: Historiografia dolnozemských Slovákov v prvej polovici 20. storočia. Kraków: Spolok Slovákov v Poľsku 2013, s. 27.

redaktorom *Samuel Zoch*, jeho nasledovali v tejto funkcii Ján Dobry, Ján Martiš, Miloš Hodža, Bohumil Vadkiček a Koloman Dérer.

Týždenník *Noví svet* sa dostal na Pitvaroš už r. 1928. Začal vychádzať v Bratislave od augusta 1926, v Prahe vychádzal mesačne dvakrát od r. 1933. Od roku 1936 začal vychádzať týždenne. Redigoval ho *Miloš Kolesár*. K jeho spolupracovníkom patrili renomovaní predstavitelia slovenskej literatúry: Vladimír Roy, Emil Boleslav Lukáč, Milo Urban, Andrej Mráz.

Znáмым bol taktiež literárny časopis *Ozvena*. Začal vychádzať ako týždenník od r. 1931. Zodpovedným redaktorom týždenníka, ktorý v auguste r. 1934 zanikol, bol *A. Sládek*.¹¹⁴

O tom však nemáme presné údaje, či sa uvedené časopisy, týždenníky dostali k Slovákom v juhovýchodnej časti Dolnej zeme, ak áno, akou pravidelnosťou.

Dlhodobá túžba dolnozemsých Slovákov na vydávanie vlastného slovenského tlačového orgánu sa uskutočnila na cirkevnom poli. V marci r. 1931 vyšiel v Pitvaroši mesačník *Evanjelický hlásnik* s cirkevným, spoločenským profilom – plnil misijnú funkciu.

Mesačník redigoval a vydával evanjelický senior *Ján Saguly* v 2000 exemplároch do r. 1933, keď odišiel do dôchodku. Od januára r. 1934 začal redigovať mesačník v Békešskej Čabe Gusztáv Szeberényi, medzi rokmi 1942 – 1944 Ladislav Linder, t. j. úlohy sa ujali čabianski evanjelickí farári.

Szeberényi získal v Čabe pre mesačník 1100 čitateľov, mesačník bol vydávaný v 2500 exemplároch. 60 % jeho rozsahu bolo venovaných náboženským témam. Prinášal užitočné informácie o živote jednotlivých lokalít, uverejňoval napríklad štatistické údaje o konfesionálnom živote.¹¹⁵

¹¹⁴ Tóth István: A Békés és Csanád megyei szlovákok anyanyelvi művelődési viszonyai 1919–1944. Vzdělávacie pomery v materčine u Slovákov v Békešskej a Čanádskej župe. Budapest: Celoštátna slovenská samospráva 1999, s. 44, 142.

¹¹⁵ Békés megye sajtóbibliográfiája 1855–1973. Békéscsaba 1974, 19/8, s. 51, 61, 113 – 114, 159.

Tóth István: A Békés és Csanád megyei szlovákok anyanyelvi művelődési viszonyai 1919–1944. Vzdělávacie pomery v materčine u Slovákov v Békešskej a Čanádskej župe. Budapest: Celoštátna slovenská samospráva 1999, s. 45 – 46, 143 – 144.

Dedinszky Gyula: A szlovák betű útja Békéscsabán. *Cesta slovenskej litery na Čabe*. Békéscsaba: Békés Megyei Könyvtár 1987, s. 138 – 139.

Ilustrácia č. 21: Evanjelický hlásnik z roku 1940 a z roku 1943
Zdroj: VÚSM

Slovenské knihy, ktoré predáva naše Čabianske

EV. KNÍHKUPECTVO

Tranoscus: V poloplátne 4'50, v kaučuku každej farby 7, v umelej koži všelijakej farby 7, v umelej koži na biblickom (tenkom) papieri 9 P. — **Biblia:** V slovenskej reči 2'80, veľká biblia 8, v koži viazaná 28 P. — **Postila:** 3 P. — **Funebrál:** v poloplátne 3, v kaučuku 4 P. — **Pašie:** V papierovej väzbe 0'80 P, v poloplátne 1, v kaučuku, alebo umelej koži 1'80 P. **Studnica vody živé** 1'80 P. Ďalej predávame tieto spisy: **Život a povaha** Dra M. Luthera 16, **Slovníček** k 300ročnému Tranosciu 16, **Porekadlá** 16 filierov. **Joachim Kalinka:** Marní synovia, **Obrázky a kresby**, **Luther**, **Sľub Jeťeho**, **Obyčajný človek**, **Sadhu S. Sing**, **Manasses**, **Čabiansky Kalendár**.

KNÍHTLAČIAREŇ „KOSSUTH“ BÉKÉSCSABA, BELICZEY-U. 4. Telefon 567

Ilustrácia č. 22: Reklama Evanjelického kníhkupectva na stranách Evanjelického hlásnika z roku 1941
Zdroj: VÚSM

Počet predplatiteľov sa od r. 1934 zvyšoval tzv. „akciovou“ ponukou, t. j. kto si objednal mesačník na celý rok (za cenu 1 pengő) dostal do daru aj *Čabiansky kalendár*. Vytvorila sa aj organizovaná distribučná sieť mesačníka, do ktorej boli zapojení evanjelickí farári okolitých lokalít. Na stránkach *Evanjelického hlásnika* sa niekedy uverejnila reklama *Čabianskeho kalendára*.

Ďalším významným dátumom vydávania dolnozemskej slovenskej svetskej tlače je rok 1934. V januári tohto roku sa začalo vydávať periodikum *Slovenská rodina*, z ktorého vyšlo do septembra 1938 desať čísel. Hlavným redaktorom periodika bol *Juraj Bauko*, vydavateľom spočiatku *Juraj Viczián*, od mája 1935 túto úlohu prevzal *Ján Sekerka*.¹¹⁶

Periodikum bolo politicky neutrálne, zameriavalo sa výlučne na otázky kultúry, malo národnovzdelávacie zameranie. Potreba periodika a jeho zámer sú skoncipované v predslove prvého čísla z januára r. 1934:

„*Toto naše podnikanie má svoj cieľ – aby náš slovenský ľud mal svoj časopis, v ktorom v svojej materinskej reči môže čítať o udalostiach minulosti, prítomnosti a o možnostiach budúcnosti.*“

„*S politikou sa zaoberať nechceme. Nebudeme sa domáhať touto cestou ani prevádzania menšinových zákonov o nariadení. Odovzdávame toto do vôle Božej...*“¹¹⁷

Táto koncepcia, ideové zameranie periodika na skutočné potreby a záujmy dolnozemských Slovákov oslovili širokú vrstvu. Početné články boli venované rodinnému životu, výchove detí, triezvemu vedeniu životosprávy.

V ustálených rubrikách sa písalo o témach ako hospodárstvo, zaujímavosti, básnická tvorba; boli do nich zaradené príspevky, ktoré slúžili na vzdelávanie čitateľov.

Predplatné na rok stálo 1 pengő 50 halierov. Periodikum bolo tlačené v Békešskej Čabe v Tlačiarňach Petőfi. V roku 1938 vyšlo už len jedno číslo.

¹¹⁶ Békés megye sajtóbibliográfiája 1855–1973. Békéscsaba 1974, 19/8, s. 236, 359. Tóth István: A Békés és Csanád megyei szlovákok anyanyelvi művelődési viszonyai 1919–1944. Vzdelávacie pomery v materčine u Slovákov v Békéšskej a Čanádskej župe. Budapest: Celoštátna slovenská samospráva 1999, s. 46 – 47, 144 – 146.

¹¹⁷ Dedinszky Gyula: A szlovák betű útja Békéscsabán. *Cesta slovenskej litery na Čabe*. Békéscsaba: Békés Megyei Könyvtár 1987, s. 138.

Túto skutočnosť vysvetľuje J. Dedinszky absenciou predplatiteľov. Údaje o finančnom zázemí periodika spracoval Štefan Tóth.¹¹⁸

Vyššie pertraktované údaje dokladajú, že v 20. a 30. rokoch 20. storočia Čabänia nemali k dispozícii také „domáce“ tlačové orgány, ktoré by boli zamerané na požiadavky Slovákov žijúcich v juhovýchodnej časti Dolnej zeme. Možno aj preto si tak vážili tých zopár pre nich dostupných periodík.

Na podklade uvedených údajov sa potvrdzuje konštatácia, že slovenské týždenníky, tlače iného žánru, ktoré Čabänia čítali pred prvou svetovou vojnou, vychádzali poväčšine „na Horniakoch“. Následkom politických zmien, ktoré nastali po prvej svetovej vojne a viedli k zmene štátnych hraníc, sa čabianski Slováci ocitli izolovaní od súvislého Slováckmi obývaného územia, ktoré sa vyčlenilo z Uhorska, zmeny sa pociťovali aj v súvislosti s nedostupnosťou obvyklých produktov tlače. Túto situáciu rozpoznal *Dr. Ludovít Žigmund Szeberényi* a zareagoval na ňu vydaním prvého ročníka *Čabianskeho kalendára na priestupný rok 1920*.

Obvykle sa význam *Čabianskeho kalendára* nepreceňuje, možno by ani nemalo k tomu dôjsť, predsa však musím oponovať mienkam, ktoré považujú túto ročenku za málo hodnotnú a bez väčšieho efektu. Prípúšťam aj možnosť, že s takýmto časovým odstupom ani nie je možné dostatočne diferencovane, subtilne analyzovať, aký význam mal kalendár pre súvekeho čitateľa. Napriek tomu dúfam, že moja práca poukáže na to, v koľkých oblastiach života dolnozemskejších Slovákov v juhovýchodnom priestore bol kalendár prítomný a akú dôležitú rolu zohrával.

Samotná etapa, časové rozpätie vydávania kalendára (medzi rokmi 1920 – 1948 t. j. 28 rokov) je tiež vážnym argumentom, ktorým sa len potvrdzuje, že kalendár mal širokú bázu čitateľov, svojich dlhoročných odoberateľov.

¹¹⁸ Tóth István: Egység és megosztottság jelei a békéscsabai szlovák nemzetiségi mozgalomban 1920–1944. In: Alföldi társadalom II. Békéscsaba 1991, s. 20 – 30.

V. Čabiansky kalendár a Transcius ako kultúrny kód

Pojem kultúrneho kódu

Kultúrnym kódom sa nazýva systém znakov, symbolov, asociácií a hodnôt nadväzujúcich na tieto fenomény. Základným predpokladom existencie kultúrneho kódu je príslušnosť k danému národu, spĺňa funkciu integrácie. Podľa mienky Csabu Gy. Kissa: „*stretáme sa aj s interpretáciami, podľa ktorých národ nie je nič iné, ako svojrázny systém znakov, jednotlivé elementy tohto znakového systému sa časom môžu stratiť, vymeniť, následkom čoho môže byť obohatený novšími elementami, napriek tomu ho charakterizuje aj istá statickosť*“.¹¹⁹

Šíriteľmi kultúrneho kódu boli obyčajne spisovatelia, básnici. Ťažko sa dá zistiť, ktoré básne, resp. literárne diela sa radia k národným symbolom. Csaba Gy. Kiss predpokladá, že sa v polovici 19. storočia vytvoril istý konsenzus v otázke, ktoré básne sú nositeľmi národnej symboliky. Podľa jeho predpokladu ľudia s maďarským materinským jazykom by sa zhodli v tom, že medzi najdôležitejšie národné symboly patria *Hymna Kölcseyho*, *Szózat (Ohlas) Vörösmartyho* a *Petőfiho báseň Nemzeti dal (Národná pieseň)*. K tejto myšlienke sa patrí dodať, že proces vytvárania symboliky v živote jedného národa sa nikdy nemôže považovať za ukončený. Z troch uvedených emblematických básní boli dve preložené do slovenčiny a krátko po vzniku Petőfiho básne vznikla jej slovenská parafráza (1848).

Vörösmartyho báseň preložil do slovenčiny *Mihály Mácsay* (Michal Mačej), Hymnu Kölcseyho *Štefan Chovanecz*. Mária Žiláková na podklade *Slovenského bibliografického slovníka* uvádza vo svojom

¹¹⁹ Kiss Gy. Csaba: Nyugaton innen – Keleten túl. Miskolc: Felsőmagyarország Kiadó 2000, s. 117.

príspevku s názvom *Alföldi szlovákok műfordítás – kísérletei* (Pokusy o umelecký preklad z pera dolnozemských Slovákov) o Michalovi Mácsayovi nasledujúce údaje: Do matriky bolo jeho meno uvedené v podobe Macsej, sám si ho píše ako Mácsai, lexikón ho eviduje pod menom Mácsaj. Narodil sa r. 1825 v Hronských Kosihách v Levickom okrese. Študoval právo v Pešti, bol prívržencom ideí Kossutha. Za revolúcie r. 1848 – 1849 bojoval na strane Maďarov. Od r. 1860 zastával funkciu hlavného prokurátora Tekovskej župy, od r. 1872 žil v Banskej Štiavnici, odtiaľ sa presťahoval do Miškova, kde aj umrel r. 1877. Lexikón ho eviduje ako novinára a prekladateľa. Zaujímavé je, že citovaný lexikón uvádza z jeho prekladateľskej činnosti iba preklad Vörösmartyho básne, ktorú preložil pod názvom Ohlas a v slovenskom znení bola uverejnená r. 1860 v časopise *Magyar Sajtó*.¹²⁰

Štefan Chovanecz patril do vrstvy zámožnejších dolnozemských sedliakov. Žil v Slovenskom Bánhedeši (od r. 1908 úradný názov lokality je Nagybánhegyes/Slovenský Bánhedeš). Pokúsil sa o preklad prvej strofy Kőlcseyho Hymny.

K uvedeným údajom sa patrí doplniť, že v zozname, ktorý zostavili Dr. Ľudovít Zigmund Szeberényi a Michal Francisci s názvom *Dolnozemskí slovenskí spisovatelia* a vyšiel v čísle *Čabianskeho kalendára* na rok 1936, sa neuvádza ani meno Mácsayho, ani Chovanecz nie je spomenutý.¹²¹

Mária Žiláková v citovanom príspevku konštatuje, že obidva preklady sa vo veľkej miere pridŕžajú textu originálov. V práci Mácsaya sa uplatňuje do istej miery snaha aplikovať niektoré básnické obrazy do slovenčiny, predsa aj uňho dominuje princíp pridŕžať sa originálu.¹²²

Snaha pridŕžať sa originálu pri prekladoch je typickou atitúdou dolnozemských Slovákov. Vyplýva to pravdepodobne z predstavy dvojjazyčného prekladateľa, aby text napísaný v štátnom jazyku, v našom prípade hymnické literárne dielo, aj v slovenčine sprostredkúvalo rovnaký

¹²⁰ Zsilák Mária: *Alföldi szlovákok műfordítás kísérletei*. In: *Nyelv, stílus, irodalom. Köszöntő könyv Péter Mihály 70. születésnapjára*. Budapest, 1998, s. 634.

¹²¹ *Čabiansky Kalendár 1936*, s. 49 – 64.

¹²² Zsilák Mária: *Alföldi szlovákok műfordítás kísérletei*. In: *Nyelv, stílus, irodalom. Köszöntő könyv Péter Mihály 70. születésnapjára*. Budapest: ELTE Keleti Szláv és Balti Filológiai Tanszék 1998, s. 634 – 635.

obsah s originálom. Táto prekladateľská koncepcia má širšiu, všeobecnú platnosť v dolnozemskej regióne.

Pozoruhodná je báseň *Jána Bottu*, predstaviteľa Štúrovej školy, s názvom *Pochod*, ktorá je parafrázou Petőfiho citovanej emblematickej básne. Botto vlastne vytvoril slovenský variant Petőfiho originálu. Bottova báseň bola uverejnená pod viacerými názvami: *K Slovákom*, *Pieseň*, *Prísaha Slováka*, *Pochod* z dôvodu, že básnik niekoľkokrát skorigoval prvú verziu. Za konečný variant bol prijatý a kanonizovaný slovenskou literárnou históriou text s názvom *Pochod*. V tomto prípade aj po formálnej stránke, aj čo sa týka štruktúry, ide o parafrázu Petőfiho básne. Keby sme mali v úmysle analyzovať Bottovo dielo, prvou otázkou, ktorej by sme museli venovať pozornosť, by bol prieskum spôsobu parafrázovania z maďarčiny do slovenčiny, veď Botto svojím činom oslovuje Slovákov, a to explicitne veršom „*Hor sa Slovák*“. Pravdepodobne piata sloha vyjadruje najjednoduchšie slovenskú národnú identitu. Formulovanie prísahy na konci veršov sa najviac odlišujú od Petőfiho pôvodiny: Bottova sloha nepozostáva zo štyroch, len z dvoch veršov, básnik uplatňuje odlišné gramatické prostriedky, miesto plurálu v origináli dáva verš do singuláru. Týmto postupom sa mení aj obsahová náplň myšlienok prísahy: „*Pánu Bohu prisahám, že sa priať viac nedám*“, „*svojať v rabstve nenahám*“, „*rod svoj trýzniť nenahám*“, „*že svoj národ nenahám*“, „*národ v putách nenahám*“, „*za vlasť, národ život dám!*“¹²³

Báseň *Pochod* jednoznačne dokladá úzky vzťah Slovákov a Maďarov, ktorý sa vyvinul medzi dvoma národmi v spoločnej vlasti. Je pritom zároveň dokumentom snahy na vytváranie samostatného slovenského systému symbolov.

Ako je to všeobecne známe, o vytvorení jednotného moderného slovenského spisovného jazyka dôjde k dohode medzi Ľudovítom Štúrom, Michalom Miloslavom Hodžom, Jozefom Miloslavom Hurbanom až v r. 1843. Dohoda znamenala súčasne aj zamietnutie myšlienky spoločnej československej kultúry.

Csaba Gy. Kiss sa zmieňuje o ďalších následkoch rozhodnutia o vlastnom spisovnom jazyku nasledovne: „*kedy sa stal základom ideológie vlastnej národnej identity svoj jazyk, zároveň sa prejavila snaha*

¹²³ Ján Botto: *Pochod* (dostupné na internete: <http://pre-slovensko.sk/literarne-okienko/jan-botto-pochod.php>).

vylúčiť kultúrny kód uhorského patriotizmu“.¹²⁴ Vzhľadom na dátum dohody, literárne diela s hodnotou slovenského národného symbolu vznikali neskôr ako maďarské s obdobnou funkciou. Sem sa radia nasledujúce poetické diela:

Báseň *Janka Kráľa: Krajinská pieseň*, z ďalších *Andrej Sládkovič: Zaspievam pieseň o slobodnej vlasti; Ján Chalupka v básni Udri na zvon!* ospevuje vydobytú slobodu, *Jozef Miloslav Hurban* skoncipuje požiadavky Slovákov za národné práva a právo na národný materinský spisovný jazyk v básnickom diele *Bije zvon slobody*.

Ani vyššie citované poetické diela slovenských básnikov emblematického charakteru, ani pokusy dolnozemských Slovákov o preklady emblematických básní maďarských autorov nemôžeme pokladať za symboly Slovákov v juhovýchodnej časti Dolnej zeme. Túto societu ocharakterizoval iný systém symbolov, iný kód, ktorý zvyrazňuje jeho špecifickú inakosť, suverenitu.¹²⁵

Vychádzam z faktu, že kultúrny kód a samozrejme, aj naň nadväzujúci znakový systém, resp. emblematické literárne diela, ktoré sú nositeľmi symboliky znakového systému, majú byť pre danú societu fenomény s určujúcou hodnotou, ktorá zahŕňa v sebe kultúrne dedičstvo, v našom prípade konkrétne pre Slovákov na juhovýchode Dolnej zeme. Myslím, že Čabania by súhlasili¹²⁶ s mojou mienkou – pre nás sú takýmto kultúrnym kódom *Čabiansky kalendár* a *Tranoscus*.¹²⁷

¹²⁴ Kiss Gy. Csaba: Nyugaton innen – Keleten túl. Miskolc: Felsőmagyarország Kiadó 2000, s. 159.

¹²⁵ Tušková, Tünde: Kultúrohistorický význam Čabianskeho kalendára na Dolnej zemi. In: *Čabiansky kalendár na rok 2002*. Békešská Čaba: ČOS 2002, s. 45 – 50. Tušková, Tünde: Príťažlivosť a vplyv Čabianskeho kalendára v kruhu dolnozemských Slovákov. In: *Čabiansky kalendár na rok 2003*, Békešská Čaba: ČOS 2003, s. 81 – 84.

Tušková, Tünde: *Tranoscus* ako rodinná relikvia. In: *Eseje a štúdie*. Red. Viera Benková – Etela Farkašová. Novi Sad: Matica slovenská 2015, s. 175 – 183.

¹²⁶ Zámerne používam výrazy Čabän, čabiansky; samotní Slováci sa takto pomenúvajú, maďarský pendant vznikol tiež na podklade tohto úzu.

¹²⁷ O kultúrnych kódach pozri bližšie Tušková, Tünde: *Tranoscus* ako kultúrny kód dolnozemských Slovákov. In: *V službách etnografie*. Red. A. Divičanová – E. Krekovičová – A. Uhrinová. Békešská Čaba: VÚSM 2004, s. 429 – 436.

Čabiansky kalendár ako kultúrny kód

Výnimočnosť Čabianskeho kalendára vyplýva – medzi inými – zo špeciálnych možností žánru. Ak sa skúma Čabiansky kalendár ako kultúrny kód, v každom prípade sa môže konštatovať, že spĺňa v plnej miere fundamentálnu funkciu a integračnú úlohu fenoménu. Najmä príspevkami z miestnej histórie, prácami etnografického charakteru a tvorivou činnosťou písmakov zo širšieho okolia prispel k zjednocovaniu Slovákov žijúcich v krajine roztrúsene na jazykových ostrovoch.

Ďalšou konštatáciou, ktorá sa ročenke môže pripísať, je, že zohrala dôležitú rolu vo formovaní identity našej minority a jej uchovávaní. Redaktori k tomu prispeli tým, že prihliadali na pozitívne hodnoty, ktoré vyplývali zo spôsobu života dolnozemsých Slovákov, ktoré sa snažili v príspevkoch vyzdvihnúť, zdôrazňovať: *Naši starí pastieri* (ČK, 1935, s. 56 – 63). *Slováci* (ČK, 1935, s. 66). *Odkedy nosia na Čabe Čižmy?* (ČK, 1935, s. 82 – 83). *Dolnozemskí slovenskí spisovatelia* (ČK, 1936, s. 49 – 64). *Kosba na Čabe* (ČK, 1936, s. 85 – 92). *Čabianske ľudové piesne* (ČK, 1936, s. 102). *Ja a tá moja rodina* (ČK, 1937, s. 54).

K elementom kultúrneho kódu daného národa, v našom prípade minority, patrí aj tzv. *prírodná-geografická dimenzia*, ktorá je prítomná v textoch. Tento prírodný element tiež nie je zanedbateľným z pohľadu funkcie symbolov. Dôležitým informačným zdrojom k prieskumu tejto súvislosti je vzťah človeka k prírode – k prostrediu, v ktorom žije.

V priestore juhovýchodnej časti Dolnej zeme je „ideálnou krajinou“ žirna čierna zem, ktorá tradične zvýrazňuje pracovitosť dolnozemskeho sedliaka ako svojráznu črtu. V kalendári je viacero príspevkov venovaných hospodáreniu, autori v nich dávajú gazdom užitočné rady: *Sada-nie zemiakov (krumple) v jaseň* (ČK, 1925, s. 126). *Mol' kukuričný* (ČK, 1928, s. 102). *Potravný a Odpredajný Spolok Malých Gazdov na Čabe* (ČK, 1928, s. 107). *Ukladanie obilia a zrna* (ČK, 1929, s. 106 – 108). *Hnojenie ovocných stromov* (ČK, 1932, s. 110). *Ovocinárstvo* (ČK, 1937, s. 110 – 113).

Tušková, Tünde: Transcius ako symbol a kultúrny kód dolnozemsých evanjelikov. In: Evanjelická cirkev v živote dolnozemsých Slovákov. Red. J. D. Vanko – J. Kukučka. Nadlak: Evanjelický luteránsky cirkevný zbor v Nadlaku 2013, s. 102 – 108.

V motívoch tematiky ako komplexnej jednotky sa javí *úrodná pôda* ako objekt činu, subjektom je, samozrejme, človek, konkrétne dolnozemský sedliak. Kým prvý objekt charakterizuje statickosť, pre druhý je charakteristická dynamickosť. „Dynamizátorom“ každého procesu je človek, dolnozemský sedliak, ktorého Michal Harpaň polarizuje na chlapa a ženu a zobrazuje ich vo viacerých funkciách (muž – žena, otec – matka, zem – domácnosť).¹²⁸

Osobitná pozornosť sa musí venovať Dolnej zeme ako celku, a to z dôvodu, že je dominantnou bázou príspevkov čabianskej proveniencie. V textoch sa objavujú, samozrejme, aj prirovnávania k „pôvodnému domovu“, odkiaľ sa Slováci presídlili počas kolonizácie. Domov sa nemusí vždy konkrétne, empiricky pomenovať, veď je stále prežívajúcim elementom kolektívnej pamäti. „*Vystaľoval sa Slovák do cudziny, ... ale raz zatúžil po domovine...*“ znejú verše Jána Hrabovského (ČK, 1936, s. 45). Mýtus zeme sa objavuje – okrem nadväznosti na rodnú zem – aj ako motív všeobecný, tiež i konkretizovaný cez osobné zážitky básnikov. Často sa stretáme vo veršoch uverejnených v kalendári s motívom zeme v podobe mikrotoponymie Dolnej zeme.

„*Na Fineši sálaš máme,
pri ňom smutná vrba...*“ (ČK, 1932, s. 48).

„*Mutná voda na Kereši
bielu nesie penu – ...*“ (ČK, 1932, s. 55).

„*Tu bývame na Dolnej zemi, na rovine
Tu sa pasú čriedy kráv a tarkavé svine.*“ (ČK, 1935, s. 55).

Interpretácia citátov sa má opierať o ten jednoduchý fakt, že každý básnik vychádza z vlastných zážitkov, preto je samozrejmé, že čabianski básnici a píšmáci okolia využívajú toponymiu svojho rodiska, ktoré sa nachádza na Dolnej zemi, a ako také tvorí súčasť geografického obrazu prostredia.

Michal Harpaň pertraktuje *vodu* ako motív, ktorý sa často vyskytuje v literárnej tvorbe juhovýchodnej Dolnej zeme v rozličných podobách. Podľa jeho mienky najčastejšie sú spomínané obmeny stojatej vody (podzemná voda, močiar, prameň, studňa), resp. jej atmosferické podoby (dážď, sneh, ľadovica, rosa).¹²⁹

¹²⁸ Harpaň, Michal: O Paľovi Bohušovi. Báčsky Petrovec: Kultúra 1999, s. 7.

¹²⁹ Harpaň, Michal: O Paľovi Bohušovi. Báčsky Petrovec: Kultúra 1999, s. 16.

„Osud tak ma hádzal – z nádhery do blata...“ (ČK, 1935, s. 40).

„Nájdeš si zrnka v nej, v čriepku čerstvú vodu.

Prídi, ach, prosím ťa: Zabudni slobodu!“ (ČK, 1937, s. 48).

„Prišli ku studni. Jedna z nich keď dolu kuká,

podme, riekla, tu vody dosť dnuhá.“ (ČK, 1934, s. 64).

Častokrát sa vyskytuje motív studne v literárnej tvorbe autorov juhovýchodnej Dolnej zeme vo viacerých konotáciách. Charakteristické sú pre ňu paradigmy geograficko-zemepisné, antropologické a rituálne. Voda sa môže ponímať ako dominantný vertikálny bod na horizontálnej rovine, predstavujeme si ju vizuálne. Ďalej si ju môžeme priblížiť ako základný nevyhnutný prostriedok sedliackeho hospodárenia, ktorý je produktom ľudských rúk, aj ako súčasť paradigmy rituálu, ktorý je v súčasnosti málo známy.¹³⁰

V procese analýzy textov kalendára z pohľadu kultúrneho kódu je podľa môjho názoru dôležité venovať hlbšiu pozornosť dvom dimenziám paradigmy, antropologickým a rituálnym. Znak, ktorý odkazuje na prítomnosť týchto dimenzií, sa vyskytuje v textoch, ktoré popisujú ťažký život a neblahé životné okolnosti sedliaka, môžu to byť príspevky, verše.

Zápas o existenciu znamená v prípade dolnozemskeho sedliactva život chudobnej sedliackej vrstvy. Kult chudoby v prípade čabianskych sedliakov vychádza z reálnej situácie, nie je simulovaným fenoménom. Dokladajú to nasledujúce texty kalendára:

Pred zimou (ČK, 1934, s. 96). *Sedliak* – báseň (ČK, 1938, s. 46). *Nesvornosť. Obraz zo slovenského života* (ČK, 1938, s. 49 – 57). „Komu by z našich milých čitateľov nebol známy pot alebo znoj? Ved' my všetci ku pracujúcej vrstve patríme...“ *Znojidlá* (ČK, 1938, s. 58 – 59). *Keď sme sa odvažovali* – báseň J. Gerčiho (ČK, 1939, s. 55). *Čelad'* (ČK, 1939, s. 116 – 118).

Michal Harpaň v citovanej práci pojednáva pojem rituálu v širšom zmysle. Podľa jeho názoru si rozšírenú konotáciu pojmu vyžaduje skutočnosť preto, aby sémantické pole pojmu zahŕňalo všetky činy a sféry duševného, nehmotného charakteru ľudského života.

Pod pojmom sa teda neskúma rituál iba v užšom zmysle, ale aj jeho znaky, ktoré sa objavujú v literárnych dielach. Má na mysli napr. tú-ktorú

¹³⁰ Harpaň, Michal: O Paľovi Bohušovi. Báčsky Petrovec: Kultúra 1999, s. 17 – 18.

ľudovú pieseň, alebo cirkevný sviatok, ktoré sa vyskytujú v umeleckom produkte.¹³¹

Konkretizujú problematiku *Čabianskeho kalendára*, patrí sa dodať, že príspevky, ktoré sú nositeľmi pojednávaných paradigiem, neuvádzajú presne (do hĺbky) rad činností rituálov duchovnej kultúry, ani ich obsah, prípadne nepodávajú presný, vyčerpávajúci popis daného predmetu ako objektu hmotnej tradičnej kultúry. Takéto požiadavky sa nemohli, ani nemôžu klásť na kalendár, metodická exaktnosť je požiadavkou vednej disciplíny etnografie (resp. etnológie). Od kalendára sa môže očakávať iba to, aby materiály takéhoto charakteru funkčne zapadali do kontextu.

Motívy a témy paradigiem rituálov takmer bez výnimky siahajú do minulosti. V tomto kontexte by som sa mala zmieniť o tom, že častokrát sa príspevky zaoberajú rodičmi, prarodičmi, vykonávateľmi, resp. nositeľmi rituálov. Osobitne sa patrí pripomenúť nadnesenosť sviatočných obradov: *Národná umelná výstava v Békéšcabe* (ČK, 1932, s. 61 – 67). *Slzy starých* (ČK, 1932, s. 69 – 70). *Tulipán v záhradkach a piesňach slovenského ľudu* (ČK, 1932, s. 72 – 76). *Žeby son sa vydala...* (ČK, 1932, s. 83). *Spôsob stavby v starodávnej Čabe* (ČK, 1934, s. 73 – 76). *Beda manželstvu* (ČK, 1939, s. 40 – 44). *Bagiho Frak* (ČK, 1939, s. 50 – 52). *Pieseň o Trpákoch* (ČK, 1939, s. 85 – 88). *Svadba v Novohrade* (ČK, 1939, s. 111 – 112).

Tranoscius ako kultúrny kód

Spevník zostavil pred takmer 350 rokmi Juraj Tranovský, ktorý má názov *Cithara Sanctorum. Apocalyps. 5. V. 8. – Pjsné Duchovnj, Staré y nowé, kterýchž Cýrkew Křestánská při Wýročných Sláwnostech, a Památkách, gakož y we wsselikých potřebách swých, obecnjch z obzwlásstnjch, s mnohým prospěchem vžjwá, K Obecnému Cýrkwe Božj wzdelánj, někdy shromážděné a wydané od Kněze Giřjka Tranowského, Služebnjka Páně při Cýrkwi Swato-Mikulášské w Liptowě* –, je v zhode s úzom obdobia baroku. Okrem Biblie tieto dve diela (t. j. evanjelický spevník a kalendár) boli diela na čítanie, ktoré sa nachádzali takmer v každej čabianskej domácnosti.

¹³¹ Harpaň, Michal: O Paľovi Bohušovi. Báčsky Petrovec: Kultúra 1999, s. 29.

Dolnozemskí Slováci si už počas osídľovania Čaby v 18. storočí pri-niesli so sebou kancionál *Cithara Sanctorum*, ktorý pomenovali jedno-ducho podľa zostavovateľa *Tranosciom*. Podnes znamená pre nich stálu hodnotu, aj v súčasnosti spievajú z neho na pobožnostiach v kostole. Známe sú pokusy zaviesť iné spevníky, ale *Tranoscius* zakotvil v du-šiach Čabánov tak hlboko, že takéto pokusy stroskotali. *Tranoscius* na-dobudol od prvého vydania (1636) takú popularitu, že sa dožil viac ako 170 vydaní. Stal sa pojmom, najsvojráznejším kódom slovenskej litera-túry a národných tradícií, preto pristupujeme k jeho prieskumu v tomto poňatí.

Ilustrácia č. 23: *Tranoscius* z roku 1896
Zdroj: VÚSM

Ako to bolo už spomenuté, spisovným jazykom slovenských protes-tantov bola od 16. storočia bibličtina, jazyková norma Kralickej Biblie. Bibličtina zohrávala významnú úlohu v živote Čabánov aj mimo priesto-ru cirkvi až do polovice 19. storočia. Bola prítomná vo všetkých troch vrstvách kultúry. Duchovní písali svoje kázne v tomto jazyku a rodiny si objednávali pohrebné reči tiež v bibličtine.

V hovorovom jazyku dolnozemsých Slovákov absentujú elementy biblickej češtiny, nechýbajú však prvky z ľudovej písomnosti, z textov

rodinných sviatočných udalostí. Samozrejme, jazyk týchto textov je zmiešaný, prelínajú sa v ňom elementy bibličtiny a lokálneho dialektu.

Vo vytváraní takéhoto typu jazykového úzu zohral dôležitú rolu uvedený kancionál. Mnohí sa naučili čítať z neho v rodine, od starých rodičov si osvojili starobylé písmo švabach spolu s melódiami nábožných piesní.

Anna Divičanová skúmala v Malom Kereši súvislosti uchovávanía etnických hodnôt v duchovných a emocionálnych intenciách a dospela k záveru: „...*tieto kancionále a modlitebné knižky, ktoré sa vydávali po stáročia v nezmenenej podobe českého jazyka protestantov, dodnes majú popredné miesto v stupnici hodnôt ako symboly etnickej príslušnosti a zároveň etnického pôvodu*“.¹³² Táto konštatácia je adaptabilná a platná aj na atitúdy Čabánov.

Spevník je skutočnou Agendou, príručnou liturgickou knihou evanjelických Slovákov.

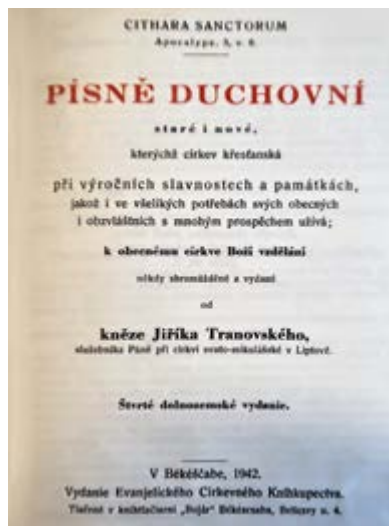
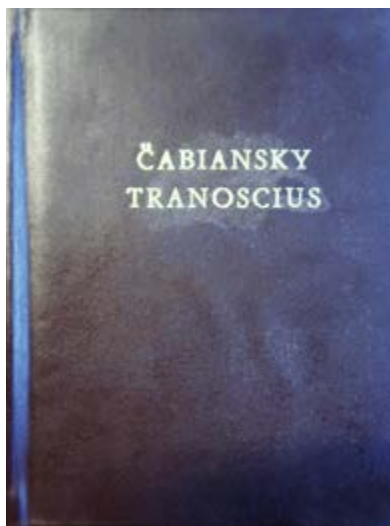
Jeho prvá časť obsahuje 1041 nábožných piesní, po nej nasledujú texty modlitieb a znovu nasleduje 131 nábožných piesní zaradených na koniec Tranoscia.¹³³ Nie náhodou ho pomenúvajú Čabänia „svatou knižkou“. V kancionáli si nájdú piesne na všedné dni, aj na sviatočné príležitosti. Nábožné piesne obyčajne zaspievala rodina spoločne ráno, pred začiatkom práce a večer končila deň tiež spoločnou pesničkou z Tranoscia. Na každý deň bola určená pieseň. Repertoár každodenných nábožných piesní sa lokálne odlišoval. V Békešskej Čabe sa v prvý deň týždňa, v pondelok, spievala jednotne tá istá nábožná pieseň č. 703. V ostatné pracovné dni týždňa sa začínal deň nábožnou piesňou č. 668: „*A giž vycházý slunečko, Chwal Pána, Hned z rána, Neb byl twá Obrana, Má dussičko*“.¹³⁴ Vďaka farárovi Linderovi z čabianskych Viníc (úradne Erzsébethely, Ľudovo Jamina) si čabiansky cirkevný zbor dodnes uchoval najpopulárnejšie nábožné piesne z Tranoscia, lebo jednotlivé časti liturgie boli doplnené čabianskymi melódiami. Takmer každá rodina

¹³² Gyivicsán Anna: Anyanyelv, kultúra, közösség. Budapest: Teleki László Alapítvány 1993, s. 126.

¹³³ Dedinszky Gyula: A szlovák betű útja Békéscsabán. *Cesta slovenskej litery na Čabe*. Békéscsaba: Békés Megyei Könyvtár 1997, s. 76.

¹³⁴ Tábori György: A rézveretes Tranoscus. Békéscsaba: Tevan Andor – Kner 1986, s. 15.

vlastnila kancionál. Bol unikátnym darom rodičov pri príležitosti uzavretia manželstva, obdarúvali sa deti ku konfirmácii. Z uvedených faktov vyplýva, že Tranoscus sa stal nielen symbolom evanjelických Slovákov, ale plnil tiež funkciu „etnického znaku“. Dolnozemskí Slováci sa dlho pochovali s Tranosciom, v niektorých lokalitách bol kancionál symbolom prameňa múdrosti.

Ilustrácia č. 24: Čabiansky Tranoscus z roku 1942

Zdroj: Evanjelický archív, Békešská Čaba

„V Slovenskom Komlóši sa dával Tranoscus pod hlavu novorodeňiatka – niekedy tiež Biblia – aby bolo dieťa múdre.“¹³⁵

Tranoscus ako kultúrny kód regiónu odoláva času, má miesto v dobe modernej techniky, ba cez ňu môže slúžiť v tejto funkcii vo svetovom meradle. Napríklad webová stránka Katedry slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty Segedínskej univerzity začína Tranosciom, slúži ako symbol dosiaľ prežívajúcej pospolitosti Slovákov v Maďarsku.

¹³⁵ Zsilák Mária: A tótkomlósi szlovák nyelv funkcionális végződése. In: Tótkomlós története és néprajza. 2. Red. Gy. Szincsek. Tótkomlós–Gyula: Tótkomlós Város Önkormányzata 1996, s. 364.

Keďže Slováci v juhovýchodnej časti Dolnej zeme sú v prevažnej väčšine evanjelickej konfesie, vedome som nevenovala pozornosť katolíckym tradíciám.

Tranoscusius je symbolom takého charakteru, ktorý nenadväzuje výlučne len na národné/národnostné tradície, preto nutne treba preskúmať aj jeho súvislosti s konfesionálnou identitou.

Pri analýze uvedenej problematiky sa nemôže obísť práca Lászlóa Hadrovicsa,¹³⁶ v ktorej autor pertraktuje dvojaký typ ciest vývoja. Typ západný, ku ktorému zaraďuje medzi inými aj Slovákov a Maďarov, a východný typ. Podľa jeho mienky západný typ určuje súdržnosť spoločného jazyka a kultúry. V prípade východného typu (platí u Srbov, Bulharov, Rumunov) okrem uvedených faktorov predstavuje obrovskú súdržnú silu viera a jej organizácia, cirkev.

Kresťanstvo východného typu ponímalo cirkevný život svojrázne, iným spôsobom, ako typ západný. Tu sa organicky spája cirkevná organizácia so svetskou národnou mocou. Citujem z diela: „*pokým západný typ kresťanstva so svojou nadnárodnou povahou bolo schopné zoskupiť do väčšieho štátneho celku národy s rozličnými materinskými jazykmi, zatiaľ východný typ kresťanstva fungoval práve opačným smerom: cirkevné organizácie zohrali rozhodujúcu rolu vo vytváraní národného povedomia nových národov privedených na vieru, v posilnení sily štátneho zriadenia, vo vytváraní tradícií a uchovávaní zakladania dynastií*“.¹³⁷

Csaba Gy. Kiss v podstate súhlasí s citovanou mienkou, ale dokladá, že rola cirkevných organizácií a tradícií nebola menej významná ani v prípade národov strednej Európy, ktoré patria k západnému typu kresťanstva.¹³⁸

Možno však konštatovať, že v menšej miere sa dajú zistiť znaky identity nadväzujúce na konfesiou u tých národov, ktoré charakterizuje konfesionálna dualita.

¹³⁶ Hadrovics László: Vallás, egyház, nemzettudat. (A szerb egyház nemzeti szerepe a török uralom alatt.) Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem 1991, s. 5.

¹³⁷ Hadrovics László: Vallás, egyház, nemzettudat. (A szerb egyház nemzeti szerepe a török uralom alatt.) Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem 1991, s. 5.

¹³⁸ Kiss Gy. Csaba: Nyugaton innen – Keleten túl. Miskolc: Felsőmagyarország Kiadó 2000, s. 94.

VI. Jazykový obraz sveta Slovákov žijúcich v juhovýchodnej časti Dolnej zeme na podklade prísloví a porekadiel uverejnených v Čabianskom kalendári

Vo výskumoch zameraných na popis jazykového systému sa v poslednom čase dáva zvýšený dôraz na otázky sémantiky. Keby sa sémantické faktory nezohľadňovali v procese utvárania viet, tvorili by sa síce formálne „správne“ vety, ktoré by sa dali generovať do väčšieho celku, do textu, ale chýbala by im súvzťažnosť, korelácia s prvkami skutočnosti, ktoré by im dodali adekvátnu obsahovú náplň. Z tohto dôvodu sa jazyk nemôže považovať za systém, ktorý je nezávislý od mimojazykových faktorov. Sémantický faktor je neodlučiteľnou, integrálnou časťou korektného popisu jazyka.

Pojem jazykový obraz sveta je dôležitým prvkom v rade otázok, ktorým sa vedná disciplína sémantika venuje. Dosvedčuje to dôkladne premyslená práca J. Bańcerowského, v ktorej podáva prehľad vývoja názorov na tento pojem, počnúc Humboldtom po predstaviteľov súčasných kognitivistov.¹³⁹

Autor príspevku si kladie nasledujúce otázky, na ktoré sa snaží nájsť adekvátne odpovede:

- Aký obraz objektívnej skutočnosti sa prejavuje v prirodzenom jazyku?
- Aké informácie, poznatky, skúsenosti zahŕňa jazykový obraz, ktorý si vytvorila a považuje za svoj daná komunita?
- Je reálne používať termín jazykový obraz sveta?¹⁴⁰

¹³⁹ Bańcerowski, Janusz: A világ nyelvi képe mint a szemantikai kutatások tárgya. In: Nyelvőr, 1999/2, s. 188 – 195.

¹⁴⁰ Bańcerowski, Janusz: A világ nyelvi képe mint a szemantikai kutatások tárgya. In: Nyelvőr, 1999/2, s. 185.

Jazykový obraz sveta ako pojem

„Javy, ktoré určitá skupina kognitivistov interpretuje ako jazykový obraz sveta, Paul Feuerabend pertraktuje ako prezentáciu cudzích vzťahov a koniec koncov Kosztolányi ich pomenúva srdcom, koloritom alebo vo všeobecnosti duchom jazyka.“¹⁴¹

Problemátike interpretácii pojmu jazykový obraz sveta venoval Janusz Bańcerowski viacero svojich príspevkov,¹⁴² z iného uhla pohľadu rozoberali problematiku aj ďalší autori, István Nyomárkay v intenciách jazykového obrazu sveta v lexikálnych výpožičkách maďarčiny z cudzích jazykov a József Hegedűs sa zameriaval na reláciu cudzie jazyky vs. maďarčina.¹⁴³

Záujem o problematiku sa prejavuje tiež v početnejších lingvisticky zameraných publikáciách o slovenskej minorite v Maďarsku.¹⁴⁴

Základná téza teórie o jazykovom obraze sveta je nasledovná:

¹⁴¹ Nyomárkay István: A világ nyelvi képe az idegen szavak tükrében egy horvát drámában és magyar fordításában. In: Nyelvőr, 2000/4, s. 487.

¹⁴² Bańcerowski, Janusz: A szavak kapcsolódási mechanizmusa a világ nyelvi képének tükrében. In: Nyelvőr, 2000/3, s. 349 – 352.

Bańcerowski, Janusz: A nyelvi kommunikáció modelljének nyelvi képéről. In: Nyelvőr, 2001/3, s. 257 – 262.

Bańcerowski, Janusz: A világ nyelvi képe mint a szemantikai kutatások tárgya. In: Nyelvőr, 1999/2, s. 188 – 195.

Bańcerowski, Janusz: A nyelv és a kommunikáció alapkérdései. Red. I. Nyomárkay. Budapest: ELTE Szlav és Balti Filológiai Intézet 2000.

Bańcerowski, Janusz: A Föld nyelvi képe a magyar nyelvben. In: Nyelvőr, 2001/4, s. 397 – 407.

¹⁴³ Nyomárkay István: A világ nyelvi képe az idegen szavak tükrében egy horvát drámában és magyar fordításában. In: Nyelvőr, 2000/4, s. 487.

Hegedűs József: „Nyelvi világgép” – magyar nyelv – idegen nyelv. In: Nyelvőr, 2000/2, s. 129 – 139.

¹⁴⁴ Zsilák Mária: Változó világ–változó világgép nyelvi tükörben. In: Hungaro-Slavica, Red. I. Nyomárkay. 2001, s. 326 – 333.

Tuska Tünde: A délkelet-alföldi szlovákság nyelvi világgépe a kalendáriumban megjelenő szólások és közmondások tükrében. In: A „Cibiansky kalendár” 1920–1939. évfolyamaiban megjelent cikkek nyelvszemlélete. Doktori értekezés. Budapest–Békéscsaba 2002, s. 90 – 120.

„V prirodzenom jazyku sa neodráža izomorfny obraz objektívnej skutočnosti, ale jej interpretácia, ktorá je založená na jej vnímaní človekom.“¹⁴⁵

Celkom zjednodušene sa môže vysvetliť význam pojmu jazykový obraz sveta tak, že ide o jazykové stvárnenie vnemov o svete, ktorý nás obklopuje a ich pochopenie. Uvedený fenomén vychádza z každodenných empirických skúseností komunity, z noriem a hodnotového systému, ktorú si daná komunita vytvorila.

Súhlasím s názorom J. Bańcerowského, ktorý konštatuje, že každý prirodzený jazyk chápe a interpretuje objektívny svet, objektívnu skutočnosť svojráznym spôsobom. Som toho názoru, keby ľudstvo malo iba jediný spoločný jazyk, otázky jazykového obrazu sveta by neponúkali lingvistom materiál k výskumu. Keďže uvedené interpretácie predpokladajú subjektivitu, z tohto faktu vyplýva, že skutočnosť môže byť ponímaná rozlične. Tiež z tohto dôvodu „sa vytvorili v rozmanitých jazykoch rozličné sémanticko-lexikálne systémy a rozličné racionálne interpretačné prístupy. Odlišnosti v daných jazykoch sa prejavujú v tom, že v pomenovaniach podobných fragmentov skutočnosti sa dostávajú do popredia iné aspekty.“¹⁴⁶

V kapitole pojednávam o špecifikách, jedinečných javoch jazykového obrazu slovenskej minority v juhovýchodnej oblasti Dolnej zeme.

Tuska Tünde: A délkelet-alföldi szlovákság nyelvi világképe a Čabiansky kalendárban megjelenő szólások és közmondások tükrében. In: Nyelvészet és interdiszciplinaritás I – II. Köszöntő könyv Lengyel Zsolt 60. születésnapjára. Red. J. Navracscsics – Sz. Tóth. Szeged–Veszprém: Generalia 2004, s. 37 – 42.

Žiláková, Mária: Jazykový obraz sveta (linguistic image of world) Slovákov v Maďarsku v kontexte bilingvizmu. In: Dynamika Jazyka Slovákov v Maďarsku. Budapest: ELTE BTK Szlav Filológiai Tanszék. 2004, s. 252.

Császári Éva: Bükkszentkereszt – egy magyarországi szlovák közösség – lakosainak kétnyelvűsége és a benne rögzült nyelvi világgépe. Doktori disszertáció. Budapest: ELTE BTK Szlav Nyelvtudományi Program. 2011, s. 6 – 11.

Tóth, Sándor János (2018): The image of the world in Slovak and Hungarian grammaticalised categories. In: *Yearbook of Finno-Ugric Studies / Ежегодник финно-угорских исследований* 12/4, s. 15 – 27.

¹⁴⁵ Bańcerowski, Janusz: A szavak kapcsolódási mechanizmusa a világ nyelvi képének tükrében. In: *Nyelvőr*, 2000/3, s. 259.

¹⁴⁶ Bańcerowski, Janusz: A nyelv és a kommunikáció alapkérdései. Red. Nyomárkay István. Budapest: ELTE Szlav és Balti Filológiai Intézet. 2000. s. 268.

Nepopieram tým, že jazykový obraz čabianskych Slovákov môže mať tiež univerzálne prvky. Tieto môžu vychádzať z každodenných skúseností, ktoré sa podobne, resp. rovnakým spôsobom odzrkadľujú aj vo viacerých jazykoch. K prezentácii problematiky tvoria pramenný materiál príslovia a porekadlá ročníkov *Čabianskeho kalendára*.

Príslovia a porekadlá boli uverejnené v nasledujúcich číslach ročenky: ČK, 1921, s. 25; 1922, s. 51; 1923, s. 48; 1924, s. 46 – 47; 1925, s. 45; 1926, s. 87; 1927, s. 74; 1929, s. 102; 1930, s. 96; 1931, s. 95; 1934, s. 61; 1936, s. 96. Čísla kalendára z rokov 1920 a 1933 absentujú v mojej súkromnej zbierke, z tohto dôvodu nie sú predmetom výskumu. Ďalšie tri ročníky (1928, 1935, 1939) neobsahujú materiály prísloví a porekadiel.

Považujem za dôležité uviesť fakty, že do kalendára na rok 1932 boli zaradené „*Príslovia a porekadlá ruské*“, v ďalšej ročenke, z r. 1934 vyšla ďalšia zbierka pod názvom „*Pokladnica slovenských porekadiel*“ a roku 1937 boli uverejnené „*Maďarské porekadlá*“.

Toto triedenie materiálu sa môže ponímať ako vedomé, odzrkadľuje istú dištanciu, odkazuje na snahu vymedziť svojrázne špecifikum prísloví a porekadiel dolnozemských (čabianskych) Slovákov. Potvrdzuje zároveň moju hypotézu, že objektívna skutočnosť, ktorú Čabänia zažívali a vnímali, sa odlišovala, možno len v nuansách, od empirických poznatkov Slovákov v materskom štáte aj od skúseností Maďarov v Uhorsku, resp. v Maďarsku a z tohto dôvodu jazykový obraz sveta minority zachytáva inakosti aj v týchto ustálených jazykových útvaroch.

Triedenie prísloví a porekadiel podľa tém

Ďalšia časť kapitoly bude venovaná tematickému triedeniu prísloví a porekadiel. Triedenie vychádza zo schémy diela *A. Petra Zátúreckého: Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia*.¹⁴⁷ Príslovia a porekadlá uverejnené v kalendári budú porovnávané s maďarskými ekvivalentmi, komparácia bola vykonaná na podklade práce *Gábora O. Nagya: Magyar szólások és közmondások*.¹⁴⁸ V slovenskom materiáli sa vyskytujú aj

¹⁴⁷ Zátúrecký, Adolf Peter: *Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1965. 396 s.

¹⁴⁸ O. Nagy Gábor: *Magyar szólások és közmondások*. Budapest: Gondolat 1966. 860 s.

jednotky, ktoré nemajú adekvátny maďarský pendant, v takomto prípade som ich zaradila do skupiny, ktorá je im čo do obsahu najbližšia. Tieto príklady sú označené hviezdičkou.*

Vydelila som nasledujúce tematické okruhy:

- A. Vek, pohlavie, rodina, domov človeka.
- B. Ľudské telo, jeho charakteristické črty; choroba a smrť.
- C. Ľudské vzťahy, spoločenské vrstvy, spoločenské rozdiely.
- D. Zamestnania, hospodárenie.
- E. Majetok, obživa.
- F. Potraviny, oblečenie, čistota, cestovanie, tanec.
- G. Ľudský rozum, všeobecné pravidlá o rozumových schopnostiach a opatrnosti.
- H. Ľudský charakter, mravy, nemorálnosť, pravda, viera.
- I. Ľudský jazyk, klebety.
- J. Počasie.
- K. Vlastné mená.
- L. Príslovia a porekadlá bez maďarského ekvivalentu.

A. *Vek, pohlavie, rodina, domov človeka*

Do tejto skupiny sú zaradené tiež príslovia a porekadlá o mladosti, staršom veku človeka, o jeho vdovskom stave a vzťahu rodičov a detí:

„*Bud' za mladi starcom, aby si v starobe bol mládencom.*“ ČK, 1929.*

„*Nešťastný taký dom býva, kde kohút mlčí a siepka spieva.*“

ČK, 1929., 1923.

Az asszony viseli a kalapot. O. Nagy Gábor 1966, s. 55.

„*Šediny sú hrobové kvetiny.*“ ČK, 1929.*

„*Proti veku nielo lieku.*“ ČK, 1924, 1925.

Halál ellen nincs orvosság. O. Nagy Gábor 1966, s. 263.

„*Starí ľudia staré veci chvália.*“ ČK, 1922.

Jó az öreg a háznál. O. Nagy Gábor 1966, s. 533.

„*Láska náhla nebýva stála.*“ ČK, 1922.

A hamarban egy betűje sincs a jónak. O. Nagy Gábor 1966, s. 265.

„*Ženy vládnu plačom, nad žobrákom i boháčom.*“ ČK, 1922.

Ha asszonyok sírnak, megnyírnak. O. Nagy Gábor 1966, s. 57.

„*Aké semä, také plemä.*“ ČK, 1924.

Nem esik messze az alma a fájától. O. Nagy Gábor 1966, s. 42.

„*Čo dom, to iný spôsob v ňom.*“ ČK, 1924.

Ahány ház, annyi szokás. O. Nagy Gábor 1966, s. 275.

„*Mačka nie doma, majú myši hody.*“ ČK, 1924.

Ha nincs otthon a macska, cincognak az egerek. O. Nagy Gábor 1966, s. 431.

„*Za mladi hrdo – na starosť tvrdo.*“ ČK, 1924.*

„*Za mladi sa zohne – na starosť sa zlomí.*“ ČK, 1924.

Az öreg már csak akkor ugrik, mikor botlik. O. Nagy Gábor 1966, s. 533.

„*Beda tomu domovi, kde rozkazuje krava volovi.*“ ČK, 1923.

Jaj annak a háznak, hol téhen a bikának jármot vethet a nyakába.

O. Nagy Gábor 1966, s. 276.

B. *Ludské telo, jeho charakteristické črty; choroba a smrť*

Túto skupinu tvoria príslovia a porekadlá s obsahom o zdraví, o sile, o tučnom a chudom človeku, o hlade, opilstve, chorobe, o sne a smrti:

„*Jeden za duchom, druhý za bruchom.*“ ČK, 1923.

(A) hasa az istene. O. Nagy Gábor 1966, s. 270.

„*Múdremu sa v noci sníva a blázňovi vo dne.*“ ČK, 1925.

Az okos ott veti a vasmacskát, ahol feneket ér. O. Nagy Gábor 1966, s. 514.

„*Lepšie je spať, ako driemať.*“ ČK, 1927.

Jobb félni, mint megijedni. O. Nagy Gábor 1966, s. 208.

„*Čo mnoho, to škodno.*“ ČK, 1929.

Jóból is megárt a sok. O. Nagy Gábor 1966, s. 318.

C. *Ludské vzťahy, spoločenské vrstvy, spoločenské rozdiely*

K tomuto tematickému okruhu sa radia príslovia a porekadlá, ktoré sa týkajú priateľských, susedských vzťahov, resp. vzťahov k vzdialenejším známym. Ďalej tie, ktorých obsah vyjadruje mienku o egoizme, závist-

livosti, vykorisťovaní, bezmocnosti, neschopnosti, slobode, panovaní, pravde.

Pozoruhodným faktom je, že kalendára na rok 1936 sa zameral iba na jeden parciálny okruh porekadiel tohto širšieho tematického okruhu: „*Priateľ v porekadlách*“. Ani v predchádzajúcich číslach, ani v neskorších sa neuplatňovalo tematicky, prípadne logicky usporiadané poradie materiálu.

V kalendári na rok 1936 bolo uverejnených 17 porekadiel o úprimnom priateľovi:

„*Kto hľadá priateľa bez chyby zostane bez priateľa.*“

Ne vesd meg barátodat kis fogyatkozásáért. O. Nagy Gábor 1966, s. 73.

„*Priateľa hľadaj bedlive a keď si ho našiel, chráň starostlivo.*“

Új barátért el ne hagyd a régít. O. Nagy Gábor 1966, s. 73.

„*Priateľa pri víne, víno po syre, koňa v staji a dievča na bále nevyberaj.*“

Nem minden borkorban fekszik a jó barát. O. Nagy Gábor 1966, s. 73.

„*Kto je nikomu nie priateľom, ten nech neprekročí prah svojho domu, a kto je každému priateľom, s tým sa ja nebudem priateliť.*“

Ki soknak barátja, soknak bolondja. O. Nagy Gábor 1966, s. 73.

„*Jeden starý priateľ je lepší, ako dvaja noví.*“

Új barátért el ne hagyd a régít. O. Nagy Gábor 1966, s. 73.

„*Kto chce byť každému priateľom, nikomu nebude priateľom.*“

Ne vess mindennel barátságot. O. Nagy Gábor 1966, s. 74.

„*Kto ti ako priateľ nemôže osožiť, ako nepriateľ ti ešte vždy môže škodiť.*“

Nem igaz barát, ki csak annyiból az, hogy nem árt. O. Nagy Gábor 1966, s. 73.

„*Lepšia rana od priateľa, ako bozk od nepriateľa.*“

Barátod vize édesebb az ellenség mézénél. O. Nagy Gábor 1966, s. 72.

„*Lepší je úprimný nepriateľ, ako falošný priateľ.*“

Nem mind barátod, aki rád mosolyog. O. Nagy Gábor 1966, s. 73.

„*Pred plnou komorou každý je priateľom, ale pred prázdnu komorou zmizne priateľstvo.*“

Addig a barátság, amíg zsíros a konyha. O. Nagy Gábor 1966, s. 73.

„Troch pozná človek len v týchto troch pádoch: krotkého v hneve, hrdinu v boji a priateľa v núdzi.“

Barátot szerencse hoz, székség próbál. O. Nagy Gábor 1966, s. 72.

„Jedného priateľa, ó Bože, len jedného; kto má celú hŕbu, ten nemá žiadneho.“

Egy jó barát száz atyafi. O. Nagy Gábor 1966, s. 72.

*„Tak zachádzaj so svojim priateľom, ako keby sa ten raz mohol stať nepriateľom.“**

„Daj, Bože, priateľa, čo plače so mnou; takého čo spieva so mnou, aj sám si nájdem.“

Egy jó barát a szomorúságban felér százszal a vigasságban. O. Nagy Gábor 1966, s. 72.

*„Jeden priateľ, čo je blízko, je užitočnejší, ako traja, čo sú ďaleko.“**

„Ak sa chceš oslobodiť od priateľa – požičaj mu!“

Ha barátodtól meg akarsz menekülni, adj neki pénzt kölcsön. O. Nagy Gábor 1966, s. 72.

Exemplifikácia (uvedenie príkladu) prísloví a porekadiel z ďalších čísel kalendára o ľudských vzťahoch, spoločenských rozdieloch:

„Lepšie byť v chalupke pánom, ako otrokom v paláci.“ ČK, 1931.

Tulajdon kunyhó jobb a más palotájánál. O. Nagy Gábor 1966, s. 397.

„Človek človeku najväčší nepriateľ!“ ČK, 1923.

Ember embernek farkasa. O. Nagy Gábor 1966, s. 174.

„Lepšie priateľstvo ako peniaze.“ ČK, 1930.

Jó barát drágább az arany nál. O. Nagy Gábor 1966, s. 73.

*„Ja pán, ty pán, ktože bude kozy pásť?“ ČK, 1930.**

*„Na hodnosť vyšiel, o mravy prišiel. Panská láska na zajačom chvoste.“ ČK, 1930.**

„Keď sa raz žobrák na koňa dostane, ani čert ho nedohoní.“ ČK, 1930.

Ereszd be a koldust, kiver a házadból. O. Nagy Gábor 1966, s. 375.

„Žabe je vždy málo vody.“ ČK, 1927.

A fősvénynek sosem elég. O. Nagy Gábor 1966, s. 222.

„*Chutnejší chlieb v slobode, ako koláč v otroctve.*“ ČK, 1929.
A szabadság jobb a gazdagságnál. O. Nagy Gábor 1966, s. 605.

„*Jedno slnce dost' na nebi.*“ ČK, 1929.
Nem lehet két nap az égen. O. Nagy Gábor 1966, s. 495.

„*Každé hrable k sebe hrabú.*“ ČK, 1929.
Minden szentnek maga felé hajlik a keze. O. Nagy Gábor 1966, s. 633.

„*Kto dvoch zajacov honí, žiadneho nechytí.*“ ČK, 1929.
Nem lehet két nyeretget ülni egy fenékkal. O. Nagy Gábor 1966, s. 183.
alebo.
Aki sokat markol, keveset fog. O. Nagy Gábor 1966, s. 599.

„*Lepšie je byť malým pánom, ako veľikým služebníkom.*“
ČK, 1927., 1923.*

„*Komu hus, komu prasa, a dakomu zas kľása.*“ ČK, 1926.
Kinek a pap, kinek a papné. O. Nagy Gábor 1966, s. 519.

„*Lepší kúsok chleba z vlastnej práce, než pečienka z milosti.*“ ČK, 1926.
Jobb ízűen esik, amihez munkával jutunk. O. Nagy Gábor 1966, s. 486.

„*Dobrá kniha je najvernejší priateľ človeka.*“ ČK, 1922.
A könyv a legjobb barát. O. Nagy Gábor 1966, s. 368.

„*Lepší blízky sused, ako ďaleký priateľ.*“ ČK, 1924.
Jobb egy jó szomszéd sok rossz atyafinál. O. Nagy Gábor 1966, s. 650.

„*Kto má šťastie, tomu závidia, a kto má škodu, má i posmech.*“
ČK, 1923.
Ha nem kell irigység, titkold a szerencsédet. O. Nagy Gábor 1966, s. 286.

„*Závisťník najväčší na svete blázon.*“ ČK, 1923.*

„*Teraz každý čert chce byť pánom v dome, a každá sviňa aby osobitný chlieb mala.*“ ČK, 1923.*

„*Bohatstvo plodí závisť, chudoba nenávisť.*“ ČK, 1923.*

„*Lepšia chudobná robotnica, než bohatá márnica.*“ ČK, 1925.
Jobb becsülettel szegényen élni, mint rossz úton meggazdagodni.
O. Nagy Gábor 1966, s. 69.

„*Človek človeku najväčší nepriateľ.*“ ČK, 1923.
Ember embernek farkasa. O. Nagy Gábor 1966, s. 174.

„*Lepšie veriť svojim očiam, ako cudzím ústam.*“ ČK, 1923.

Többet hiszünk a szemnek, mint a fülnek. O. Nagy Gábor 1966, s. 631.

„*Človek závistlivý, sám sebe krivý.*“ ČK, 1923.*

„*Kde nieta svornosti, tam nieta hojnosti.*“ ČK, 1923.*

D. Zamestnania, hospodárenie

Tematická skupina zahŕňa príslovia a porekadlá o majstrovstvách, majstroch, úradníkoch resp. úradníckych prácach. Radia sa k nej aj tie, ktoré sa vzťahujú na obchod, hospodárenie, chov zvierat:

„*Pluh a brána oba chudobní, a predsa mnohých chovajú.*“ ČK, 1921.*

„*Kto v lete nerobí, ten v zime nedrobí.*“ ČK, 1921.

Aki nyáron nem gyűjt, télen keveset fűt. O. Nagy Gábor 1966, s. 504.

„*Niektorý murár čo čez týžden zamúra, to v nedeľu prerúra.*“ ČK, 1921.*

„*Pri dobrom majstrovi musí byť aj tovariš dobrý.*“ ČK, 1922.

Okos mesternek okos a tanítványa. O. Nagy Gábor 1966, s. 477.

„*Kto hlboko ore, zlato vyoráva.*“ ČK, 1922.

Jó munkának jó a gyümölcs. O. Nagy Gábor 1966, s. 486.

„*Pre dobrý tovar do domu prídu.*“ ČK, 1922. 1926.

Jó bornak nem kell cégér. O. Nagy Gábor 1966, s. 97.

„*Straku poznáš po chvoste a hospodára po jeho statku.*“ ČK, 1922.

Madarat tolláról, embert barátjáról. O. Nagy Gábor 1966, s. 457.

„*Oko hospodárovo množí majetok.*“ ČK, 1926.

Gazda szeme hizlalja a jószágot. O. Nagy Gábor 1966, s. 235.

„*Daj koňovi ovsu a on spraví hopsa.*“ ČK, 1926.

Zab hajtja a lovat, nem ostor. O. Nagy Gábor 1966, s. 731.

„*Bez ochoty, zlé roboty.*“ ČK, 1929.

Nem akarásnak nyögés a vége. O. Nagy Gábor 1966, s. 39.

„*Kvapka kameň vyhlodá nie silou, ale častým padaním.*“ ČK, 1930.

Sok csepp kivájja a követ. O. Nagy Gábor 1966, s. 123.

„*Robota mati života.*“ ČK, 1930.

A munka nemesít. O. Nagy Gábor 1966, s. 486.

„Častá kvapka preráža i kameň.“ ČK, 1931.
Sok csepp kivájja a követ. O. Nagy Gábor 1966, s. 123.

E. Majetok, obživa

Príklady, ktoré patria do tohto tematického okruhu, vypovedajú najmä o chudobe, ťažkom živote:

„Kto si málo neváži, po mnohom nech nebaží; kto je malému daru nie vďačný, väčšieho je nie hoden.“ ČK, 1930.

Ki a kicsit nem becsüli, az a nagyot nem érdemli. O. Nagy Gábor 1966, s. 363.

„Chudobnému i z hrnca vykypí.“ ČK, 1930.

A szegény embert (még) az ág is húzza. O. Nagy Gábor 1966, s. 35.

„Kde je ctnota, nebýva psota.“ ČK, 1930.*

„Bože náš, Bože náš, nerovno nám dávaš; jednému nakýdáš, druhému nič nedáš.“ ČK, 1934.

Isten sem tehet mindenkinek eleget. O. Nagy Gábor 1966, s. 309.

„Dobre tomu čo nič nemá: nestará sa kam čo schová.“ ČK, 1934.*

„Lakomec je rovný svini, len po smrti osoh činí.“ ČK, 1934.*

„Pre svoju dobrotu vyšiel na žobrotu.“ ČK, 1934.

Koldusbotra jut. O. Nagy Gábor 1966, s. 37.

„Kto ako robí, tak sa mu vodí.“ ČK, 1929.

Ki mint veti ágyát, úgy alussza álmát. O. Nagy Gábor 1966, s. 37.

„Prišlo nešťastie, otvor vráta. (Bude ešte viac.)“ ČK, 1922.

A baj nem áll meg háromig. A baj ritkán jár egyedül. O. Nagy Gábor 1966, s. 65.

„Bieda sama nechodí, voždy s inou sa vodí.“ ČK, 1924.

A baj ritkán jár egyedül. O. Nagy Gábor 1966, s. 65.

„Žobrák žobrákovi najviac závidí.“ ČK, 1923.

Ember embernek farkasa. O. Nagy Gábor 1966, s. 17.

„Kto má len jedné nohavice, vždy vie, ktoré si má obliecť.“ ČK, 1923.

Szegény ember hamar megoldassa a malacát. O. Nagy Gábor 1966, s. 620.

„Bieda a starosť po ľuďoch chodí“ ČK, 1922.

A szerencsétlenség mindig előre jár az embernek, nem utána.

O. Nagy Gábor 1966, s. 639.

F. Potraviny, oblečenie, čistota, cestovanie, tanec

Príslovia a porekadlá zaradené do tohto tematického okruhu sa obsahovo zameriavajú na obyčaje súvisiace so stravovaním, hygienou, zábavami, tancom:

„Kde nie je poriadku, ide všetko do úpadku.“ ČK, 1923.

Rend a lelke mindennek. O. Nagy Gábor 1966, s. 675.

„Lepší kus chleba v ceste, ako pero za klobúkom.“ ČK, 1930.

A kenyér jó útitárs. O. Nagy Gábor 1966, s. 349

G. Ľudský rozum, všeobecné pravidlá o rozumových schopnostiach a opatrnosti

Príslovia a porekadlá zaradené do tejto tematickej skupiny sú výroky jednoduchých ľudí o každodennom živote, o ľudskom rozume a hlúposti:

„Kto nemá v hlave, má v päťach.“ ČK, 1930.

Akinek a fejében nincs, legyen a lábában. O. Nagy Gábor 1966, s. 206.

„Kde niet hlavy, tam niet spravy.“ ČK, 1930.

Fejétől búzlik a hal. O. Nagy Gábor 1966, s. 206.

„Čo mnoho, to škodno.“ ČK, 1930.

Jóból is megárt a sok. O. Nagy Gábor 1966, s. 318.

„Kto do neba pľuje, na jeho vlastnú tvár slina padá.“ ČK, 1930.

Égre követ ne dobj, mert fejedre fordul. O. Nagy Gábor 1966, s. 164.

„Kto dvoch zajcov honí, žiadneho nechytí.“ ČK, 1930.

Sokat markol, keveset fog. O. Nagy Gábor 1966, s. 599.

„Kde klam obeduje, tam nevečera.“ ČK, 1927.

Hamarabb utolérlik a hazug embert, mint a szánta kutyát. O. Nagy Gábor 1966, s. 278.

„*Tela do školy, vól zo školy.*“ ČK, 1927.

Tanulj tinó, ökör lesz belőled. O. Nagy Gábor 1966, s. 673.

„*Múdremu sa v noci sníva a blázňovi vo dne.*“ ČK, 1925.

Álomból még senki sem gazdagodott meg. O. Nagy Gábor 1966, s. 35.

„*Nevieme o tom, čo bude potom.*“ ČK, 1925.

A mát megadták, a holnapot nem ígérték. O. Nagy Gábor 1966, s. 451.

„*Niet väčšej hnusoty, ako kto do svojho hniezda trúsi.*“ ČK, 1924.

Saját fészkébe piszkít. O. Nagy Gábor 1966, s. 212.

„*Lahko vykrúti, komu sa nechuti.*“ ČK, 1924.

Nem akarásnak nyögés a vége. O. Nagy Gábor 1966, s. 39.

„*Koho raz had uštipne, i žaby sa bojí.*“ ČK, 1923.

Akit egyszer a kígyó megmart, a gyíktól is fél. O. Nagy Gábor 1966, s. 364.

„*Kto mnoho začína, málo dokoná.*“ ČK, 1923.

Sokat markol, keveset fog. O. Nagy Gábor 1966, s. 599.

„*Kto sa mučí, ten sa učí.*“ ČK, 1923.

Nincs a tudományak rest ágyban fekvése. O. Nagy Gábor 1966, s. 684.

„*Blázňov nenačin polievať; samy od seba rastú.*“ ČK, 1923.

A bolondot nem vetik, mégis terem. O. Nagy Gábor 1966, s. 93.

„*Dobrý rozum po škode, a lepší pred škodou.*“ ČK, 1921, 1923.

Más kárán tanul az okos. O. Nagy Gábor 1966, s. 334.

„*Prijde hlúpy, čo to kúpi.*“ ČK, 1923.

Bolondnak fapénz is jó. O. Nagy Gábor 1966, s. 93.

„*Ludia viac navravia, ako je pravda.*“ ČK, 1925.

Aki sokat beszél, sokat hazudik. O. Nagy Gábor 1966, s. 82.

„*Čo jeden hlupák skazí, tisíc múdrych nenapraví.*“ ČK, 1934.

Ha egy bolond beledobja a kútba a követ, száz okos se veszi ki.
O. Nagy Gábor 1966, s. 95.

„*Ludia chatrní mávajú rozum jadrný.*“ ČK, 1934.

Nem a ruha teszi az embert. O. Nagy Gábor 1966, s. 584.

H. *Ludský charakter, mravy, nemorálnosť, pravda, viera*

Príslovia a porekadlá tejto tematickej skupiny vyjadrujú ľudovú múdrosť, ktorá sa týka ľudského charakteru, bezcharakternosti, mravov a nemravnosti, čerta a Boha:

„*Nebude, zo psa slanina, ani z vlka baranina.*“ ČK, 1921, 1923.

Kutyából nem lesz szalonna. O. Nagy Gábor 1966, s. 409.

„*Čert jako diabol, všetko jedno.*“ ČK, 1921, 1924.

Az egyik ördög, a másik gonosz lélek. O. Nagy Gábor 1966, s. 529.

„*Čerta neobrátíš, čo ten svet prevrátiš.*“ ČK, 1923.

Kutyából nem lesz szalonna. O. Nagy Gábor 1966, s. 409.

„*Čert ochorel, chcel byť svätým, keď ozdravel, bol čo predtým.*“

ČK, 1923, 1934.

Beteg volt az ördög, s barát akart lenni. O. Nagy Gábor 1966, s. 532.

„*Boh všetko môže, všetko vie, predsa všetkým nevyhovie.*“ ČK, 1924.

Isten sem tehet mindenkinek eleget. O. Nagy Gábor 1966, s. 309.

„*Najprú svoje smeti povymetaj, potom o cudzích klebetaj.*“ ČK, 1924.

Nézd meg előbb házad táját, aztán söpörd más portáját. O. Nagy Gábor 1966, s. 276.

„*Oknom vidno do domu a okom do duše.*“ ČK, 1924.

A szem a lélek tükre. O. Nagy Gábor 1966, s. 630.

„*Diabol rád chodíeva v podobe anjela, ale mu vždy vidno kus rožka.*“

ČK, 1922, 1926.

Az ördög se tudja a ló lábát elrejteni. O. Nagy Gábor 1966, s. 532.

„*Čerta vyhnal, diabla prijal.*“ ČK, 1922. 1926.

Egyik kutya, másik eb. O. Nagy Gábor 1966, s. 400.

„*Darmo čerta zvéraš, umývaš, čistíš, predsa ho nikdy nevybieliš.*“

ČK, 1927.

Törjék meg az ördögöt mozsárban, eresszék el, megint csak ördög.

O. Nagy Gábor 1966, s. 532 alebo

Nehéz az ördögöt bemeszelni. O. Nagy Gábor 1966, s. 532.

„*Oko, do srdca okno.*“ ČK, 1929.

Szem szívnek tanácsa; száj szívnek tolmácsa. O. Nagy Gábor 1966, s. 631.

„Verme iba polovicu zlého čo sa o iných rozpáva, a štvrtinu dobrého, čo nám lichotníci navracia.“ ČK, 1930.*

„Zlé oči nevidia ničoho dobrého.“ ČK, 1931.

Kákán is csomót keres. O. Nagy Gábor 1966, s. 324.

„Darmo sa človek chráni, ak ho Boh neochráni.“ ČK, 1934.

Mindnyájan az isten kezében vagyunk. O. Nagy Gábor 1966, s. 310.

„Kde budem, tam budem: na božskú dobrotu nikdy nezabudnem.“ ČK, 1934.*

„Kto bez boha žije, sám seba bije.“ ČK, 1934.*

„Lekár lieči, ale Boh uzdravuje.“ ČK, 1934.

Az orvos kezel, a természet gyógyít. O. Nagy Gábor 1966, s. 523.

„Kto má čerta za kmotra, dostane sa ľahko do pekla.“ ČK, 1934.

Ki az ördögnek szolgál, kín a fizetése. O. Nagy Gábor 1966, s. 532.

„Kde ťa neprosia, nech ťa čerti nenosia.“ ČK, 1934.

Hívatlan vendégnek ajtó mögött a helye. O. Nagy Gábor 1966, s. 718.

I. Ludský jazyk a klebety

Patria sem tie príslovia a porekadlá, ktoré vyjadrujú negatívnu mienku o klebetách, ohováraníach, zbytočných, prázdnych rečiach:

„Mnoho vravy, málo spravy.“ ČK, 1930.

A beszéd megeszi a dolgot. O. Nagy Gábor 1966, s. 81.

„Čo tam po reči, keď niet v nej veci.“ ČK, 1930.

Sok beszédnek sok az alja. O. Nagy Gábor 1966, s. 82.

„Kto sa vyhovára, ten sa zamotáva.“ ČK, 1925.

Nem akarásnak nyögés a vége. O. Nagy Gábor 1966, s. 39.

„Najviac ľudí popáli sa jazykom.“ ČK, 1925.

Többen vesztenek el nyelvek által, mint fegyver által. O. Nagy Gábor 1966, s. 507.

„Ludia viac navracia, ako je pravda.“ ČK, 1925.

Aki sokat beszél, sokat hazudik. O. Nagy Gábor 1966, s. 82.

„Čo jej chýbalo na rozume, doložila jazykom.“ ČK, 1922.

Ha esze nincs is, de van nyelve. O. Nagy Gábor 1966, s. 181.

„*Mačka falošnosť v chvoste, človek v reči.*“ ČK, 1924.
Embert beszédéről, ebet szóréről. O. Nagy Gábor 1966, s. 82.

„*Dlhý jazyk, krátky život.*“ ČK, 1923.
Nagy a nyelve, kicsi a szíve. O. Nagy Gábor 1966, s. 506.

„*Mnoho rečí, málo vecí.*“ ČK, 1921.
Sokat beszél, keveset mond. O. Nagy Gábor 1966, s. 82.

J. Konštatácie o počasi

Radia sa sem príslovia a porekadlá, ktoré sa zakladajú na skúsenostiach z pozorovania prírody, na podklade ktorých sa mohlo veštiť na počasie. Bývajú nadväznú na kalendárne obyčaje.

„*Nič to preto, vyschne blato, bude leto.*“ ČK, 1929.
Január, február, itt a nyár. O. Nagy Gábor 1966, s. 296.

„*Jedno leto lepšie než sto zím.*“ ČK, 1930.*

K. Vlastné mená

Tematicky sa môžu do tejto kategórie zaradiť také príslovia a porekadlá, v ktorých sa nachádza niektorá skupina vlastných mien: mená a priezviská osôb, mená národov, osád, mesta alebo dediny, vodných tokov, jazier atď. V kalendároch vo vymedzenom časovom rámci môjho výskumu sa našlo iba jedno porekadlo tohto typu.

„*Nemec vymisli, Slovák spraví a Žid kúpi.*“ ČK, 1925.
Zsidó jobbágy tár kincs, tót jobbágy zsíros konyha, magyar jobbágy pörölő társ. O. Nagy Gábor 1966, s. 300.

L. Príslovia a porekadlá bez maďarského ekvivalentu

Nasledujúce príslovia a porekadlá, ktoré boli v kalendároch uverejnené, nemajú v maďarskej odbornej literatúre zaregistrovaný ekvivalent, ale obsahovo sa dajú zaradiť do príslušného tematického okruhu z tých, ktoré som vyššie uviedla a exemplifikovala. Pri týchto prísloviach a porekadlách podávam ich doslovný maďarský preklad, prípadne s vysvetlivkami.

Ide o nasledujúce:

„Za mladi hrdo – na starosť tvrdo.“ ČK, 1924.

Fiatalon büszkén – idősen nehézkesen. (A)

„Šediny sú hrobové kvetiny.“ ČK, 1929.

Az ősz hajszálak a sírhant virágai. (A)

„Nikto nikomu jamu nezaľahne, každý do svojej ľahne.“ ČK, 1926.

Senki nem foglalja el a sírhelyünket, mindenki a sajátjába fekszik. (B)

„Šťastnému umiera nepriateľ a nešťastnému priateľ.“ ČK, 1936.

A szerencsésebb az ellenségét veszíti el, a szerencsétlen pedig a barátját. (C)

„Tak zachádzaj so svojím priateľom, ako keby sa ten raz mohol stať nepriateľom.“ ČK, 1936.

Úgy viselkedj a barátoddal, hogy ellenségeddé is válhat. (C)

„Jeden priateľ, čo je blízko, je užitočnejší, ako traja, čo sú ďaleko.“

ČK, 1936.

Egy barát a közelben hasznosabb, mint három távoli. (C)

„Kto môže byť svojim, nech nebude cudzím.“ ČK, 1921.

Aki maga ura lehet, ne legyen más szolgája. (C)

„Dobrá kniha je najvernejší priateľ človeka.“ ČK, 1922.

A jó könyv az ember leghűségesebb barátja. (C)

„Závistník najväčší na svete blázon.“ ČK, 1923.

A gyűlölködő ember a legbolondabb a földön. (C)

„Kto má šťastie, tomu závidia, a kto má škodu, má i posmech.“

ČK, 1923.

Akinek szerencséje van, azt irigylük, akinek kára, azt kinevetik. (C)

„Bohatstvo plodí závist, chudoba nenávisť.“ ČK, 1923.

A gazdagság irigységet szül, a szegénység gyűlöletet. (C)

„Človek závistlivý, sám sebe krivý.“ ČK, 1923.

A fősvény ember magának árt a legtöbbet. (C)

„Kde nieto svornosti, tam nieto hojnosti.“ ČK, 1923.

Ahol nincs összetartás, ott nincs jólét sem. (C)

„Lepšia chudobná robotnica, než bohatá márnica.“ ČK, 1925.

Jobb egy szegény dolgozó lány, mint egy gazdag pazarló. (C)

„*Lepšie je byť malým pánom, ako veľkým služebníkom.*“ ČK, 1923., 1927.
Jobb kis úrnak lenni, mint nagy szolgának. (C)

„*Aj v malom človeku nájde sa veľké srdce.*“ ČK, 1927.
Kis embernek is lehet nagy szíve. (C)

„*Ja pán, ty pán, ktože bude kozy pásť?*“ ČK, 1930.
Én is úr, te is úr, ki fog kecskét legeltetni? – Každý chce byť pánom. (C)

„*Lepší doma krajec chleba, než v cudzine krava celá.*“ ČK, 1930.
Jobb otthon egy szelet kenyér, mint idegenben egy egész tehén. (C)

„*Pluh a brána oba chudobní, a predsa mnohých chovajú.*“ ČK, 1921.
Az eke is, a borona is szegény, mégis sokakat eltartanak. (D)

„*Čo je v lete zeleno, všetko v zime zjedeno.*“ ČK, 1921.
Ami nyáron zöldell, azt télen mind megesszük. (D)

„*Nemaj ničoho, vysmejú ťa; maj sa k dačomu, závidia ti.*“ ČK, 1922.
Kinevetnek, ha nincs semmid, irigykednek, ha van valamid. (E)

„*Čo lepšie jak voš, odlož.*“ ČK, 1924.
Ami jobb a tetűnél, azt tedd el. – Aj malíckosti si treba vážiť. (E)

„*Kto nič nemá, vie, kde si to má skovať.*“ ČK, 1925.
Kinek semmije nincs, tudja hová rejtse azt. (E)

„*Dobre je tam hospodáriť, kde jest' z čoho kašu variť.*“ ČK, 1934.
Ott jó gazdálkodni, ahol van miből főzni. (E)

„*K chlebu sa nôž najde.*“ ČK, 1930.
A kenyérhez kisebb kés is lesz. (F)

„*Ten je bohatý, kto je spokojný.*“ ČK, 1923.
Aki gazdag, az elégedett. (G)

„*Tráva a nešťastie, vo dne v noci rastie.*“ ČK, 1923.
A fű és a szerencsétlenség éjjel-nappal nő. (G)

„*Na kom starosť, na tom zlosť.*“ ČK, 1924.
Akinek gondja van, az dühös. (G)

„*Len to máme, o čo dbáme.*“ ČK, 1925.
Csak az a mienk, amit megbecsülünk. (G)

„Kde je cnota, nebýva psota.“ ČK, 1930.

Ahol erény van, ott nincs nyomorúság. (G)

„Keď zahryzneš do chrenu, nekrič, že ťa štípe.“ ČK, 1922.

Ha tormába harapsz, ne kiabálj, hogy csíp. (G)

„Čo nerozumieš, to nehaň.“ ČK, 1923.

Amihez nem értesz, ne becsméreld. (G)

„Dobrá porada, domu ohrada.“ ČK, 1923.

Jó tanács, aranyat ér. (G)

„Dotiaľ múdroval, kým nepremúdroval.“ ČK, 1923.

Addig okoskodik, míg túlbonyolítja a dolgokat. – Komplikuje si život. (G)

„Blázon každého za blázna drží.“ ČK, 1923.

A bolond ember mindenkit bolondnak tart. (G)

„Nechvál, kým nezkúsiš.“ ČK, 1923.

Ne dicsekedj, míg nem próbálod. (G)

„Kameň probuje zlato, a zlato ľudí.“ ČK, 1924.

A kő próbálja az aranyat, az arany megkísérti az embert. – Ťažko odoláť pokušeniu. (G)

„Zlato bez rozumu blato.“ ČK, 1923, 1934.

Tudás nélkül az arany is sárrá válik. – Múdrost' je hodnota. (G)

„Tak žime, aby bolo i chleba i neba.“ ČK, 1930.

Éljünk úgy, hogy a kenyერünk és a lelki békénk is meglegyen. (G)

„Hlúposť a pýcha rastú na jednom strome.“ ČK, 1931.

A butaság és a büszkeség egy töről fakad. (G)

„Leňoch i pod strechou zmokne.“ ČK, 1921.

A lusta ember a tető alatt is megázik. (H)

„Čo nejde od srdca, to nejde do srdca.“ ČK, 1923.

Ami nem a szívből jön, nem is jut el a szívig. (H)

„Keby toľko roži bolo, ako loži, (klamu) nebolby hlad na svete.“
ČK, 1923.

Ha annyi rozs teremne, mint hazugság, nem éheznenk a Földön (H)

„Boj sa toho, kto sa Boha nebojí.“ ČK, 1923, 1927.

Attól félj, ki nem félt Istent. (H)

„Slnce v nepresvietiš a pravdu neprepriečiš.“ ČK, 1927.

A napot nem lehet átvilágítani és az igazságot elrejteni. – Nakoniec pravda zvíťazí. (H)

„Cnosť a šťastie visí na tenkej niti.“ ČK, 1929.

Az erény és a szerencse mindig egy hajszálon függ. (H)

„Diabol má mnoho cukru a hriech činí sladkým.“ ČK, 1929.

Az ördögnek sok cukra van, a bűn pedig édes. – O pokušení. (H)

„Verme iba polovicu zlého čo sa o iných rozpáva, a štvrtinu dobrého, čo nám lichotníci navraví.“ ČK, 1930.

Csak a fele rosszat higgyük el másokról és a negyedét annak a hízelgésnek, amit rólunk mondanak. (H)

„Kde budem, tam budem: na božskú dobrotu nikdy nezabudnem.“

ČK, 1934.

Bárhol is vagyok, az isten jóságáról soha nem feledkezem meg. (H)

„Kto bez boha žije, sám seba bije.“ ČK, 1934.

Aki az Isten nélkül él, önmagát veri. (H)

„Keď vrba začne pučiť, už sa chlapcom nechce učiť.“ ČK, 1926.

Mikor a fűzfá rügyezni kezd, elszáll a tanulási kedv. (J)

„Nič to preto, vyschne blato, bude leto.“ ČK, 1929.

Kiszárad a sár, jön a nyár. (J)

„Jedno leto lepšie než sto zím.“ ČK, 1930.

Egy nyár jobb, mint száz tél. (J)

„Nemec vymisli, Slováč spraví a Žid kúpi.“ ČK, 1925.

A német kitalálja, a szlovák megcsinálja és a zsidó megveszi. – Vztáhuje sa na pracovitost' Slovákov. (K)

Závery k jednotlivým skupinám prísloví a porekadiel

Počas excerpcie a triedenia prísloví a porekadiel, ktoré boli uverejnené vo viacerých číslach Čabianskeho kalendára, sa vytvoril obraz o tom, ktoré tematické okruhy boli najfrekvencovanejšie. Na tomto podklade

som si vytvorila mienku, že reálne odzrkadľujú spoločenské skúsenosti, zmýšľanie, mienky Čabánov o svete z etapy, kedy skúmané čísla ročenky vychádzali, t. j. sú zrkadlom ich jazykového obrazu sveta. Sú jazykovo stvárnenými reprezentantmi objektívnej skutočnosti, sumarizujú empirické poznatky jedincov o nej.

Patrí sa konštatovať aj fakt, že najväčšiu skupinu prísloviek, resp. porekadiel tvoria tie, ktoré sa vzťahujú na ľudské vzťahy a ktoré vypovedajú o spoločenských rozdieloch. V rámci tejto tematickej skupiny sa vydeľujú ako najpočetnejšie tie, ktoré sa týkajú úprímného priateľstva, podobne je zastúpená tiež tematika spoločenských rozdielov. Predpokladám, že frekventovanosť uvedených parciálnych tém sa môže zdôvodniť aj tým, že dobré priateľstvo a susedské vzťahy znamenali pre Čabánov aj vzájomnú odkázanosť jedného na druhého.

Okrem toho, že počas dlhých zimných večerov sa často navštevovali, neoddeliteľnou súčasťou vtedajšieho každodenného života bola aj vzájomná výpomoc v čase najväčších poľnohospodárskych prác.

Za najťažšie a najnáročnejšie práce sa počítali nasledujúce: žatva, mlatba, lámanie kukurice a príprava na uskladnenie – t. j. lámačka, šúpanie, bielenie kukurice. Okrem týchto poľnohospodárskych prác bola v živote Slovákov v juhovýchodnej časti Dolnej zeme významnou udalosťou zabíjačka, ktorá sa týkala nielen členov užšej rodiny, ale aj príbuzenstva a susedovcov. Bola jednou z príležitostí, ktoré okrem práce poskytli aj možnosť stretnutia a zábavy.

Na podklade uvedených závažných udalostí každodenného života dolnozemských Slovákov si právom myslím, že veľký počet prísloví a porekadiel s obsahom o priateľstve a dobrých susedských vzťahoch jednoznačne svedčí aj o latentnom význame vzájomnej odkázanosti jedného na druhého.

Čo sa týka frekventovanosti, nasledujúcu väčšiu skupinu tvoria tie, ktoré vypovedajú o spoločenských rozdieloch, o majetkových pomeroch a možnostiach obživy. Prevažuje v nich motív komparácie, hlavne s dôrazom na samostatnosť, slobodu (voľnosť) sedliactva.

„*Lepší chlieb v slobode, ako koláč v otroctve.*“ V doslovnom preklade: Jobb a kenyér szabadságban, mint a kalács rabságban. „*Lepšie byť malým pánom, ako veľkým služebnikom.*“ Doslovne: Jobb kisebb gazdának lenni, mint nagy szolgának. „*Kto môže byť svojim, nech nebude cudzím.*“ Doslovný preklad: Aki maga ura lehet, ne legyen más szolgája.

V príkladoch, ktoré som uviedla vyššie, ani raz nie je pomenovaná konkrétne niektorá spoločenská vrstva, odzrkadľujú iba diferencovanosť majetkových pomerov sedliactva, týmto spôsobom sa poukazuje v nich na odlišné majetkové pomery. Dospievam tak k nasledujúcej sumarizácii o tomto tematickom okruhu:

Príslovia a porekadlá s obsahom o majetkových pomeroch a obžive odzrkadľujú ťažké pomery chudoby, resp. povzbudzujú k tomu, aby sa každý vyhýbal ťažkým životným podmienkam. „*Kto má len jedné nohavice, vždy vie, ktoré si má obliecť.*“ Doslovne: Akinek egyetlen nadrágja van, mindig tudja melyiket vegye fel.

„*Bieda sama nechodí, voždy s inou sa vodí.*“ Doslovný preklad: A baj nem jár egyedül. A baj nem áll meg háromig. O. Nagy Gábor 1966, s. 65.

„*Dobre tomu čo nič nemá: nestará sa kam čo schová.*“ Doslova: Jó annak, akinek semmije sincs, nem foglalkozik azzal, hogy mit hova rejt-sen.

Od druhej polovice 19. storočia tvoria dominantnú vrstvu dolnozemsých poľných miest mešťania – zámožnejší sedliaci a remeselníci. Spoločenská diferenciácia poľných miest sa od 80. rokov 19. storočia čoraz výraznejšie prejavuje, rozširuje sa vrstva inteligencie, ktorú tvoria jedinci pôvodom z lokálnych spoločenstiev, ale aj takí, ktorí sa presídlili, počíta sa so vzrastajúcou vrstvou úradníkov a čoraz širšou sa stáva vrstva agrárneho proletariátu. Súhlasím s konštatáciou Anny Divičanovej, podľa ktorej:

„*V spoločensky diferencovanom kolektíve sa nositeľom a obnoviteľom národnostnej kultúry nestáva miestny kolektív ako celok, iba jeho jednotlivé spoločenské vrstvy, napr. strední sedliaci a maloroľníci, remeselníci.*

Iné spoločenské vrstvy sa snažia veľmi vedome vytrhnúť (vzdialiť) z kultúrneho modelu, ktorý si dovtedy lokálny kolektív vytvoril, napr. inteligencia a najzámožnejšia vrstva sedliakov.“¹⁴⁹

Tejto atitúde pripisujem fakt, že v prísloviach a porekadlách uverejnených v preskúmaných číslach kalendára sa nenachádzajú také, ktoré by obsahovo nadväzovali na intelektuálne zamestnania.

¹⁴⁹ Gyivicsán Anna: Anyanyelv, kultúra, közösség. Budapest: Teleki László Alapítvány 1993, s. 36.

Môj záver potvrdzujú príklady z tematického okruhu *D „Zamestnaní a hospodárenie“*. Som toho názoru, že predstavitelia vrstvy inteligencie, ktorí sa vedome snažili vytrhnúť z etnického kultúrneho modelu kolektívu, nemohli patriť k jedincom, ktorí participovali na vytváraní jazykového obrazu sveta Slovákov v juhovýchodnej časti Dolnej zeme. Výnimku tvorili iba učitelia a farári, ktorých si dolnozemskí sedliaci veľmi vážili, veď typickým fenoménom bolo, že kolonisti evanjelickej konfesie si tesne po usadení na novom sídle postavili kostol a školu. V školách sa výučba obmedzovala na základné poznatky a výchova znamenala konfesionálnu výchovu. Výučba a výchova sa prispôbovala materinskému jazyku obyvateľstva, t. j. dlho sa vyučovalo v slovenčine. V počiatočnej fáze usadenia sa, v školách vyučovali gramotní sedliaci a remeselníci, až neskôr školení učitelia. R. 1930 prevádzkovala evanjelická cirkev v Békešskej Čabe 33 škôl (v tomto počte sú zahrnuté okrem mestských škôl aj školy „sálašské“) a vyučovalo v nich 34 učiteľov, počet žiakov sa kladie na cca 2300.¹⁵⁰ Dĺžka školského roku sa dlho prispôbovala sedliackemu spôsobu života, poľnohospodárskym sezónam. Popri učiteľoch sa radia k vrstve intelektuálov také osobnosti ako Ľudovít Haan, Ľudovít Žigmund Szeberényi a ďalší, ktorí prihliadali okrem formovania duchovného života kolektívu aj na rozličné formy prejavov ľudovej (tradičnej) kultúry.

*„Spoločenské vrstvy sedliakov sa častokrát stali prijímateľmi a nositeľmi vysokej kultúry pod ich usmerňovaním, resp. v prvom rade vďaka ich spoločenským kontaktom sa mohla stať časť slovenských stredných sedliakov a majstrov v mestách na juhovýchodnej Dolnej zemi zakladateľom inštitúcií slovenskej meštianskej kultúry.“*¹⁵¹

Som toho názoru, že uvedení predstavitelia inteligencie brali na seba úlohu iniciatívy na poli inovácie kultúry a tiež osobnú účasť v celom inovačnom procese. Permanentne udržiavali aktívne kontakty s vrstvou stredného roľníctva, s maloroľníkmi, ako aj s remeselníctvom.

Príslovia a porekadlá zaradené k bodu *H*, ktoré som z obsahového hľadiska identifikovala s názvom *Ľudský charakter, mravy, nemravnosť*,

¹⁵⁰ Chlebnický, Ján (red.): Čabianska čítanka I. – Csabai olvasókönyv I. Békésska Čaba: Slovenský výskumný ústav 1996, s. 121.

¹⁵¹ Gyivicsán Anna: Anyanyelv, kultúra, közösség. Budapest: Teleki László Alapítvány 1993, s. 211.

pravda, viera, dokladajú jednu zo základných charakterových črt dolnozemských Slovákov – pobožnosť, resp. ich stupnicu mravných hodnôt, ktorá sa zakladá na učeniach evanjelickej viery.

„Čabianski evanjelici usilovne navštevovali boží chrám. Členovia zboru vypovedali o tejto skutočnosti nasledovne: v nedeľu priam černali ulice od húfu, ktorý sa ponáhlal na bohoslužby. Veľký evanjelický chrám, ktorý má kapacitu na tri a pol tisíce – štyritisíc ľudí, bol plný.“¹⁵²

Nielen príležitosti návštevy kostola charakterizovali ich duchovný život, ale aj domáce pobožnosti. Najzaužívanejšou formou domácich pobožností bolo zaspievať duchovné piesne z Tranoscia, najpopulárnejšieho evanjelického spevníka a čítanie postíl zo zbierok kázni.

V prísloviach a porekadlách, ktoré boli exemplifikované pod bodom H, sú konkrétne pomenované pojmy dobro a zlo, často sa v nich spomína Boh a čert (Satan).

„Boj sa toho, kto sa Boha nebojí.“ Doslovne: Attól félj, aki az Istentől nem fél.

„Darmo sa človek chráni, ak ho Boh neochráni.“ Doslova: Hiába védekezik az ember, ha Isten őt nem védi meg. *„Diabol rád chodieval v podobe anjela, ale mu vždy vidno kus rožka.“* Doslova: Az ördög szertret angyal képében járni, de a szarvaiból mindig kilátszik egy darabka.

Mienka Gábora O. Nagya o maďarských prísloviach a porekadlách oponuje pobožnej povahe Slovákov v juhovýchodnej časti Dolnej zeme, vzťahuje sa na jazykový obraz sveta iného charakteru: *„Musím poznamenať, že v našich prísloviach a porekadlách zanechal nepatrné stopy pobožný svetonázor. V početných prísloviach a porekadlách sa síce vyskytujú nábožné pojmy, ich zmysel je takmer v každom prípade prenosený, resp. je v nich zastretý pôvodný nábožný význam slova.“¹⁵³*

Napr. *„(Az) Isten háta mögött.“* – eldugott, távoli helyen = Pánu Bohu za chrbtom – na zapadnutom, vzdialenom mieste.

„Akkor még az Isten is kisgyerek volt.“ – nagyon régen = Vtedy ešte aj Pán Boh bol dieťaťom – veľmi dávno.

¹⁵² Kovács Pál: Az egyház belső élete, szervezete. In: Művelődés évszázadai Békéscsabán. Red. I. Käfer – L. Köteles. Békéscsaba: Békéscsaba Megyei Jogú Város 1998, s. 244.

¹⁵³ O. Nagy Gábor: Magyar szólások és közmondások. Budapest: Akadémiai Kiadó 1966, s. 17.

„Az Isten is neki teremtetette.“ – éppen hozzá illik. = Aj Pán Boh ho stvoril pre neho / pre ňu – hodí sa k nemu / k nej.¹⁵⁴

Moju mienku o dolnozemských Slovákoch potvrdzuje Adolf Pepány, ktorý píše o „Tótoch“ nasledovne: „*Ich peknou charakterovou črtou je pobožnosť. Stretáme sa u nich s úplnou oddanosťou, a dôverou k spoločnému všemohúcemu otcovi... Veľmi si vážia svojich kňazov, najradšej sa nechajú nimi viesť. Keď sa ozve dedinský zvon, a jeho hlas počuť aj na poli, pracujúci zložia svoje nástroje, muži snímu klobúk, ľud stojí a modlí sa. Nepúšťa sa do ničoho zatiaľ, kým zdar svojho úmyslu nedáva do Božej vôle.*“¹⁵⁵

Poľnohospodárstvo Békešskej Čaby charakterizovali tie isté črty ako ostatné lokality Dolnej zeme; delilo sa na dve veľké odvetvia: na chov zvierat a obrábanie pôdy. V tejto súvislosti je vhodné citovať dielo sárvašského evanjelického farára Mateja Markovicza z r. 1784: „*môžeš tu vidieť...úrodnú pôdu, na nej rastú ľan, konope, jačmeň, žito, raž, proso, šošovica, fazuľa, čičer a iné sorty hrachu, »turecká pšenica« (Maďari takto pomenúvajú kukuricu) čierna ryža, s veľkým zrnom (Maďari ju nazvali cirkom), uhorky, mnohé sorty obdivuhodných dyní, repa, mrkva, cesnak a iná zelenina do kuchyne, ako cibuľa, hlávková kapusta, väčšinou biela, obrovské slivky, veľké ako slepačie vajce, hrušky, jablká, broskyne, čerešne a iné rastliny, ktoré prinášajú veľkú úrodu. Potom sú polia aj od prírody žirne, ktoré sa nemusia stále hnojiť, aby vynášali viac, stačí ich ročne raz, dvaráz zorať k tomu, aby ich majiteľ zožal bohatú úrodu*“.¹⁵⁶

Ako to z citátu vyplýva, už od 18. storočia sa počíta s pestovaním bohatých odrôd rastlín. Väčšina plodín pokrývala potreby domácností, len menšia čiastka poľnohospodárskych produktov sa dostávala na trh. Tento fakt ozrejmi skutočnosť, že téma obchodu, obchodovania v prísloviach a porekadlách Slovákov v juhovýchodnej časti Dolnej zeme takmer absentuje. Našla som na túto tému iba jediný príklad, aj ten odkazuje skôr na kvalitu „tovaru“.

¹⁵⁴ O. Nagy Gábor: Magyar szőlások és közmondások. Budapest: Akadémiai Kiadó 1966, s. 305.

¹⁵⁵ Pechány Adolf: A magyarországi tótok. Miskolc: Felsőmagyarországi Minerva 2000, s. 32.

¹⁵⁶ Bellon Tibor: Földművelés. In: Békéscsaba néprajza. Red. I. Grin – A. Krupa. Békéscsaba: Békéscsaba Megyei Jogú Város 1993, s. 209.

„*Pre dobrý tovar do domu prídu.*“ Jó bornak nem kell cégér. O. Nagy Gábor.

Dolnozemské lokality charakterizujú rozsiahle chotáre s kvalitnou pôdou, na ktorej sa dominantne pestovali obilniny. Podmienky prospievali hlavne pestovaniu pšenice a kukurice. Možno z tohto dôvodu sa dostával do úzadia chov dobytká.¹⁵⁷ Konštatácia Zoltána Dövényiho môže zdôvodniť, prečo sa v prísloviach a porekadlách Čabianskeho kalendára nenájdu príklady na tému chovu dobytká.

Príslovia a porekadlá bez výnimky sú o poľnohospodárstve a o ťažkej a usilovnej práci dolnozemských sedliakov. Uvedený predpoklad dokladá aj fakt, že jediný príklad z tematického okruhu *Vlastné mená*, v ktorom sa porovnávajú Slováci s charakteristickými črtami iných národov, Slováci sú charakterizovaní jednoznačne ako pracovití.

„*Nemec vymisli, Slovák spraví a Žid kúpi.*“ Doslovne: A német kitálja, a szlovák megcsinálja, a zsidó megveszi.

Vyššie exemplifikované, analyzované a interpretované tematické okruhy prísloví a porekadiel boli najfrekvencovanejšie v materiáli kalendára, preto sa domnievam, že jazykový obraz sveta Slovákov v juhovýchodnej časti Dolnej zeme práve tieto reprezentujú najhodnovernejšie. Menej bolo tých, ktoré sa vzťahujú na počasie, na ľudský jazyk a klebety, na oblečenie, zábavy, choroby, ľudský vek a smrť. Frekvencia tematických okruhov predpokladá aj zaradenie do hodnotového systému. Dospievam teda k záveru, že aj v prípade materiálu prísloví a porekadiel uverejnených v Čabiankom kalendári je platná mienka J. Bańcerovského, podľa ktorej v procese rozvoja hovorového jazyka zohrávajú rolu nielen objektívne vlastnosti skutočnosti, ale aj kultúrne parametre, ktoré upravujú ľudskú činnosť zmysľania a určovania hodnôt. Vedecké spoznávanie sveta spôsobuje, že elementy jazykového obrazu sveta, ktorý sa vytvoril na podklade univerzálnych poznatkov, sa vo všeobecnosti javí rovnakým pre rozličné komunity, ale jazyk jedného konkrétneho národa disponuje špecifickým, iba na ňaj charakteristickým obrazom sveta.¹⁵⁸

¹⁵⁷ Dövényi Zoltán: Békéscsaba gazdasági és településfejlesztésének korszakai. In: Békéscsaba földrajza. Red. J. Tóth. Békéscsaba: Dürer Nyomda 1976, s. 110.

¹⁵⁸ Bańcerowski, Janusz: A valóság nyelvi kategorizálásáról. In: A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései. Red. I. Nyomárkay. Budapest: ELTE Szlav és Balti Filológiai Intézet 2000, s. 270.

Jazykový obraz sveta Slovákov v juhovýchodnej časti Dolnej zeme, ktorý bol predmetom môjho prieskumu, nemá vedecký ráz, je naivný v tom zmysle, že sa zakladá na subjektívnom, každodennom obraze o svete, t. j. objektívnej skutočnosti, jeho nositeľom je človek, v našom prípade Slováci z juhovýchodnej časti Dolnej zeme.

Kalendár uverejnil príslovia a porekadlá, ktoré odzrkadľujú každodenný život, sú s ním v súlade, tvoria súčasť každodennej komunikácie, patria k metaforickým výrazovým prostriedkom každodennej reči.

Moju konštatáciu dosvedčuje aj výskum Márie Žilákovej v Slovenskom Komlóši, počas ktorého zaznamenala podstatnú časť prísloví a porekadiel, ktoré boli uverejnené v číslach *Čabianskeho kalendára*. Materiál autorka analyzovala z pohľadu typov obrazných pomenovaní. Dospela k predpokladu, že frazeologické jednotky, ktoré boli zachytené v každodennej komunikácii respondentov, v jazyku Komlóšanov ukotvili pričinením školskej výchovy a zásluhou evanjelickej cirkvi.¹⁵⁹ Transmisia jazykového obrazu sveta dolnozemských Slovákov, ktorý zahŕňa fenomény empirických poznatkov a zmýšľania z obdobia, ktoré bolo pertraktované v kapitole vyššie, sa mohla uskutočniť – podľa mojej mienky – vďaka menovaným dvom inštitúciám a prežíva aj v 21. storočí.

¹⁵⁹ Žiláková, Mária: Typy obrazného vyjadrovania sa v komlóšskom slovenskom jazyku. In: 250 rokov v Slovenskom Komlóši. Red. J. Chlebnický. Békéšska Čaba: Slovenský výskumný ústav 2000, s. 92 – 94.

VII. Vzťah spisovnej slovenčiny a čabianskeho nárečia v zrkadle príspevkov Čabianskeho kalendára

Kapitola bude venovaná hlbšiemu prieskumu vzťahu slovenského spisovného jazyka a čabianskeho slovenského dialektu. Podkladovým materiálom k analýze budú použité ročníky Čabianskeho kalendára 1920 – 1939. Teoretický východiskový materiál poskytnú štúdiá *Ferenca Gregora* s názvom *A csabai szlovákok nyelve* – t. j. Jazyk čabianskych Slovákov.¹⁶⁰

Nemôže sa obísť ani monografické dielo *Pavla Ondrusa*,¹⁶¹ jeho vedecké výsledky historickými jazykovými faktami podložia súvislosti s pôvodom Slovákov, ktorí sa usadili v Čabe.

Krátky historický prehľad o vzťahu medzi lokálnym dialektom a spisovnou slovenčinou

Už od 18. storočia sa sporadicky stretáme s elementmi lokálnej jazykovej variety v písomných prejavoch. Uchovávali ich rozličné zápisnice, zázpisy, administratíva cechov. Predpokladám, že prvky čabianskeho dialektu sa nie vedome dostali do písomných dokumentov v časovom rozpätí do polovice 19. storočia – tento fenomén sa môže interpretovať skôr ako slabšie ovládanie normy bibličtiny.

¹⁶⁰ Gregor Ferenc: *Csabai szlovákok nyelve*. In: *Művelődés évszázadai Békéscsaba*. Red. I. Käfer – L. Köteles. Békéscsaba: Békéscsaba Megyei Jogú Város 1998, s. 166 – 195.

¹⁶¹ Ondrus, Pavel: *Stredoslovenské nárečia v Maďarskej ľudovej republike*. Bratislava: SAV 1956. 318 s.

Z typu osídlenia Slovákmi obývaných osád, ktoré má povahu jazykových ostrovov, vyplýva, že Čabania dlho nemali užšie kontakty s moderným jednotným slovenským spisovným jazykom vytvoreným Ľudovítom Štúrom (a jeho spolupracovníkmi), preto mohla ovplyvniť táto podoba slovenčiny ich jazyk iba do nepatrnej miery. Situácia sa v 20. storočí zmenila, Čabania mali čoraz viac príležitostí na to (v prvom rade cestou časopisov), aby sa najprv oboznámili so spisovnou slovenčinou a postupne sa stali aj jej nositeľmi, aktívnymi používateľmi. Konkrétne údaje dosvedčujú fakt, že štúrovčina mala odozvu na dolnozemských slovenských jazykových ostrovoch už od 40. rokov 19. storočia. Slovensko-maďarský a maďarsko-slovenský slovník *Štefana Jančoviča*, ktorý vyšiel roku 1848 v Sarvaši, sa zakladá už na modernom jednotnom slovenskom spisovnom jazyku.¹⁶² Okrem toho, v zozname predplatiteľov slovenských časopisov z r. 1845, ktoré vychádzali v novom spisovnom jazyku, figurujú mená občanov z dolnozemských jazykových ostrovov. Predplácali si medzi inými *Slovenskje Národne Novini* (1845 – 1848), ktoré redigoval Ľudovít Štúr, a od 1860 časopisy *Sokol* a *Černokňazník*, ktorých redaktorom bol Pavol Dobšinský.¹⁶³ Značne prispel k rozšíreniu štúrovčiny v južnej časti Dolnej zeme práve *Čabiansky kalendár*.

Redaktormi periodika boli vzdelaní farári, ktorí si osvojili štandardnú spisovnú normu a snažili sa jej pridržiavať. Napriek tomu sa nájdu na stránkach kalendára aj príspevky s elementmi čabianskeho nárečia, ba aj také, ktoré boli v celom rozsahu napísané v lokálnom dialekte. Autormi takýchto sú – už aj v inej súvislosti pripomenutí – čabianski píšmáci, resp. píšmáci z okolitých slovenských lokalít. Na to, aby som poukázala na vzťah slovenského spisovného jazyka a čabianskeho slovenského dialektu, je nevyhnutné podať charakteristiku jednej aj druhej podoby jazyka a vyzdvihnúť najmarkantnejšie charakteristické črty oboch variet.

¹⁶² V roku 1847 Lipót Réthy založil prvú tlačiareň Békešskej stolice, kde sa tlačili knihy v nemčine, maďarčine, bibličtine, ale aj štúrovčine. Lipót Réthy pôsobil v Sarvaši do roku 1856, potom sa presťahoval do vtedajšieho centra Békešskej stolice, do Gyuly a neskôr do Aradu. Niektoré diela z Réthyho tlačiarne vyšli v stredoslovenčine so štúrovským pravopisom. Najvýznamnejším produktom bol Noví obšírni maďarsko-slovenský slovník a slovensko-maďarský slovník s predavkom slovenskej a maďarskej mluvnice od Štefana Jančoviča, ktorý bol publikovaný v roku 1848 (Rágyanszki, 2014, s. 36 – 37).

¹⁶³ Gyivicsán Anna: Anyanyelv, kultúra, közösség. Budapest: Teleki László Alapítvány 1993, s. 80. Poznámka pod čiarou č. 16.

Snaha o dodržiavanie princípov Czambelovej kodifikácie na stranách Čabianskeho kalendára

Jazyková podoba zaužívaná v kalendári jednoznačne poukazuje na snahu dodržiavať princípy Czambelovskej kodifikácie, vplyv ktorej siahahal do tridsiatych rokov dvadsiateho storočia. O túto jazykovú normu sa opierali prejavy vrstvy vzdelancov dolnozemsých Slovákov.

Všeobecne známym faktom je, že sa r. 1843 Ľudovít Štúr a jeho najbližší spolupracovníci M. M. Hodža a J. M. Hurban dohodli na zásadách jednotného moderného slovenského spisovného jazyka.

Medzi prvé písomné prejavy v prijatom slovenskom spisovnom jazyku sa radí báseň *Janka Francisciho Rimavského Svojim vrstovníkom na pamiatku (1844)*, ktorá bola uverejnená v II. ročníku *almanachu Nitra (jún 1844)*.

Po dlhom uvažovaní sa Štúr rozhodol pre základ slovenského spisovného jazyka vybrať tzv. *kultúrnu stredoslovenčinu*. Rozhodnutie podporil nasledujúcimi argumentmi:

- stredoslovenské nárečia sú najviac rozšírenými na Slovensku;
- stredná slovenčina je najživotaschopnejšia;
- jej používanie sa šíri aj na západnom a východnom Slovensku.¹⁶⁴

Štúrova štúdia o kodifikácii spisovného jazyka vyšla r. 1846 s názvom *Nauka reči slovenskej (Tatrín, 1846)*. Štúdia nemá povahu pragmatickej gramatiky, radí sa skôr k prácam, ktoré popisujú gramatickú štruktúru slovenského jazyka. Osobitnú pozornosť si vyžaduje kodifikácia pravopisu. Pravopis poníma Štúr ako grafickú podobu hovoreného jazyka:

„Pravopis nič je nje inšje ako ustálenuo alebo z prjebehu časovjeho do prjestoru prenesenuo visloveňja...“

Štúrova kodifikácia slovenského jazyka sa odlišuje od súčasnej pravopisnej normy kodifikácie hláskoslovía a morfológie.

¹⁶⁴ Pauliny, Eugen: Dejiny spisovnej slovenčiny I. Bratislava: Náučná knižnica 1966, s. 104.

Pravopis:

Štúr kodifikoval iba palatálne *i, y* sa v prvej verzii spisovného jazyka nepoužíva;

rozdiely medzi *d, t, n, l* a palatálnymi konsonantmi sa vždy označujú mäkčeňom *d', t', ň, l'*;

diftong *ô* Štúr kodifikuje ako *uo*;

diftongy *ia, ie* sa píše ako spojenia *j + vokál: ja, je*.

Hláskoslovie:

V Štúrovej kodifikácii sa používa iba konsonant *l*, palatálny pendant *l'* iba výnimočne (*ňed'ela*);

široké *ä* (reflex za nosovku *ɐ*) nebolo kodifikované, iba reflexy západo-slovenského typu: *a* alebo *e* (*svatí, najme*);

nekodifikoval dvojhĺasku *iu*, v pozíciách diftongu stojí *ú* (*božú*);

štúrovčina nemá *é*, iba diftong *je* (*dobrjeho, dobrjemu...*) výnimku tvorí lexéma *céra*;

miesto prípony *l* l-ového participia kodifikoval redukované *u* (*mau, ro-biu*).

Morfológia:

V singulári nom. a akuz. neutier substantív sú podoby: *zdravja (šťestja, požehnanja...)* – v súčasnom spisovnom jazyku je *ie: zdravie*;

v nom. a akuz. v singulári neutier prídavných mien boli kodifikované tvary typu: *dobruo*, v súčasnom jazyku je *dobré*;

v skloňovaní prídavných mien sa používal diftong *je* (*dobrje, dobrjeho, dobrjemu*) v súčasnosti je v tejto pozícii *é* (*dobré, dobrého, dobrému*);

infinitív verb má u Štúra sufix *-uvat'* (*obetuvat', ukazuvat'*), v súčasnosti je *-ovat'*;

miesto prípony *l* v základnom tvare minulého času bola kodifikovaná prípona *-uv* (*kvitnuv, sadnuv*) v súčasnom jazyku sú tvary (*kvitol, sadol*).

Okrem uvedených javov, ktoré sú najmarkantnejšími rozdielmi medzi prvou Štúrovou kodifikáciou a súčasnou spisovnou normou sú aj ďalšie, menej závažné.¹⁶⁵

¹⁶⁵ Pauliny, Eugen: Dejiny spisovnej slovenčiny I. Bratislava: Náučná knižnica 1966, s. 107.

Na čele skupiny, ktorá odmietala nový spisovný jazyk kodifikovaný Štúrom, stál Ján Kollár, jeho emblematické dielo: *„Hlasové o potrebe jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Moravany a Slováky“* (Praha, 1846), ktoré je súborom protiargumentov. Okrem J. Kollára si zaslúžia pozornosť najmä argumenty J. Jungmanna, J. Palackého a P. J. Šafárika. Konzervatívna skupina vystupovala proti štúrovčine, považovala ju za neopodstatnenú. Jej členovia boli jednotne tej mienky, že Slováci nie sú dosť silnými k uchovaniu a pestovaniu samostatného spisovného jazyka, Štúra obviňovali, že separuje Slovákov od Čechov a týmto činom ich vrhne do národnej záhuby. Konzervatívci nešetrili ani tvrdými nechutnými prívrastkami v boji proti štúrovčine.

Po páde revolúcie a boja za slobodu r. 1848/49 sa v otázke používania spisovného jazyka Slovákov vytvorila chaotická situácia. Štúr a jeho prívrženci stratili svoje spoločenské pozície, nemohli ovplyvňovať rozhodnutie o verzii slovenského spisovného jazyka. Oficiálne bola zavedená do spoločenského života v pozícii spisovného jazyka tzv. *staroslovenčina*, t. j. konzervatívna podoba češtiny s nepatrnými elementmi slovenčiny.¹⁶⁶ Vplyv Kollára vzrástol. Na základe ministerského výnosu 12. marca 1849 dostal povolanie do Viedne. 15. marca 1849 ešte bol v Pešti, ale 18. marca pricestoval do Viedne¹⁶⁷ kde bol vymenovaný za profesora viedenskej univerzity. V tomto období viacerí členovia „konzervatívco“ dostali dôležitú úlohu v riešení jazykovej otázky slovanských (dobovým názvom) národností Uhorska. Viedenský dvor ponímal právo na samobytnosť národností ako otázku spoločenskú, z tohto názoru vyplývala aj predstava jej riešenia: zabezpečiť rovnoprávnosť na súde a v základnom školskom vzdelávaní. R. 1850 boli na výzvu ministra vnútra Bacha zvolané komisie pre vypracovanie právnej

¹⁶⁶ Pauliny, Eugen: Dejiny spisovnej slovenčiny I. Bratislava: Náučná knižnica 1966, s. 119.

¹⁶⁷ Karásek, Jozef: Jan Kollar ve Vidni 1849 – 1852. In: Pastrnek František (ed.): Ján Kollár (1793 – 1852). Sborník o životě, působení a literární činnosti pěvce „Slávy dcéry“ na oslavu jeho stoletých narozenin. Vídeň: Český Akademický Spolek ve Vidni Slovenský akademický spolek „Tatran“ vo Viedni 1893, s. 277 – 281. Podhradský, Jozef: Zo života Jána Kollára. In: Slovenské pohľady, 1893, 13/8, s. 448 – 457.

a prírodovednej terminológie (tzv. reálnych disciplín) v podobe terminologických slovníkov.¹⁶⁸

Podoba spisovnej češtiny, pomenovaná *staroslovienčinou*, už nevyhovovala diferencovaným potrebám modernej spoločnosti, kam dospeli Slováci v spoločenskom vývoji porevolučného obdobia, ani odborné terminologické slovníky sa neujali v praxi slovanských národov.

Cieľom definitívneho riešenia otázky jednotného moderného slovenského spisovného jazyka sa stretli prívrženci L. Štúra a A. Bernoláka, aby sa dohodli. K stretnutiu došlo r. 1851 v Bratislave, zúčastnili sa ho Štúr, Hurban, Hodža, J. Palárik, A. L. Radlinský. Stretnutie viedlo k rezultátu prijatia štúrovčiny za jednotný slovenský spisovný jazyk a uzhodli sa aj o jeho kodifikačných úpravách na podklade M. Hattalovej a Hodžovej gramatiky. Prínosom stretnutia je aj prijatie etymologického princípu v pravopisných úpravách miesto fonetického.

Okrem palatálneho *i* bolo zavedené aj písanie velárneho *y, ý*; používanie *d, t, n, l* a *d', t', ñ, l'* bolo kodifikované podľa zásad, ktoré platia aj v súčasnosti (*deti, ticho, nikto, d'akovať, ňuchať...*); písanie diftongov *ja, je* sa modifikovalo na *ia, ie*.

V hláskosloví došlo k nasledujúcim zmenám:

- bolo zavedené písanie palatálneho konsonatu *l'*
- zaviedlo sa používanie diftongu *iu*
- vokál široké *ä* bol zaradený do samohláskového systému
- diftong *uo* sa od tej doby označuje v písme grafémou *ô*.

V morfolologickej rovine sa uskutočnili nasledovné modifikácie:

- v skloňovaní prídavných mien sa používajú tvary *s é (dobré, dobrého, dobrému)*;

¹⁶⁸ K tejto otázke podrobnejšie Mária Žiláková: Terminološki slovarji v drugi polovici 19. stoletja. In: Nemzetközi Szlavisztikai Napok III. Red. K. Gadányi. Szombathely: BDTF Kiadó 1990, s. 211 – 215; Poljski del slovarja Juridisch-politische Terminologie für die Slawischen Sprachen Oesterreichs. In: Nemzetközi Szlavisztikai Napok IV. Red. K. Gadányi. Szombathely: BDTF Kiadó 1991, s. 77 – 82; P. J. Šafárik – kodifikátor slovanskej terminológie. In: Studia Slavica Hungarica, 38/1–2 (1993), s. 241 – 245; Pomer dolnozemsých Slovákov k štúrovskej kodifikácii spisovného jazyka. In: Studia Slavica Hungarica, 1997, 42/3–4, s. 443 – 448.

- substantíva v nominatíve singuláru neutra sa končia na *ie* (*umenie, zdravie*);
- tvary minulého času sa končia jednotne na *l*, odstránila sa Štúrom zavedená prípona redukované *u* (*volau>volal*).

Uvedené kodifikačné zásahy sú zverejnené v *Hattalovej „Krátkej mluvnici slovenskej“* (1852), ktorá sa hodnotí ako fundamentálne dielo. Po polstoročí od vydania Hattalovej mluvnice sa na začiatku 20. storočia stala aktuálnou otázkou novšia kodifikačná úprava slovenského spisovného jazyka, vyžadovala si to prax, následkom ktorej spisovný jazyk zaznamenal značný vývoj.

V Turčianskom Svätom Martine sa konala cieľavedomá výskumná a redaktorská práca, výsledky ktorej viedli k vytvoreniu pomerne jednotnej štandardnej podoby slovenského spisovného jazyka, ktorá sa osvedčila aj v praxi; táto podoba spisovnej slovenčiny je pomenovaná *martinským úzom*. Vznikla tak potreba podoprieť vytvorený úzus aj vedecky.

Na túto prácu sa podujal *Samuel Czambel* (Czambel Sámuel), ktorý r. 1902 vydal dielo *„Rukoväť spisovnej reči slovenskej“*, ktoré sa stalo príručkou spisovnej slovenčiny a bolo uznávané ako takéto až do konca tridsiatych rokov 20. storočia. Czambel vedome vychádzal z tradícií vzniku spisovnej slovenčiny a opieral sa o martinský úzus, ktorého základom boli stredoslovenské nárečia. Czambelova kodifikácia pozdvihla martinský úzus na platnosť normy. Czambel vo svojej práci prihliadal na prirodzený, kontinuálny vývoj slovenského jazyka. Zo *Slovenských pohľadov* (1901) cituje Ján Kačala nasledujúci výrok Czambela: *„Máme písať takými slovami, aké ľud slovenský má a zná, a slová máme viazať takým spôsobom, ako ich ľud slovenský viaže.“*¹⁶⁹

V porovnaní s Martinom Hattalom Czambel vytvoril niekoľko „neslovenských“ foriém, napr.

- V datíve a lokáli singuláru substantív preferuje miesto tvarov s alternáciou (*na*) *ruce, noze, muse* – tvary (*na*) *ruke, nohe, muche*.
- Pri mužských životných substantívach nerozlišuje tvrdé a mäkké skloňovanie na spôsob češtiny, lebo slovenčina má tu iba tvary *chlap* (nom.) – *chlap-a* (gen.), *priateľ* (nom.) *priateľ-a* (gen.).

¹⁶⁹ Kačala, Ján: *Spisovná slovenčina v 20. storočí*. Bratislava: Veda 1998, s. 18.

- Pri deklinácii číslovky *jeden* zamieňa formy typu *jednoho, jednému* na progresívne: *jedného, jednému*.
- V syntaktickej rovine uvádza slovenské formy slovesných väzieb, ktoré mal možnosť zistiť cestou svojich dialektologických výskumov. Tak napríklad miesto (*potreba zarábania na živobytie, potreba zarábať na živobytie*), t. j. dostáva sa do popredia používanie infinitívnych tvarov sloves.
- Čo sa týka pravopisu, zostáva na báze etymologickej, používanie grafémy *y* určuje na podklade svojich poznatkov historickej gramatiky, kodifikuje jej používanie iba na obmedzený okruh slov; ustálil tiež používanie palatálnych konsonantov *d', t', ň, l'* a vokálu *-ä*, ako aj písanie a používanie diftongov.

Czambel, ako sa na to už vyššie poukázalo, vychádzal zo živého jazyka, v kodifikačnej práci sa opieral o martinský úzus, týmto v značnej miere prispel k stabilizácii spisovnej normy spisovnej slovenčiny a v značnej miere prispel k upevneniu jej samostatnosti.

Czambelova *Rukoväť spisovnej reči slovenskej* je dôležitým medzníkom k prvej, kolektívom vypracovanej kodifikácii pravidiel pravopisu slovenského spisovného jazyka, k vydaniu *Pravidiel slovenského pravopisu* r. 1931.¹⁷⁰

Črty čabianskeho nárečia

Po prieskume jazykovej stránky *Čabianskeho kalendára* sa ukazuje, že okrem noriem, ktoré určil Czambel, sa nachádzajú v ročenke aj texty, ktoré obsahujú elementy čabianskeho nárečia. Následkom kolonizačného procesu, ktorý trval takmer dve storočia, sa vytvorilo v Čabe nárečie miešaného typu, v ktorom prevažujú prvky južno-stredoslovenské, ale uchováva aj elementy z ďalších dvoch veľkých nárečových oblastí. Prevažná väčšina kolonistov Békešskej Čaby je pôvodom z Hontu, Novohradu a Malohontu, v menšom počte prichádzali kolonisti z okolitých žúp. Tento fakt dokladajú výsledky výskumu Pavla Ondrusa, podľa jeho mienky sa v Čabe usadili kolonisti z nasledujúcich žúp:

¹⁷⁰ Pravidlá slovenského pravopisu. Turčiansky Svätý *Martin*: Matica slovenská 1931.

Veľko- a Malohont, Novohrad, Peštianska a Zvolenská župa. Na Veľkohont a východnú časť Novohradskej župy odkazujú tvary *xlapon*, na veľkohontský pôvod ďalej tvary sing. gen., akuz., lok. *xlapa* a plur. gen. *xlapach*, na Novohrad poukazuje tvar *stou*. Väčšina Čabánov pochádza z východnej časti Novohradskej župy a západného Gemera (Malohontu). Doklady na uvedený teritoriálny pôvod sú nasledujúce javy: sing. gen. *žene, stuňe*, pl. nom. akuz. *strome, čižme*, a predložka *čez*. Malohontský a novohradský pôvod kolonistov dokladá tvar gen. číslovky *obidvux*.¹⁷¹

Jazykové argumenty P. Ondrusa potvrdzujú tiež údaje výskumov historikov.¹⁷²

Čabianske nárečie sa v podstate ukázalo byť životaschopnou varietou slovenského jazyka, ktoré nie je vo veľkej miere vzdialené od noriem spisovnej slovenčiny. V ďalšej časti kapitoly sa pokúsim o podrobné predstavenie najmarkantnejších charakteristických čŕt čabianskeho slovenského dialektu, na podklade príspevkov *Čabianskeho kalendára*.

Hláskoslovie:

Pri prieskume hláskoslovnej roviny budú analyzované najfrekventovanejšie javy čabianskeho dialektu, ktoré sa vyskytujú v písme – v našom prípade na stránkach *Čabianskeho kalendára*.

V tejto kapitole nebudú sledované zákonitosti preberania maďarskej vokalickej sústavy a jej adaptácie do slovenčiny, táto problematika si vyžaduje osobitnú štúdiu, pritom tematika nepatrí úzko k rozboru písaných textov, a preto nepovažujem za úlohu zaoberať sa ňou na tomto mieste.

Vokalizmus:

a

V krátkej pozícii:

1. Po palatálnych spoluhláskach sa vyskytuje *a* v substantívach: „čas, jama, jar, kaša, košeľa...“¹⁷³ To isté sa vzťahuje aj na genitív singuláru. Napr. *muža, koša*...

¹⁷¹ Ondrus, Pavel: Stredoslovenské nárečia v Maďarskej ľudovej republike. Bratislava: SAV 1956, s. 196 – 197.

¹⁷² Haan, Ludevít: Pаметности Бёкеш – Чабánsке. W Pešti 1866, (1991) s. 13.

¹⁷³ Gregor Ferenc: Csabai szlovákok nyelve. In: Művelődés évszázadai Békéscsaba. Red. I. Käfer – L. Köteles. Békéscsaba: Békéscsaba Megyei Jogú Város 1998, s. 168.

Porov. „začalo porte vymerať“ (ČK, 1935, s. 61), „sa začali pomá-li“, „ťahala réteša“ (ČK, 1935, s. 62).

2. Po labiálnych spoluhláskach je v tejto pozícii *e* – podľa Ondrusa *ä*.¹⁷⁴ Porov. „začali stavať sálaše“ (ČK, 1935, s. 61), „šecko bola pánska zemenská“ (ČK, 1935, s. 61).

V dlhej pozícii:

1. Obyčajne sa vyskytuje v podobe *ia*. Napr. *farbiar, sedliak, husiar* Porov. „sedliackym rozumom“ (ČK, 1935, s. 57), „štyricat graciarov“ (ČK, 1935, s. 58), „riasla trstina“ (ČK, 1935, s. 61).
2. Pritom sú aj príklady na *á*. Napr. *šátor, slovak, zvonár...* Porov. „rozkladajú sa sálaše“ (ČK, 1935, s. 57) „preto že sme Slováci“ (ČK, 1935, s. 66), „tento článok“ (ČK, 1935, s. 57).

ɔ, ɔ

1. V čabianskom nárečí je aj po labiálnych a nelabiálnych spoluhláskach najčastejším reflexom tzv. tvrdého jeru *o*.¹⁷⁵ Napr. *doska, edon, ocot, rož, zdochnúť, tavo...* Porov. „tanvo nocúvali“ (ČK, 1935, s. 58), „edon chlieb“ (ČK, 1935, s. 59), „radšej hladom zdochnú“ (ČK, 1935, s. 60), „ukezovalo vetor“ (ČK, 1937, s. 58).
2. Aj v sufixe *ɔkɔ, ɔkɔ* sa dôsledne používa *o*.¹⁷⁶ Napr. *cesnok, hrnčok, kožusok, piatok, statok...* Porov. „mali sme 6 koňi aj príchovok“ (ČK, 1937, s. 56).
3. V prípade adverbálnych zámen sa vyskytuje tiež podoba s reflexom *o*. Napr. *kody, tody, voľakedy*. Porov. „tody tu nebola oráca zem“ (ČK, 1935, s. 61), „dožili tody naši otcovia“ (ČK, 1935, s. 63), „tody veľa vode bolo našin“ (ČK, 1937, s. 56).

¹⁷⁴ Ondrus, Pavel: Stredoslovenské nárečia v Maďarskej ľudovej republike. Bratislava: SAV 1956, s. 15.

¹⁷⁵ Gregor Ferenc: Csabai szlovákok nyelve. In: Művelődés évszázadai Békéscsabán. Red. I. Käfer – L. Köteles. Békéscsaba: Békéscsaba Megyei Jogú Város 1998, s. 168.

¹⁷⁶ Gregor Ferenc: Csabai szlovákok nyelve. In: Művelődés évszázadai Békéscsabán. Red. I. Käfer – L. Köteles. Békéscsaba: Békéscsaba Megyei Jogú Város 1998, s. 168.

4. Podobne v prípade vokalizovaných predložiek a prípon sa vyskytuje v obdobnej pozícii o.

Porov. „vo dňe“ (ČK, 1937, s. 56), „zahynul vo vojne“ (ČK, 1937, s. 57), „dookola trasúc“ (ČK, 1937, s. 57), „prišiel ko mne“ (ČK, 1936, s. 108).

5. V prípade sekundárnej vokalizácie v pozícii na konci slov sa vyskytuje striednica o.¹⁷⁷ Napr. *bov, son, tájšov, upiekov...*

Porov. „*Keď son ja malý chlapec bov...*“ (ČK, 1935, s. 58), „*šov ulicov na koni*“ (ČK, 1935, s. 63), „*len son tak plúvav*“ (ČK, 1937, s. 57), „*son šov prevracat*“ (ČK, 1937, s. 57), „*vet son dorastav*“ (ČK, 1937, s. 57), „*uš bov násad*“ (ČK, 1937, s. 57), „*son aj zaspjavav..., son rát kričav..., son zmiliv...*“ (ČK, 1937, s. 57).

Jerovým striedniciam, okrem čabianskeho nárečia, venuje v svojej štúdii hlbšiu pozornosť Ferenc Gregor aj ich podobám v jazyku ďalších slovenských osád v Maďarsku.¹⁷⁸

ε

V krátkej pozícii:

1. Čabianska podoba reflexu je nosovku ε po labiálnych spoluhláskach je e. Podľa Ondrusa ä.¹⁷⁹ Napríklad: *d'evet, hovedo, meso...*

Porov. „*šetci Čabenia*“ (ČK, 1935, s. 62). V prameni som našla aj také príklady, ktoré dokladajú mienku Ondrusa. Porov. „*Však na to nepamätáte...*“ (ČK, 1935, s. 60), „*naspät' na sálaš*“ (ČK, 1935, s. 62), „*s väčšima detma...*“ (ČK, 1935, s. 62).

V dlhej pozícii:

1. Obyčajná podoba reflexu je ia. Napr. *chodia, kričia, trápia, čiaska, desiati.*

Porov. „*pomenovaná na štyri desiatke*“ (ČK, 1935, s. 58), „*do každého desiatku*“ (ČK, 1935, s. 58), „*tricat grajciarov*“ (ČK, 1935, s. 58), „*riasia trstina*“ (ČK, 1935, s. 61). Ale: „*Ni za penaze*“ (ČK, 1935, s. 61).

¹⁷⁷ Gregor Ferenc: Csabai szlovákok nyelve. In: Művelődés évszázadai Békéscsabán. Red. I. Käfer – L. Köteles. Békéscsaba: Békéscsaba Megyei Jogú Város 1998, s. 169.

¹⁷⁸ Gregor Ferenc: *A szlovák nyelv magyar elemeiről* (Mutatványfüzet / Ukážkový zošit). Budapest: ELTE Szlav Filológiai Tanszék 1993, s. 109 – 126.

¹⁷⁹ Ondrus, Pavel: Stredoslovenské nárečia v Maďarskej ľudovej republike. Bratislava: SAV 1956, s. 57.

1. Samohláska *e* sa obvyčajne uchováva. Vyskytuje sa tam, kde aj v spisovnej slovenčine. Napr. *čelad', čelo, včera, večer, pec, pole...* Miestami môžeme sledovať zmenu $e > a$, ktorá je známa v stredoslovenskom nárečí, a to pôvodne po palatálnych spoluhláskach *ň, ľ, j, ž*. Napr. *nahať, nahaj, nak, delako...* So zmenou $e > a$ sa podrobnejšie zaoberá J. Stanislav.¹⁸⁰ Porov. „*nak sa radšej v šírom svete...*“ (ČK, 1931, s. 42), „*ale nak si majú kone*“ (ČK, 1931, s. 52), „*museli im tam nahať*“ (ČK, 1935, s. 57).

V krátkej pozícii:

1. Následkom dejotácie sa za „*jať*“ vyskytuje *e*, tak v slovenskom spisovnom jazyku, ako aj v čabianskom nárečí. Napr. *bežať, človek, hnev, jedlo, kvet, obed, veriť...*
2. V pádových príponách sa takisto vyskytuje *e*. Napr. *na ceste, v dome, v robote*. Po velárnych spoluhláskach *k, g, h, ch*, namiesto *e* sa vyskytuje *i*.¹⁸¹ Napr. v *Ameriki, pri macochi, na ruky*. Porov. „*popri gáte*“ (ČK, 1935, s. 58), „*na...strome*“ (ČK, 1935, s. 60), „*koňe po garáde*“ (ČK, 1937, s. 57), Ale: „*mav... v ruki palicu*“ (ČK, 1935, s. 59).

V dlhej pozícii:

1. V stredoslovenskom nárečí je obvykle *ie*. Napr. *bieda, diera, hniezdo, hriech, chlieb...* Porov. „*tento vidiečan*“ (ČK, 1936, s. 108), „*piesničke tie sladkie*“ (ČK, 1931, s. 52), „*slzy vylievame*“ (ČK, 1932, s. 81). Naproti tomu som našla slovo „*vetor*“ (namiesto *vietor*). Porov. „*Roku 1930 ho Bov velyki vetor*“ (ČK, 1930, s. 11 v rukopisnom zozname), „*to ukazovalo vetor*“ (ČK, 1937, s. 58), „*Tu previeva jarný vetor...*“ (ČK, 1935, s. 66).

¹⁸⁰ Stanislav, Ján: Dejiny slovenského jazyka I – II. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1958, s. 384.

¹⁸¹ Gregor Ferenc: Csabai szlovákok nyelve. In: Művelődés évszázadai Békéscsabán. Red. I. Käfer – L. Köteles. Békéscsaba: Békéscsaba Megyei Jogú Város 1998, s. 170.

1. Krátke o sa obyčajne uchováva v každej pozícii.¹⁸²

Porov. „*od mojich otcov*“ (ČK, 1935, s. 61), „*na kočoch*“, „*Slováci s Horniakov*“, „*tak počalo*“ (ČK, 1935, s. 61), „*veľa poctivosti*“ (ČK, 1937, s. 59), „*chudobu, chorobu*“ (ČK, 1937, s. 59).

2. Známa je zmena dlhej samohlásky ô > uo. V písomnej podobe sa dvojhláska označuje v podobe ô.

Porov. „*Splašené rybôčky...*“ (ČK, 1935, s. 72), „*starký môj*“... „*môžeš ho pripraviť*“ (ČK, 1935, s. 74), „*Netráp sa aniel môj!*“ (ČK, 1935, s. 77).

V určitých prípadoch sa stretneme aj s podobou ó a zriedka s krátkym o.¹⁸³ Napr. *pomóc, nemóžen, moj...*

Porov. „*od mojho deda*“ (ČK, 1935, s. 76), „*pojdem s ňou...!*“ (ČK, 1935, s. 76).

3. V lexikálnych výpožičkách z maďarčiny sa obyčajne uchováva dlhé ô.

Porov. „*po tom dróte*“ (ČK, 1935, s. 76), „*kus drótu*“ (ČK, 1935, s. 74), „*gunyhó taký bov*“, „*számadó bov...*“ (ČK, 1935, s. 58), „*chodili za jóságom*“ (ČK, 1935, s. 59).

i, y

1. Tak v békešcabianskej, ako aj v spisovnej slovenčine sa vyslovuje len palatálne i, bez ohľadu na to, či pôvodne bolo velárne alebo nie.¹⁸⁴ Zmena y > i sa prejavuje predovšetkým v koreni slova, napr. *kodi, mislieť, jazik*.

Porov. „*kin nebolo suchvo*“, „*žebi sa druhí násad mohov...*“ (ČK, 1937, s. 58) „*ližice mali*“ (ČK, 1935, s. 58), „*ľudia tak nazívali*“ (ČK, 1935, s. 58).

¹⁸² Gregor Ferenc: Csabai szlovákok nyelve. In: Művelődés évszázadai Békéscsabán. Red. I. Käfer – L. Köteles. Békéscsaba: Békéscsaba Megyei Jogú Város 1998, s. 171.

¹⁸³ Gregor Ferenc: Csabai szlovákok nyelve. In: Művelődés évszázadai Békéscsabán. Red. I. Käfer – L. Köteles. Békéscsaba: Békéscsaba Megyei Jogú Város 1998, s. 171.

¹⁸⁴ Gregor Ferenc: Csabai szlovákok nyelve. In: Művelődés évszázadai Békéscsabán. Red. I. Käfer – L. Köteles. Békéscsaba: Békéscsaba Megyei Jogú Város 1998, s. 172.

2. Namiesto *y* sa častokrát vyskytuje *e* tak pri neživotných podstatných menách mužského rodu, podstatných menách ženského rodu v nominatíve plurálu a akuzatíve, u ženských podstatných menách v genitíve singuláru, ako aj v zámenách v tvare *one*. Tak isto je živým tento jav v južných stredoslovenských nárečiach, a to vo východnom Honte, západnom Novohrade, vo východnom Novohrade v oblasti Ipľa a odtiaľto ďalej ku gemerským hraniciam a v juhozápadnom Gemeri.¹⁸⁵

Porov. „*na šecke boke*“, „*veľkie prielohe*“ (ČK, 1935, s. 61), „*malie majere*“, „*začali stavať dome*“ (ČK, 1935, s. 1).

Takto vzniknuté *e* obyčajne nezmäkčuje predchádzajúce spoluhlásky *d, t, n, l*.

u, ũ

1. Reflexie *u, ũ* sú podobné tvarom spisovnej slovenčiny.¹⁸⁶ Porov. „*dobrá... slamu*“, „*kukuric piekli*“ (ČK, 1937, s. 58), „*ľudia tak nazívali*.“ (ČK, 1935, s. 58).

Konsonanty:

Výslovnosť slovenských spoluhlások sa v čabianskom nárečí v podstate veľmi nelíši od výslovnostnej normy spisovnej slovenčiny, predsa sa ukazujú odchýlky v nuansách:

l, l', ũ

1. V čabianskom nárečí sa používa takisto aj spoluhláska *l* (stredné *l*) ako aj *l'* (palatálne *l'*). Mnohokrát v tej istej polohe počuť od toho istého človeka raz jeden, inokedy ten druhý variant. Predsa sa v podobných fonologických podmienkach častejšie vyslovuje spoluhláska *l'* než konsonant *l*. Posúdenie danej problematiky je v písomných prejavoch menej jednoznačné, totiž nie v každom prípade je dôsledné pisanie mäkčeňa.

¹⁸⁵ Stanislav, Ján: Dejiny slovenského jazyka I – II. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1958, s. 440.

¹⁸⁶ Gregor Ferenc: Csabai szlovákok nyelve. In: Művelődés évszázadai Békéscsabán. Red. I. Käfer – L. Köteles. Békéscsaba: Békéscsaba Megyei Jogú Város 1998, s. 173.

Porov. „otec so svojou čeladou“, „čakala sálašskú čelad“ (ČK, 1935, s. 62), „ustanovili, pomáhali, tašli, robili...“ (ČK, 1935, s. 62). Ale: „poznali, pohli, porobili...“ (ČK, 1937, s. 57).

2. Nezmäkčuje sa konsonant *l*, keď za ním nasleduje také *e*, ktoré sa používa namiesto *y*. Napr. *robile, stole, kúpile, žrale*...

Porov. „*Mlacsje holube sza znyjeszle decembra 27-ho*“ (ČK, 1935 rukopisný záznam pri mesiaci december), „*telce sa pásle*“ (ČK, 1935, s. 58), „*zvinye zabuvkale 6 ho*...“ (ČK, 1935, s. 22 rukopisný záznam), „*huzi zacsale nyezty*...“ (ČK, 1935, s. 10 rukopisný záznam).

3. Samohláska *i*, ktorá vznikla po zmene *y > i*, palatalizuje predchádzajúcu spoluhlásku *l*. Zaujímavé je, že sa spomínaná palatalizácia v písomnom prejave neuplatňuje.

Porov. „*drevenie ližice mali*“ (ČK, 1935, s. 58) a nie „*ližice*“. Na danú problematiku som viac príkladov v kalendári nenašla.

4. Spoluhlásky *l, l'* sa na konci zatvorených slabík vyslovujú ako *u*, alebo *v*. V písomnom prejave sa jav realizuje ako spoluhláska *v*. Napr. *kostov, pov*...

Porov. „*pov funta slanine*“ (ČK, 1935, s. 58), „*pov funta soli*“ (ČK, 1935, s. 58), „*povkila muke*“ (ČK, 1942: rukopisný záznam na zadnej strane).

5. Dôsledne sa prejavuje zmena *l > u* (-*v*) v prípade slovies v mužskom rode, v minulom čase v tretej osobe jednotného čísla. Napr. *kričav, kúpiv si bov, piv*...

Porov. „*de juhász doživ*“, „*večer už podoživ, osedlav*...“ „*položiv naňho drevený prusliak a tak šov*...“ (ČK, 1935, s. 58).

V písomných prejavoch sa predsa častejšie zachováva koncovka *l*.

Porov. „*čakal som*“, „*vydriapal som*“ (ČK, 1936, s. 108), „*mäsiar dozvedel sa*“ (ČK, 1939, s. 91), „*ale žeby si vedel*...“ (ČK, 1939, s. 92).

v, u, f

V súvislosti so spoluhláskou *v* okrem typických prípadov (*víno, večer, v ovsí, kvet*) treba spomenúť nasledovné javy:

1. V prípade *v + n, ň, m, r, l, j* sa vo viacerých prípadoch uchováva pernozubná výslovnosť spoluhlásky *v*. Podobná je situácia aj v prípade, keď sa *v* nachádza na konci slova.¹⁸⁷

¹⁸⁷ Gregor Ferenc: Csabai szlovákok nyelve. In: Művelődés évszázadai Békéscsabán. Red. I. Käfer – L. Köteles. Békéscsaba: Békéscsaba Megyei Jogú Város 1998, s. 175.

V písomnom prejave sa výslovnosť spoluhlásky *u* vôbec nevyskytuje. Porov. „za železnícov“, „za jaminov“ (ČK, 1935, s. 58), „mav bundu na vyvrat“ (ČK, 1935, s. 58), „spravíme si holovňu!“ (ČK, 1937, s. 56), „dvaja zme zvládali“ (ČK, 1937, s. 56), „vláčilí vontatove g holovňi“ (ČK, 1937, s. 56).

2. Na začiatku slova pred sykavkami a pred spoluhláskami *t*, *d*, *d'* sa konsonant *v* väčšinou zotrie alebo sa zmení na neznelé *f*.

Napr. *d'ačný*, *šade*, *šakovo*, *fšade*, *fčera*...

Porov. „Šecko bola pánska“, „na šecke boke veľkie prielohe“ (ČK, 1935, s. 61), „len šade...“ (ČK, 1935, s. 61), „šetci Čabenia“ (ČK, 1935, s. 62), „šecko misev gazda nahat“ (ČK, 1935, s. 63).

t, *t'*, *d*, *d'*

1. Tieto spoluhlásky sa spravidla vyslovujú rovnako ako v slovenskom spisovnom jazyku.

Na konci slova sa palatálna forma väčšinou zachováva. Napr. *časť*, *lakeť*, *dosť*, *štvrt'*...

Výskumy J. Hanku cituje F. Gregor, podľa ktorého sú prípady aj na depalatalizáciu.¹⁸⁸ Napr. *boľast*, *d'esat*, *d'evat*, *laket*...

Porov. „pri kravách stár“ (ČK, 1935, s. 58), „stráviť celý život“ (ČK, 1935, s. 56), „čítať...uhádnúť...predpovedať...“ (ČK, 1935, s. 56), „slamu poskladať“ (ČK, 1937, s. 58), „mohov sa povoziť“ (ČK, 1937, s. 56).

Ale: „tricat grajciarov“, „štyricat graiciarov“ (ČK, 1935, s. 58).

2. V skloňovaní prídavných mien sa *t*, *d* nemäkčí ani pred *e* a *i*. Napr. *mladiho*, *boli opiti*...

Porov. „20 malich“ (ČK, 1937, s. 56), „z najbližšieho zme...“ (ČK, 1937, s. 57), „každí večer“ (ČK, 1937, s. 58).

3. Spoluhláskové skupiny *tl*, *dl* sa väčšinou uchovávajú. Napr. *svetlo*, *jedla*, *jedlo*, *podľa*, *spadla*, *strašidlo*...

Porov. „podľa jeho sile“, „sediaci nemohli...“ (ČK, 1935, s. 61), „teľko dlžobe“ (ČK, 1935, s. 61), „podľa toho akú...“ (ČK, 1935,

¹⁸⁸ Gregor Ferenc: Csabai szlovákok nyelve. In: Művelődés évszázadai Békéscsabán. Red. I. Käfer – L. Köteles. Békéscsaba: Békéscsaba Megyei Jogú Város 1998, s. 176. Vid' Hanko János: A békéscsabai szlovák nyelvjárás hangtana névszó- és igeragozása. Budapest: ELTE Szlav Filológiai Tanszék. Doktorská dizertácia. Rukopis. 1971, s. 45.

s. 61), „*zpomedzi ostatných sedliakov*“ (ČK, 1939, s. 58), „*do násadu kládli*“ (ČK, 1937, s. 57), „*veľaráz zabudli*“ (ČK, 1939, s. 58). Ale: „*ale viličke, nvôže*“ (ČK, 1935, s. 58), „*z drevenima vilámi... kládli*“, „*z drevenima vilámi...porobili*“ (ČK, 1937, s. 5.) – sú dokladmi na typickú stredoslovenskú zmenu *tl, dl > l*.

4. Naproti tomu časté sú zmeny spoluhláskových skupín *dn, dň > n, ň*. Napr. *dovena, enu sviňu, ňeska...*

Porov. „*aj ruszi szislyi nuka*“ (ČK, 1944, rukopisný záznam pri mesiaci október) „*eniho gondáša*“ (ČK, 1935, s. 58), „*zav do enej ruke*“ (ČK, 1935, s. 58), „*bola ena pasba*“ (ČK, 1935, s. 59), „*k enimu kraju*“ (ČK, 1937, s. 57), „*jich stuňa...*“ (ČK, 1935, s. 59), „*spoločná stuňa*“ (ČK, 1935, s. 58).

Podľa Ondrusa nie je zriedkavým prípadom, keď sa uvedené spoluhláskové skupiny používajú bez zmeny.¹⁸⁹ Napr. *dovedna, edna, hladný...*

Porov. „*ani jedno z hniezda*“ (ČK, 1935, s. 60), „*pomáhali edno druhymu*“ (ČK, 1935, s. 63), „*nebolo vidno*“ (ČK, 1937, s. 57).

m, n, ň

Okrem všeobecného používania týchto spoluhlások v slovenskom jazyku treba podotknúť nasledujúce javy:

1. Častá je zmena spoluhlásky *m > n*. Napr. *poton, seden, zbohon...* Jej výskyt sa dôsledne prejavuje aj v sufixoch. Napr. *s koňon, bu-den, iden, son...*

Porov. „*a ja slabší son*“ (ČK, 1937, s. 56), „*son dorastav*“, ... „*son aj zaspievav*“ (ČK, 1937, s. 57), „*poton bola...*“ (ČK, 1935, s. 59), „*zon dav*“ (ČK, 1926, rukopisný záznam pri mesiaci november), „*Hankovczi nan dalyi*“ (ČK, 1937, rukopisný záznam pri mesiaci jún).

Nie sú zriedkavé ani prípady, keď sa spoluhláska *m* uchováva.

Porov. „*svojim sedliackym rozumom*“ (ČK, 1935, s. 57), „*odvetím...presvedčím*“ (1937, s. 54), „*pohútal som*“ (ČK, 1936, s. 108). Súhlasiac s F. Gregorom, nezhodujem sa s mienkou J. Hanku, podľa ktorého by v prípade slovies prezenta singuláru 1. osoby

¹⁸⁹ Ondrus, Pavel: Stredoslovenské nárečia v Maďarskej ľudovej republike. Bratislava: SAV 1956, s. 38.

a v skloňovaní menných slovných druhov zmena $m > n$ bola dôsledná.¹⁹⁰

2. Podľa Ondrusa len zriedkavo nájdeme príklady na zmenu $n > m$ na konci slova. Napr. *edom, tem mlačí*.¹⁹¹

Pravdepodobne bol výskyt spomínanej zmeny v minulosti častejší, v štúdií F. Gregora sú vymenované viaceré príklady, ktoré uvádzal z cechových kníh z rokov 1823, 1824.¹⁹² Môj pramenný materiál zo začiatku 20. storočia príklady na pojednávaný jav neobsahuje.

3. Na konci slova skoro v každom prípade nastane zmena spoluhlásky $\check{n} > n$. Napr. *den, dlan, jačmen, jesen*.

Porov. „*jacsmen zme gyegeyelyinu zoralyi...*“ (ČK, 1939, rukopisný záznam pri mesiaci november), „*hrabala son jačmen*“ (ČK, 1935, s. 54), „*jacsmen zme zjalyi*“ (ČK, 1926, rukopisný záznam pri mesiaci marec).

V pramennom materiáli som na zmenu $\check{n} > n$ našla síce viac príkladov, ale zakaždým sa vyskytovala v tom istom slove „*jačmen*“.

4. V sufixe *-ňa*, spoluhláska $\check{n}$ zostáva. Napr. *skriňa, tarhoňa, čerešňa*.

Porov. „*že skriňu hodí...*“ (ČK, 1938, s. 84), „*keď už bola skriňa*“ (ČK, 1938, s. 84), „*skriňa s veľkým rachotom*“ (ČK, 1938, s. 85), „*druhá sviňa sa...*“ (ČK, 1935, rukopisný záznam pri mesiaci marec).

j

Okrem všeobecných črt stredoslovenského nárečia treba spomenúť nasledovné javy:

1. Tvar opytovacieho zámena je stále *ako*, ale v prípade neurčitých zámen sa používa so spoluhláskou *j*. Napr. *d'ejaký, vol'jaký...*
„*taký bov, akié teraz...*“ (ČK, 1935, s. 58).

¹⁹⁰ Gregor Ferenc: Csabai szlovákok nyelve. In: Művelődés évszázadai Békéscsabán. Red. I. Käfer – L. Köteles. Békéscsaba: Békéscsaba Megyei Jogú Város 1998, s. 178. Viď Hanko János: A békéscsabai szlovák nyelvjárás hangtana névszó- és igeragozása. Budapest: ELTE Szlav Filológiai Tanszék. Doktorská dizertácia. Rukopis. 1971, s. 85.

¹⁹¹ Ondrus, Pavel: Stredoslovenské nárečia v Maďarskej ľudovej republike. Bratislava: SAV 1956, s. 34.

¹⁹² Gregor Ferenc: Csabai szlovákok nyelve. In: Művelődés évszázadai Békéscsabán. Red. I. Käfer – L. Köteles. Békéscsaba: Békéscsaba Megyei Jogú Város 1998, s. 177.

2. V prípade číslovky *jeden* (aj v odvodeninách) začiatočná spoluhláska *j* dôsledne chýba. Napr. *edon*, *ednimu*, *edna*...
Porov. „*Keď robiv edon hospodár*“, „*pomáhali si edno druhymu*“, „*potrebno na edon dom*“ (ČK, 1935, s. 62), „*poton z eniho boku*“ (ČK, 1937, s. 56), „*k enimu kraju*“ (ČK, 1937, s. 57).
3. V prípade osobných, resp. privlastňovacích zámen je začiatočná spoluhláska *j* prítomná. Napr. *jich otec*...
Porov. „*Čo jin chlapec*“ (ČK, 1934, s. 96), „*jich stuňa tam bola*“ (ČK, 1935, s. 59), „*poton jich nasped hnali*“ (ČK, 1935, s. 60), „*kým jim panstvo začalo*“ (ČK, 1935, s. 61), „*merať jin porte*“ (ČK, 1935, s. 6), „*jich obrábatelia zemi na jich panstvách*“ (ČK, 1935, s. 61), „*a variv jin jest*“ (ČK, 1935, s. 62).
4. Tvary slovesa *ísť* v jednotnom čísle prítomnosti sú bez spoluhlásky *j*, ale pred prefixom zakončenom na samohlásku sa *j* vsúva.
Porov. „*a ja tájden*“ (ČK, 1932, s. 92). Na tento jav som v pramenom materiáli nenašla ďalšie príklady.
5. V prípade cudzích slov sa medzi dve samohlásky často vsúva spoluhláska *j*. Napr. *demokrácija*, *komédija*, *evanjelijum*...
Porov. „*vo svojom náboženstve evanjeliumu*“, „*v evanjeliume Kristovi*...“ (ČK, 1937, s. 49), „*večné evanjelium*...“ (ČK, 1936, s. 44).
Treba poznamenať, že v kalendári je málo cudzích slov.

c, dz, č, dž

Používanie týchto spoluhlások je v podstate podobné ako v spisovnej slovenčine. Niektoré osobitosti však treba pripomenúť:

1. Málokedy, ale predsa sa vyskytuje zmena spoluhlásky *c > č*.
Porov: „*čez tú dierku*“ (ČK, 1935, s. 119), „*čo čez týžden namúra*...“ (ČK, 1921, s. 25). Príklad na hore uvedenú zmenu som našla len v prípade predložky *čez*.

s, z, š, ž

1. Od spisovnej slovenčiny sa líši podstatné meno *mních* v tvare plurálu nominatívu. Na rozdiel od spisovného tvaru *mnísi* sa v ča-bianskom nárečí používa podoba *mníchi*. To znamená, že alternácia *ch/s* sa v tomto prípade nerealizuje.¹⁹³

¹⁹³ Gregor Ferenc: Csabai szlovákok nyelve. In: Művelődés évszázadai Békéscsabán. Red. I. Käfer – L. Köteles. Békéscsaba: Békéscsaba Megyei Jogú Város 1998, s. 179.

2. V slove „*však*“ (*čak*) (a v jeho odvodeninách) sa namiesto spoluhlásky *š* vyskytuje konsonant *č*. Napr. *nočak*.¹⁹⁴

V kalendári na hore uvedený jav som nenašla ani jeden príklad.

k, g, h, ch

Čabianske nárečie sa od spisovnej slovenčiny odkláňa v prípadoch:

1. Namiesto spoluhlásky *ch* sa realizuje konsonant *k* v prípade ako: *kciet', ňekce, nak, nak bude*.¹⁹⁵

Porov. „*Nak som mladá*“ (ČK, 1932, s. 55), „*nak sa radšej*“ (ČK, 1931, s. 42), „*nak čuši*“, „*nak aspoň*“ (ČK, 1935, s. 60).

2. Spoluhláska *g* sa okrem citosloviec vyskytuje najčastejšie v prevzatých slovách.

Porov. „*pod pazuchov gajde*“, „*teraz Gazdašaska škola*“ (ČK, 1935, s. 58), „*poton bola gulya*“ (ČK, 1935, s. 58), „*tak šjov za gul'ou*“ (ČK, 1935, s. 59), „*drevo na guňhove*“ (ČK, 1935, s. 61), „*okrem gerendov*“ (ČK, 1935, s. 62), „*poton gazdina*“ (ČK, 1935, s. 63).

Morfológia:

Substantíva (Podstatné mená):

1. Jednou z najmarkantnejších morfológických javov deklinácie substantív čabianskeho nárečia je tzv. maskulinácia, ktorá sa prejavuje napríklad v gen. pluráru, podstatné mená všetkých troch gramatických rodov majú rovnaký sufix *-ov*, ktorý je pôvodne pádovou príponou mužských životných podstatných mien.

Príklady na výskyt tohto javu v kalendári porov: „*okrem gerendov a deskov*“ (ČK, 1935, s. 62), „*harmonizovaných nápevov*“ (ČK, 1937, s. 36), „*z našich čitateľov*“ (ČK, 1937, s. 51), „*ktorá sa od dávnych časov*“, „*uteká do iných stavov*“ (ČK, 1932, s. 39 – 40), „*jeden z najprostejších obyčajov je*“ (ČK, 1921, s. 15), „*Z tých 14 uvierov*“ (ČK, 1935, s. 63).

¹⁹⁴ Gregor Ferenc: Csabai szlovákok nyelve. In: Művelődés évszázadai Békéscsabán. Red. I. Käfer – L. Köteles. Békéscsaba: Békéscsaba Megyei Jogú Város 1998, s. 179.

¹⁹⁵ Gregor Ferenc: Csabai szlovákok nyelve. In: Művelődés évszázadai Békéscsabán. Red. I. Käfer – L. Köteles. Békéscsaba: Békéscsaba Megyei Jogú Város 1998, s. 179.

2. Látkové substantíva, v prvom rade názvy potravín, v nom. a akuz. singuláru dostávajú príponu neutra -a. Napr. *chleba, koláča, makovníka, medovníka, sira*...

Porov. „*gazdina...ťahala réteša, piekla koláče*“ (ČK, 1935, s. 62).

3. Podobne ako je to všeobecne v stredoslovenských nárečiach, substantíva neutier typu *zdravie* majú v nom. a akuz. singuláru príponu -ia aj v čabianskom dialekte. Napr. *krstenia, ľutovania, obilia, zdravia, ovocia*...

Porov. aj: „*takto mali prvo pristrešia*“ (ČK, 1935, s. 61), „*oral'i a siali obilia*“ (ČK, 1935, s. 61). Prípona -ia sa v stredoslovenských nárečiach v nom. a akuz. singuláru uvedeného typu neutier podľa všeobecnej mienky ustálila z gen. singuláru.¹⁹⁶

4. Prípona -e, ktorá vznikla následkom historickej zmeny $y > e$ sa v čabianskom nárečí vyskytuje v prípadoch:

a) pri neživotných mužských podstatných menách v nom. a akuz. plurálu. Napr. *kostole, mozge, oreche, dva roke, strome, stole, majetke*...;

Porovnaj príklady: „*začali stavať najdrieve dome, a poton sálaše*“ (ČK, 1935, s. 61), „*dochovávali statke a ovce*“, „*malo tu mali majere*“ (ČK, 1935, s. 61), „*piekla koláče*“ (ČK, 1935, s. 62).

b) v ostatných menách ženského rodu, ktoré sa skloňujú podľa vzoru *žena* v gen. singuláru, napr. *od biede, krave, do miske*...

Porov. „*Keď by teraz takúto zem dostálo sedliactvo, iste že by nebolo tel'ko biede, ani tel'ko dlžobe*.“ (ČK, 1935, s. 61), „*sadnúť si na kraj posteľe*“ (ČK, 1935, s. 73);

c) pri vzore *žena* v nom. a akuz. plurálu: *krave, haluške, hábe, čizme, nohe, páračke*.

Porov. „*aj kopacske tjackje aj kozbe tjackje*“ (ČK, 1944, rukopisný záznam pri mesiaci január), „*poton jin namerali porte, zeme*“ (ČK, 1935, s. 61), „*kým jím panstvo začalo porte vymerať, potom aj zeme*...“ (ČK, 1935, s. 61), „*dva kloke*“ (ČK, 1935: rukou zaznamenané pri mesiaci august), „*aj tu si vedeli doske napiliť*“ (ČK, 1935, s. 62), „*gazdina varila haluške*“ (ČK, 1935, s. 62).

5. Pri feminínach zakončených v nom. singuláru na prípony -c + a sa prípona najčastejšie uchováva, napr. *jarabica, hrnavica*,

¹⁹⁶ Stanislav, Ján: Dejiny slovenského jazyka II. Bratislava: Veda 1992, s. 136.

Krajčovič, Rudolf: Náčrt dejín slovenského jazyka. Bratislava: SAV 1964, s. 116.

pivnica..., ale niektoré slová strácajú *a* na konci slova ako *kukuric, lavic, palic, ulic...* sú však aj príklady na formy: *palica, ulica* atď.¹⁹⁷ Porov. „*kukuricz 10. czentov...*“ (ČK, 1934, záznam rukou pri mesiaci august) „*Kukuricz zme zjalyi 23-ho aj 29-ho Aprilya*“ (ČK, 1935, s. 30 – záznam rukou pri mesiaci apríl), „*každý piaty kebel žito, jačmeň, kukuric...*“ (ČK, 1935, s. 61), „*kukuric zme szjali 9. Ho mája*“ (ČK, 1939. záznam rukou pri mesiaci máj) „*večer koňe pásli a kamarádi kukuric piekli*“ (ČK, 1937, s. 58).

V slovenských nárečiach vo Vojvodine sa uvedený jav tiež vyskytuje.¹⁹⁸

6. Podľa mienky Pavla Ondrusa sa v južno-stredoslovenských dialektoch a v dolnozemských slovenských nárečiach v lok. plurálu vo všetkých troch rodoch nachádza prípona *-ou*. Jav síce považuje Ondrus za všeobecný, ale nehodnotí ho za dôsledný, popri jednotnej prípone *-ou* sa vyskytujú aj pádové prípony *-iech, -ach, -iach, -ách*¹⁹⁹. Jeho konštatáciu nepotvrdzujú ani údaje zo slovenských dialektov z Báčky a Banátu,²⁰⁰ ani fakty o systéme čabianskeho nárečia, totiž v Čabe v lok. plurálu majú maskulína všeobecne sufix *-och*: *na kočoch, koňoch, obrazoch, sálašoch, na vozoch* atď., tento sufix mávajú aj feminína a neutrá. Napr. *pri husoch, vajcoch* atď. Pritom pri feminínach a neutrách sú všeobecne prípony *-ách, -iach* (v dôsledku udržiavania rytmického zákona *-ach*): *na cestách, v chyžiach, na rukách, pri ženách, v ústach...*²⁰¹ Môj pramenný materiál neposkytol príklady na doloženie konštatácie Pavla Ondrusa.

¹⁹⁷ Gregor Ferenc: Csabai szlovákok nyelve. In: Művelődés évszázadai Békéscsabán. Red. I. Käfer – L. Köteles. Békéscsaba: Békéscsaba Megyei Jogú Város 1998, s. 186.

¹⁹⁸ Štolc, Jozef: Reč Slovákov v Juhoslávii. 1. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1968, s. 112

¹⁹⁹ Ondrus, Pavel: Stredoslovenské nárečia v Maďarskej ľudovej republike. Bratislava: SAV 1956, s. 192.

²⁰⁰ Štolc, Jozef: Reč Slovákov v Juhoslávii. 1. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1968, s. 105.

²⁰¹ Gregor Ferenc: Csabai szlovákok nyelve. In: Művelődés évszázadai Békéscsabán. Red. I. Käfer – L. Köteles. Békéscsaba: Békéscsaba Megyei Jogú Város 1998, s. 187.

V *Čabianskom kalendári* sa nájdu iba príklady, ktoré potvrdzujú mienku Ferenc Gregora o pádovej prípone lok. plurálu substantív všetkých troch gramatických rodov.

Porov. „*prišli na túto zem na kočoch*“, „*ale tie nevystačile na ho-
lých, veľkých pustatinách*“, „*obrábatelia zemi na jich panstvách*“, „*z tych si poton robili dvere aj na sálašoch*“ (ČK, 1935, s. 61 – 62), „*že chodili v hábach...*“ (ČK, 1939, s. 58).

Adjektíva (Pridavné mená):

1. Prípona adjektív stredného rodu v sg. nom. a akuz. je v čabianskom nárečí všeobecne *-vo*. napr. *dobrvo, keľavno, masno, peknvo*.

Porov. „*do vojne, dos smutvo*“ (ČK, 1937, s. 57), „*zprvu, kin nebo-
lo suchvo*“ (ČK, 1937, s. 58), „*a ket dos suchvo bolo*“ (ČK, 1937, s. 58), „*je inak obrátenvo*“ (ČK, 1935, s. 62), „*ako bolo uriedenvo*“ (ČK, 1935, s. 63).

2. V mužskom a strednom rode majú prípony *-iho, -imu, -in* atď. zvy-
čajne *i-* krátke, napr. *veľkiho, veľkimu, cistiho, cistimu...*

Porov. „*iba k hotovimu stolu sadnú*“ (ČK, 1935, s. 62) „*Ot pek-
niho dľočaťa...*“ (ČK, 1937, s. 67), „*pomáhali si jedno druhimu*“ (ČK, 1935, s. 62). Patrí sa pripomenúť, že podoba „*druhimu*“ je síce numerálium, ale skloňuje sa ako adjektívum.

Porov. „*od vešejskih mostu*“ (ČK, 1935, s. 62), „*pánskimu hajdu-
chovi*“ (ČK, 1935, s. 63). Ďalej treba poznamenať, že v deklinácii zámen okrem nom. plurálu sa v tvaroch vyskytuje *i* krátke. Napr. *s nim, do tych čias, s čin...*

Porov. „*z tych si poton robili dvere*“ (ČK, 1935, s. 62), „*a za tych
16 dni obrobených*“, „*tych 16 dní služít*“ (ČK, 1935, s. 63).

3. Adjektíva mužského neživotného rodu, feminína a neutrá v nom. a akuz. plurálu majú pádovú príponu *-ie*, napr. *dobrie žene, druhie strome...*

Porov. „*veľkie prielohe*“, „*len panstvo malo de-tu malie majere*“ (ČK, 1935, s. 61), „*veľkie trstinovie*“ (ČK, 1935, s. 62).

Konjugácia verb:

V súvislosti so slovesami sú markantnejšími charakteristickými javmi čabianskeho dialektu nasledujúce:

1. 3. os. plurálu prezenta má prípony *u ~ ú*. Podľa Ondrusa čabiansky dialekt charakterizuje v tejto pozícii *u* krátke.²⁰² Ferenc Gregor cituje Hanka,²⁰³ ktorý uvádza iba príponu s krátkym *u*. Zo zmiešaného typu nárečia vyplýva, že ani koncovka s dlhým vokálom *ú* nie je zriedkavou. Tento stav dokladajú výskumy Ferenca Gregora. Napr. *budú, kívajú, pečú, radujú, sadnú si, spadnú, večerajú, začarajú, zahynú* atď.,²⁰⁴ podobne Ondrus uvádza niekoľko príkladov: *dorábajú* (vzor *volať*²⁰⁵), *zovú* (vzor *brat*²⁰⁶). Aj príklady z jeho prieskumu dokladajú používanie prípony *-ú*, okrem výnimiek, keď sa vokál kráti v dôsledku uplatnenia rytmického zákona.

Porov. „*rozkladajú sa sálaše*“, „*rozmnožujú sa dediny*“, „*do hrobu ponesú*“, „*ešte sa nájdu takí...*“ (ČK, 1935, s. 57) – pri poslednom príklade sa uplatnil rytmický zákon; ďalšie príklady: „*nech nezaбудnú*“, „*viacti majú...*“, „*nech si pohybujú*“ (ČK, 1937, s. 50).

2. V prípone infinitívu *-nú* býva tiež dlhý vokál. Napr. *sadnúť si, umrznúť, zabudnúť*.

Porov. „*uhádnúť čas*“ (ČK, 1935, s. 56).

3. Prípona infinitívu je takmer vždy *ť*.

Porov. „*mohov povoziť*“ (ČK, 1937, s. 56), „*način koňe nachovať alebo napásť*“, „*aľe už prevracat*“, „*už teraz vypuťnat a pásť*“ (ČK, 1937, s. 57), „*začli vyhrabovať...ťahať*“, „*mekú slamu poskladať*“, „*pekní stoh spraviť*“ (ČK, 1937, s. 58).

²⁰² Ondrus, Pavel: Stredoslovenské nárečia v Maďarskej ľudovej republike. Bratislava: SAV 1956, s. 142.

²⁰³ Gregor Ferenc: Csabai szlovákok nyelve. In: Művelődés évszázadai Békéscsabán Red. I. Käfer – L. Köteles. Békéscsaba: Békéscsaba Megyei Jogú Város 1998, s. 188. Viď Hanka János: A békéscsabai szlovák nyelvjárás hangtana névszó- és igeragozása. Budapest: ELTE Szlav Filológiai Tanszék. Doktorská dizertácia. Rukopis, 1971, s. 156 – 157.

²⁰⁴ Gregor Ferenc: Csabai szlovákok nyelve. In: Művelődés évszázadai Békéscsabán Red. I. Käfer – L. Köteles. Békéscsaba: Békéscsaba Megyei Jogú Város 1998, s. 188.

²⁰⁵ Ondrus, Pavel: Stredoslovenské nárečia v Maďarskej ľudovej republike. Bratislava: SAV 1956, s. 133.

²⁰⁶ Ondrus, Pavel: Stredoslovenské nárečia v Maďarskej ľudovej republike. Bratislava: SAV 1956, s. 138.

Zriedkavo, najmä vo viazaných textoch (ľudové piesne) sa nachádza aj prípona *-ťi*. V textoch čabianskych ľudových piesní uverejnených v kalendári má častý výskyt:

Porov. *Janičkova mati*

<i>„Janičkova mati</i>	<i>tratí sa ván, ztratí,</i>
<i>dali odkázati,</i>	<i>viac sa nenavrátí,</i>
<i>že ma nechcú ani za svet</i>	<i>a mňa bude v cinterine</i>
<i>za nevestu mati.</i>	<i>Hlina prikrývati.</i>
<i>Za nevestu mati,</i>	<i>Hlina prikrývati...</i>
<i>Janička mi dati –</i>	<i>V hrobe prebývati...</i>
<i>Nak sa radšej v širom svete</i>	<i>To len pre vás, šecho pre vás,</i>
<i>Ako vetrik ztratí.</i>	<i>Janičkova mati...”</i>

(Janko V. Žofin ČK, 1931, s. 42).

4. Tvary imperatívu sa vyskytujú v dvojakých podobách:

a) keď koreň zakončený na jednu spoluhlásku má prípony *e*, *a*, *i*, *je*, *nú* v 2. osobe jednotného čísla, tvar imperatívu sa tvorí bez prípony (v 1. os. plurálu dostáva osobnú príponu *-me*, v 2. os. príponu *-ťe*) napr. *daj*, *dajme*, *dajte*, *nalej*, *nalejme*, *najte...*

Porov. „*neubližuj nikomu!*“, „*neobrezaj zuby!*“, „*nesver si na nikoho!*“ (ČK, 1937, s. 59), „*Bože Očče, pomáhajte nan!*“, „*No, dajte chlapci...!*“ (ČK, 1937, s. 57), „*Netráp sa...!*“ (ČK, 1935, s. 77), „*Chod' k dvercom a otvor ich!*“ (ČK, 1935, s. 78), „*Nuž, oprobuj!*“ (ČK, 1931, s. 56);

b) keď koreň slovesa je ukončený na spoluhláskovú skupinu alebo keď pred príponami *e*, *i*, *nú* stojí viac ako jedna spoluhláska, tvar 2. osoby jednotného čísla sa tvorí vsunutím vokálu *i* (v pluráli sa pridávajú osobné prípony *-me*, *-ťe* k základu rozšírenému samohláskou *i*), napr. *modlime sa*, *pozri*, *spadni...*

Porov. „*No len si sadni a jedz!*“ (ČK, 1935, s. 74), „*rozmysli si!*“ (ČK, 1931, s. 79).

Javy asimilácie:

Spomedzi týchto javov sú najmarkantnejšie nasledujúce prípady:

1. Údaje Ferenc Gregora dokladajú, že konsonant *n* (patria sem aj prípady kedy *n* je pôvodom z *m* a z *ň*) pred *s*, *š*, *z*, *ž*, *ch*, *h*, *j*, *r* sa na – morfológickom švíku alebo na hranici dvoch slov vyslovuje tak, akoby nosovka a nasledujúca spoluhláska tvorili jeden celok, ktorý

má nazálnu vlastnosť.²⁰⁷ Tvrdí to tiež Ondrus:²⁰⁸ (*son chodila, tan je, poton hát...*).

Porov. „*tan si nasekali*“, „*keď poton jin*“ (ČK, 1935, s. 61), „*poton robili dvere*“, „*poton si začali...*“ (ČK, 1935, s. 62), „*pret svetom sa to robilo*“, „*kin rosa...*“ (ČK, 1937, s. 56), „*zas son si zaspievav...*“ (ČK, 1937, s. 57).

2. Keď po labiálnom konsonante *m* (aj v prípade, keď je pôvodom z *n*) nasleduje pernozubné *v*, *m* sa vo výslovnosti mení na labiodentálny konsonat. Foneticky sa označuje ako *m*, v písanej podobe sa označuje ako *n* napr. *tájden viplatíť, tánvo...*

Porov. „*slabší son veľkje...*“ (ČK, 1937, s. 56).

3. Stredoslovenské nárečia sa vo výslovnosti všeobecne vyhýbajú geminátam, podobne je tomu aj v čabianskom dialekte, aj keď sa jav nemôže považovať za absolútny.

a) ak sa na morfológickom švíku stretnú bezprostredne dve spoluhlásky, prvá z nich vo výslovnosti obyčajne zaniká, napr. *odych* (niekedy *oddych*) *ranný* (občas *ranní*).²⁰⁹

V mojom pramennom materiáli sa dve bezprostredne susediace spoluhlásky uchovávajú. Porov. „*máme denník prvého kurátora*“ (ČK, 1935, s. 83), „*od panstva oddeliť*“ (ČK, 1935, s. 57), „*vtedy si mohli málo oddychnúť*“ (ČK, 1936, s. 92);

b) v prípade uplatnenia znelostnej asimilácie vo výslovnosti tiež zaniká prvá spoluhláska.

Porov. „*Gazdašaska škola*“ (ČK, 1935, s. 58). Ale: „*medzi sarvašskou*“ (ČK, 1935, s. 58), „*várošský dom*“ (ČK, 1935, s. 61), „*čakala sálašsku čelad*“ (ČK, 1935, s. 62);

c) ak po konsonantoch *t*, *d*, *tʰ*, *dʰ* nasleduje bezprostredne sykavka, obyčajne zaniká vo výslovnosti jedna zo spoluhlások, tá, ktorá

²⁰⁷ Gregor Ferenc: Csabai szlovákok nyelve. In: Művelődés évszázadai Békéscsabán. Red. I. Käfer – L. Köteles. Békéscsaba: Békéscsaba Megyei Jogú Város 1998, s. 181.

²⁰⁸ Ondrus, Pavel: Stredoslovenské nárečia v Maďarskej ľudovej republike. Bratislava: SAV 1956, s. 35.

²⁰⁹ Gregor Ferenc: Csabai szlovákok nyelve. In: Művelődés évszázadai Békéscsabán. Red. I. Käfer – L. Köteles. Békéscsaba: Békéscsaba Megyei Jogú Város 1998, s. 182.

označuje koniec asimilačného javu. Napr. *šeci, oca, dvacat, tri-cat, štyricat, srce*.

Porov. „*štyricat graiciarov*“ (ČK, 1935, s. 58). Na tento jav som v ročenkách nenašla ďalšie príklady.

4. Ak sa vnútri slova na morfematickom šviku stretnú tri spoluhlásky, napr. trená spoluhláska + znelá explozívna + zvučná spoluhláska, vo výslovnosti zanikajú konsonanty *t, d*, napr. *týžne, krsný otec*.

Porov. „*riasia trstina*“ (ČK, 1935, s. 61). V kalendári som nenašla viacej príkladov na tento jav.

Rytmický zákon:

V čabianskom nárečí sa uplatňuje zákon o rytmickej krátení – typickom pre stredoslovenské nárečia a podobne pre slovenský spisovný jazyk – v nasledujúcich prípadoch:

1. V tvaroch adjektív ako napríklad *biedni, cigánsky, čabiansky, múdrin chlapon...*

Porov. „*hlúpy výbuch*“ (ČK, 1939, s. 64), „*čabianskemu hrnčiarovi*“ (ČK, 1935, s. 57), „*Čabiansky pastier koní*“ (ČK, 1935, s. 59), „*čabianske piesničke*“ (ČK, 1931, s. 42), „*horniacki príbuzní*“ (ČK, 1937, s. 50).

Ale vyskytujú sa tiež prípady: „*Šecko bola pánská*“ (ČK, 1935, s. 61), „*pánsky hajdúch*“ (ČK, 1935, s. 63).

2. V radových číslovkách, ktoré sa skloňujú ako prídavné mená, napr. *siedmy, šiesty...*²¹⁰

3. V tvare neurčitého zámena *voliaki*.²¹¹ (V periodiku som nenašla príklady ku 2. a 3. bodu).

4. Uplatňuje sa ďalej v osobnej prípone *-ú* sloves 3. osoby plurálu, napr. *píšu, viažu*.

Porov. „*a mladí prídu*“ (ČK, 1935, s. 74), „*ešte sa nájdu takí...*“ (ČK, 1935, s. 57), „*nájdu tento článok*“ (ČK, 1935, s. 57).

²¹⁰ Gregor Ferenc: Csabai szlovákok nyelve. In: Művelődés évszázadai Békéscsabán. Red. I. Käfer – L. Köteles. Békéscsaba: Békéscsaba Megyei Jogú Város 1998, s. 184.

²¹¹ Gregor Ferenc: Csabai szlovákok nyelve. In: Művelődés évszázadai Békéscsabán Red. I. Käfer – L. Köteles. Békéscsaba: Békéscsaba Megyei Jogú Város 1998, s. 184.

Neuplatňuje sa rytmické krátenie v prípadoch:

1. Lexikálne výpožičky z maďarčiny obyčajne uchovávajú kvantitu pôvodného jazyka (t. j. maďarčiny) napr. *gúnár*, *gépállomás*. Porov. „*chodili za jószágom*“ (ČK, 1935, s. 59) „*za sétálovom*“ (ČK, 1935, s. 58).
2. V osobnej prípone *ia* sloviess 3. osoby plurálu v prézente napr. *kúpia*, *trápia*, *slúžia*²¹² (Na tento jav som v pramennom materiáli ne našla konkrétne príklady).

Okrem vyššie predstavených fenoménov sa v regionálnom kontexte vytvoril úzus, ktorý obsahuje *bohemizmy a hungarizmy*, kalky lexikálnych jednotiek a zvrátov na podklade týchto dvoch jazykov, ktoré spestrujú a rozširujú paletu komunikačných prostriedkov. Rukou zapísané záznamy v kalendári sú poučné po ortografickej stránke.

Považujem za dôležité pripomenúť, že *Ondrej Gyeraj*, ktorý bol majiteľom môjho pramenného materiálu a jeho meno viackrát figuruje na titulnej strane kalendárov, sa narodil a chodil do školy pred prvou svetovou vojnou. Ako je to známe, v tomto období sa v elementárnych školách, ktoré prevádzkovala evanjelická cirkev, vyučovalo v prevažnej väčšine v slovenskom jazyku, pritom sa učili žiaci aj po maďarsky. Je zaujímavým javom, že jeho rukou zaznamenané texty sú slovenské, predsa obsahujú početné grafémy z maďarského jazyka. Napr. „*Zahuszi szondosztal 70 pengov.*“ „*Zvinye za buvkale 11 ho Aprila.*“ „*Gyegyelyinu zmezjalyi edon uvjer zmasinov.*“ „*Kloku szon naszagyyla.*“ „*Zacsalizme kozity jacsmen 27 ho.*“

V rukopisných záznamoch sa zanedbáva označenie dlhých vokálov, napr. „*Na Bikiši*“ – maďarské *é* sa adaptuje ako *í*, napr. *Bíkís Megye*, *bíreš*, *na Fíneši*.

Slovenské diftongy zaznamenáva spojením *j* + vokál. Napr. „*Ztarje zvinye...*“ „*Bjela za 22 ho a csjerna za 23 ho...*“

Z rukopisných záznamov možno usúdiť, že zapisovateľ neovládá pravopisnú normu, riadil sa skôr podľa výslovnosti, zdá sa akoby rešpektoval pravopisnú normu na fonetickej báze.

²¹² Gregor Ferenc: Csabai szlovákok nyelve. In: Művelődés évszázadai Békéscsabán. Red. I. Käfer – L. Köteles. Békéscsaba: Békéscsaba Megyei Jogú Város 1998, s. 184.

Bohemizmy v kalendári:

Dôsledne sa v ňom používajú výrazy *jestli*, *nekl'ud*, väzba „*dľa ob-leku*“.

Elementy bibličtiny:

Když, jest Pán Bůh, spravedlivý z víry živ bude, s příležitosti tito, pokud' jsem živ na svete, dej služebníku svému, čo slouží...

Hungarizmy a kalky väzieb:

mlieko sneho dovzali = lefejtették a tejet, *bunda na vyvrat* = kifordítható bunda (szűr), *uholný kameň* = sarokkő. Teoretickými otázkami vzájomného vplyvu maďarského a slovenského jazyka sa zaoberá vo svojich prácach hlbšie Ferenc Gregor.²¹³ Pripisuje ich dlhodobému spolunaživanu dvoch etník, počas ktorého sa vytvorili podmienky bezprostredných jazykových kontaktov. V tejto časti mojej práce sa sústredím iba na tie fenomény, ktoré sú dôležité z toho uhla pohľadu, t. j. že sa vytvorili v bilingválnom prostredí. V maďarsko-poľských intenciách sa touto problematikou zaoberá Zsuzsanna Rádulyová.²¹⁴ Vzhľadom na vzájomné vplyvy jazykov sa nemôže obísť ani otázka kalkovania.

Túto problematiku študoval hlbšie vo vzťahu maďarčiny a (srbo-) chorvatčiny István Nyomárkay, z výsledkov svojich výskumov uverejnil viacero prác.²¹⁵

²¹³ Gregor Ferenc: A szlovák nyelv magyar elemeiből (Mutatványfüzet – Ukážkový zošit). Budapest: ELTE Szlav Filológiai Tanszék 1993.

²¹⁴ Ráduly Zsuzsanna: Német mintára alkotott tükörszavak a magyarban és a lengyelben. Doktorská dizertácia. Budapest, (Rukopis) 2001. Kalki niemieckie w języku polskim i węgierskim. In: Studia Slavica Hungarica, 1997, 42/3–4, s. 381 – 387.

²¹⁵ Nyomárkay István: A horvát nyelvújítás magyar mintái: Nyeljük a Duna-tájon. Budapest, 1989, s. 314 – 347.

Nyomárkay István: Kalkovikao odstupanja od uobičajenih modela u srpsko-hrvatskom jeziku: Zbornik MSC 20. 1991, s. 345 – 351

Nyomárkay István: Tükörfordításokról, különös tekintettel a (szerb)horvatra. In: Magyar Nyelv, 1993, 89, s. 180 – 189.

V otázke kalkov sa zhodujú názory viacerých expertov v tom, že podmienky pre ich vznik vznikajú v bilingválnom prostredí.²¹⁶ Na podklade príkladov z *Čabianskeho kalendára* predstavím niektoré mechanizmy doslovného prekladu t. j. vzniku kalkov. Príklady sú vlastne „presnými/zrkadlovými prekladmi“ výrazov maďarského pôvodu v jazyku Slovákov v Maďarsku.²¹⁷

1. *Automatický, presný preklad daného výrazu:*

- a) városháza – *mestský dom* (ČK, 1937, s. 76), *városký dom* (ČK, 1935, s. 61) – v tomto prípade ide o polokalk. V slovenskom spisovnom jazyku sa tento objekt pomenúva *radnicou*;
- b) gazdasági iskola – *gazdašáska škola* (ČK, 1935, s. 58). Slovenčina vychádza z adjektíva „*hospodársky*“ a tento typ školy pomenúva *hospodárska škola*;
- c) kérges tenyér – *chytiač do koravej dlani* (ČK, 1935, s. 74). Adekvátnym výrazom by bol: *mozolnatá dlaň*;
- d) országyúlés – *snem krajanský roku 1529* (ČK, 1930, s. 54). Adekvátnym slovenským výrazom je: *snem alebo parlament*;
- e) csengő – *jesvujúce elektrické čergadlá* (ČK, 1935, s. 74). V tomto prípade je substantívum *zvonček* adekvátne v slovenčine;
- f) különleges történet – *osobitná povest'* (ČK, 1937, s. 114). „*Zvláštna povest'*“ je zaužívanou konštrukciou v slovenčine.

2. *Kalkovanie modálneho slovesa:*

- „*Nielen človek sa vie smiať a plakať*“ (ČK, 1938, s. 95).
- „*Kto vie pozorovať a chápať tie rôzne prejavy zvierat*“ (ČK, 198, s. 95).

Nyomárkay István: Német tükörfordítások a horvátban és magyarban. In: Magyar Nyelv, 1980, 76, s. 436 – 447.

Nyomárkay István: Ungarische Vorbilder der kroatischen sprecherneuerung. Budapest: Akadémiai Kiadó 1989.

Nyomárkay István: Die verbalen Adjektive auf -(a)ci im Serbokroatischen. In: Hungaro-Slavica, 1978, s. 231 – 236.

²¹⁶ Porov. Nyomárkay István: Tükörfordításokról, különös tekintettel a (szerb) horvátira. In: Magyar Nyelv, 1993, 89, s. 188.

²¹⁷ Zsilák Mária: A magyarországi szlovákok beszélt nyelvi tükörfordításainak néhány típusa. In: Hungaro-Slavica – studia in honorem Stephani Nyomárkay, Red. J. Bańcerowski. Budapest: ELTE Szlav Filológiai Tanszék 1997, s. 363 – 367.

Pod vplyvom maďarčiny sa používa modálne sloveso *vedieť* namiesto adekvátneho *môcť* napriek tomu, že v slovenčine má tú istú funkciu.²¹⁸

3. *Kalky z morfolologickej roviny jazyka:*

a) Privlastňovacia prípona *m* z maďarčiny sa realizuje redundantne náležitým tvarom privlastňovacieho zámena *môj*.

Napr. Tehénpásztor az apám... = *Kraviar je môj otec* (ČK, 1938, s. 81).

Anyám... = *Mama moja, len...* (ČK, 1932, s. 92).

Fájó szavaim... = *Moje boľavé slová...* (ČK, 1935, s. 60).

Kedvesem... = *Milý môj...* (ČK, 1935, s. 118).

Mit hallottam apáinktól... = *Čo som ja počul od mojich otcov...* (ČK, 1935, s. 61).

b) Pod vplyvom maďarčiny sa vypúšťajú zvrtné zámená *sa*, *si*.

Napr. *na našom obraze dal fotografovať* – miesto: *dal sa fotografovať*.

István Nyomárkay poníma pojem kalk zoširoka, jeho názory sa zkladajú na historicko-gramatických výskumoch.²¹⁹

Ako problematika k perspektívnym výskumom sa môže skoncipovať otázka: kde je hranica medzi fenoménmi interferencie a kalkovaním.

Na záver môžem konštatovať, že svojrázne črty čabianskeho slovenského nárečia som v prevažnej väčšine mohla citovať z tých príspevkov, ktorých pôvodcovia sú píšmáci. V článkoch osôb s teologickým vzdelaním sa vyskytovali iba v nepatrnej miere. V Békešskej Čabe, ktorá predstavuje typ sídla s vysokou (cirkevnou s svetskou) kultúrou a tradičnou kultúrou,²²⁰ sa permanentne prejavoval nárok nadväznosti na danú podobu slovenského spisovného jazyka rozličných období. Túto snahu odzrkadľujú písomné prejavy z pera cirkevnej inteligencie a rovnako aj z pera píšmakov.

²¹⁸ Králik, Aladár: Slovenské sloveso a jeho používanie. (Príručka pre školské i mimoškolské potreby slovenskej jazykovej kultúry v Maďarsku.) Budapešť: Vydavateľstvo Etnikum 1997, s. 15 – 17.

²¹⁹ Nyomárkay István: Tükörfordításokról, különös tekintettel a (szerb)horvátira. In: Magyar Nyelv, 1993, s. 189.

²²⁰ Gyivicsán Anna: Anyanyelv, kultúra, közösség. Budapest: Teleki László Alapítvány 1993, s. 28 – 35.

VIII. O znovuvydanom Čabianskom kalendári²²¹

V kapitole sa zaoberám obnoveným Čabianskym kalendárom, ktorý opätovne začal vychádzať od roku 1990. V tomto roku, v roku 2021 vyšiel päťdesiaty deviaty a od znovuvydania tridsiaty prvý ročník Čabianskeho kalendára. S obnoveným kalendárom sa už dotykovo viacerí zaoberali.²²² Jeho bibliografiu za roky 1980 – 1997 nájdeme v *Národopise Slovákov v Maďarsku* a za roky 1991 – 1999 ju v rukopisnej verzii svojej dizertačnej práce urobila Alžbeta Uhrinová.²²³ Repertórium

²²¹ Prepracovaná verzia štúdie: Tušková, Tünde: O znovuvydanom Čabianskom kalendári. In: Používanie slovenského jazyka v Békešskej župe. Red. A. Uhrinová – M. Žiláková. Békešská Čaba: VÚSM 2005, s. 202 – 223.

²²² Alžbeta Uhrinová: Používanie materinského jazyka v kruhu slovenskej inteligencie v Békešskej Čabe – A békéscsabai szlovák értelmiség anyanyelvhasználata. Békešská Čaba: VÚSM 2004, s. 169; s. 182 – 185; Alžbeta Uhrinová: Slovenské písomníctvo v Maďarsku po roku 1989. Bibliografia slovenských a dvojazyčných publikácií. Békešská Čaba: VÚSM 2017, s. 311 – 317; Tušková, Tünde: Kultúrohistorický význam Čabianskeho kalendára na Dolnej zemi. In: Čabiansky kalendár na rok 2002. Békešská Čaba: ČOS 2002, s. 45 – 50; Tušková, Tünde: Čabiansky kalendár v 21. storočí. In: Slovenčina v menšinovom prostredí. Békéscsaba, 2004, s. 78 – 83. Tuska Tünde: A délkelet-alföldi szlovákság nyelvi világképe a Čabiansky kalendárban megjelenő szólások és közmondások tükrében. In: Nyelvészet és interdiszciplinaritás I. Red. J. Navracsics – Sz. Tóth. Szeged–Veszprém 2004, s. 37 – 42.

²²³ Alžbeta Uhrinová: Vedecko – publikačná činnosť čabianskej slovenskej inteligencie v období r. 1980 – 1997 so zvláštnym zreteľom na tradičnú kultúru a jazyk v zrkadle v bibliografii. In: *Národopis Slovákov v Maďarsku 13*. Red. A. Divičanová – J. Ando. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság 1997, s. 119 – 153. Uhrin Erzsébet: A békéscsabai szlovák értelmiség anyanyelvhasználata. Békéscsaba – Budapest, 2000. Rukopis dizertácie. s. 221 – 226.

Čabianskeho kalendára (1920 – 1948, 1991 – 2012) spracovala Tünde Tušková.²²⁴ Cieľom zostavenia tematickej bibliografie kalendára bolo umožniť výskumníkom vytvoriť si komplexný prehľad o živote dolnozemských Slovákov a poskytnúť ľahšiu orientáciu v prameňoch spomínaného periodika.

K dejinám znovuvydaného Čabianskeho kalendára

Prvé vydanie zostavili iniciátorky znovuvydaného kalendára *Anna Ištvánová a Helena Somogyiová* (1991). Pozbierané materiály redigoval Ján Sirácky a prvé obnovené číslo vydala Matica slovenská v Martine. Medzi vydavateľmi boli Mestská rada Békešskej Čaby, Evanjelická cirkev Békešskej Čaby, Čabianska organizácia Slovákov.

V rokoch 1992 – 2000 sa zodpovednou redaktorkou kalendára stala *Helena Somogyiová*, na redigovaní sa počas tých rokov podieľali viacerí: Ján Chlebnický, Helena Somogyiová, Ondrej Aradi, Matej Mazán, Valéria Kalná, Dr. Alica Vnuková, Pavol Kovács, Daniela Horváthová.

Šéfredaktormi kalendára boli: *Anna Ištvánová* (2001 – 2005), *Tünde Tušková* (2006 – 2012), *Alžbeta Hollerová Račková* (2013 – 2015), *Zuzana Benková* (2016), *Hajnalka Krajčovičová* (2017 –). V súčasnosti je vydavateľom Čabianska organizácia Slovákov, za vydanie je zodpovedný jej predseda *Michal Lászik*. Kolportujú ho v Slovenskom kultúrnom dome v Békešskej Čabe. Ročne ho vydávajú v 500 exemplároch.

Ján Sirácky vo svojom článku „*Čabiansky kalendár a Národný kalendár – ľudové kalendáre dolnozemsých Slovákov*“ poslanie pôvodného Čabianskeho kalendára prirovnáva k pôsobeniu slovenského ochotníckeho divadla. Totiž „...*ak ochotnícke divadlo plnilo v slovenskom národnom živote dôležitú kultúrnu i spoločenskú misiu, táto sa v podmienkach odtrhnutosti a vzdialenosti od materinského etnika znásobovala a nadobudla osobitný význam pri vzdelávaní slovenského dolnozemskeho ľudu v jeho materinskom jazyku, čo bolo mimoriadne dôležité v podmienkach jeho života v inonárodnom obklúčení*“.²²⁵

²²⁴ Tušková, Tünde: Tematická bibliografia Čabianskeho kalendára (1920 – 1948, 1991 – 2012). Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko 2012. 213 s.

²²⁵ Sirácky, Ján: Čabiansky kalendár a Národný kalendár – ľudové kalendáre dolnozemsých Slovákov. In: Čabiansky kalendár na rok 1991, s. 44.

Problematika výskumu poslania znovuvydaného Čabianskeho kalendára

Skúmanie príčin obnoveného vydávania Čabianskeho kalendára po štyridsiatich troch rokoch by malo taktiež smerovať k zamysleniu nad jeho funkciou a poslaním v súčasnom živote slovenskej menšiny v Maďarsku. Je potrebné preskúmať, akému okruhu čitateľov a používateľov je spomínaný kalendár adresovaný. Zaujímavé bude zistiť aj to, ako svojimi príspevkami ovplyvňujú redakčné zámery samotní čitatelia. Či je vôbec záujem čitateľskej obce obohacovať ho o vlastné príbehy, nápady, rady, prípadne ich záujem uverejňovať vlastné literárne pokusy či zrelú literárnu tvorbu. Teda predmetom môjho skúmania je hľadanie odpovede na otázku, v čom a nakoľko sa po štyridsiatich troch rokoch prejavuje nejaká zmena.

Považujem za dôležité pripomenúť, že na základe definície žánru kalendárov, formulovanej Mártou Gellériovou Lázárovou, tak obnovený, ako aj pôvodný Čabiansky kalendár²²⁶ vyhovuje funkčným, obsahovým a úžitkovým hodnotám a hlavným kritériám kalendára, pretože:

- jeho štruktúra je pomerne stála;
- základom jeho štruktúry je kalendárna časť podávajúca presné informácie;
- jeho špeciálny charakter umožňuje, aby vznikol uvedomelý redaktorský postup, ktorý spĺňa trojakú funkciu (kalendárnu, popularizačnú – pokiaľ ide o sprostredkovanie vedeckých poznatkov – zábavnú) a pre čitateľa kalendára zabezpečuje bežnú orientáciu;
- charakter daného ročníka kalendára je určený pomerom v ňom obsiahnutých štruktúrnych zložiek (cirkevná literatúra, kultúra, história a etnografia...);
- sprostredkúva aktuálne poznatky, čím napĺňa popularizačnú a osvetovú funkciu.

Z diskusie s redaktormi kalendára sa dozvedáme, že ich cieľom je predovšetkým zabezpečiť pre bežného používateľa:

- čítanie v materinskom jazyku;

²²⁶ Termín pôvodný Čabiansky kalendár používam na ročníky, ktoré vyšli v rokoch 1920 – 1948 a pod termínom obnovený / novuvydaný Čabiansky kalendár chápem od roku 1991 až po súčasnosť.

- populárnou-vedeckou formou sprostredkovať aktuálne informácie z rôznych oblastí života;
- vytvárať a udržiavať kontakty s regionálnou slovenskou národnou kultúrou;
- zabezpečiť priestor na publikáciu v slovenskom jazyku, resp. v nárečí.

Preto by redaktori radi uvítali aj vlastnú literárnu tvorbu čitateľov v príslušnom nárečí. Žiaľ, je všeobecne známa klesajúca tendencia v používaní nárečovej formy slovenského jazyka, čím stráca svoju komunikačnú funkciu. Dôsledkom toho je aj veľmi malý počet článkov písaných v nárečí, čo súvisí zrejme aj s ambivalentným jazykovým správaním. Okrem vlastných skúseností to potvrdzujú aj výskumy Anny Divičanovej, ktorá uvádza, že „na poruchy v chápaní hodnôt materinského jazyka na slovenských jazykových ostrovoch v Maďarsku najčastejšie poukazujú stereotypné výhovorky spoločnstiev i jednotlivcov, v ktorých svoje znalosti slovenského (materinského) jazyka označujú za nedostatočné.“ Napr. „*my hát len sa tak rosprávame, napoľi po maďarsky, napoľi po tótsky*“.²²⁷

Ako protipól tohto procesu sa práve v ročníkoch kalendára 2002 a 2003 vďaka rubrike „*V dolnozemsom nárečí*“ objavili autori píšuci v nárečí. Tieto texty sú graficky odlišené iným typom písma.

Kolektív prispievateľov tvorí prevažne slovenská inteligencia v Maďarsku, ale i autori zo Slovenska. Sú to učitelia, pedagógovia zo slovenských škôl, hostujúci učitelia, lektori zo Slovenska, ktorí pôsobia na slovenských školách v Maďarsku, pracovníci Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku a taktiež vyučujúci docenti, profesori zo slovenských katedrií v Maďarsku. Okrem toho publikujú v kalendári doktorandi slovakistiky a sú v ňom uverejnené aj študentské práce zo súťaží študentsko-vedeckých výskumov organizovaných Výskumným ústavom Slovákov v Maďarsku²²⁸. Príspevky spomínaných autorov sú väčšinou písané v spisovnej slovenčine, ktorá však nie je pôvodným adresátom kalendára dostatočne zrozumiteľná. Vrátiac sa k cieľu zno-

²²⁷ Divičanová, Anna: Dimenzie národnostného bytia a kultúry. Békešská Čaba: VÚSM 2002, s. 436.

²²⁸ Pozri: Ukážky zo súťažných prác. Red. Alžbeta Uhrinová – Alexander Ján Tóth. Békešská Čaba 2009. 501 s.

vuvydávania kalendára, musíme konštatovať, že komunikačná funkcia spisovnej slovenčiny sa jej čoraz častejším používaním začína rozvíjať. A tak sa zámer redaktorov, zachovanie pôvodnej jazykovej kultúry len ťažko uskutočňuje, keďže báza autorov publikujúcich v znovuvydávanom kalendári, žiaľ, nie je totožná s pôvodnými adresátmi.

Redaktori považujú za svoju úlohu i to, aby sa v ročenke písalo o Slovákoch žijúcich v Maďarsku, o ich minulosti a hlavne – kvôli aktualitám – o súčasnosti, aby nám prinášali nové správy z Békešskej Čaby a z okolia. Prvá redaktorka kalendára to formuluje takto: „*Pri zostavovaní kalendára sledujeme ideu, aby sa uverejnené príspevky zaoberali Dolnou zemou, alebo aby boli napísané autorom pochádzajúcim z tohto regiónu.*“²²⁹

Porovnanie pôvodného a znovuvydaného Čabianskeho kalendára

Pri letmom pohľade na výtlačky obnoveného Čabianskeho kalendára sa môže zdať, že je dôsledným pokračovaním pôvodného kalendára. Svedčí o tom predovšetkým titulná stránka tohto periodika, ktorú redaktori vedome zachovali.²³⁰ Sú na nej znázornené čabianske symboly, s ktorými sú tvorcovia a čitatelia kalendára bytostne zviazaní, veď im ide o demonštrovanie tradičných prvkov etnickej kultúry. S podobnými symbolmi sa stretávame skoro v každom regióne. Možno práve kvôli regionálnemu členeniu jednotlivých slovenských etnických osád chýba kohézna sila spolupatričnosti Slovákov v Maďarsku, čo má za následok, že čítame čoraz menej článkov z pera čitateľov z okolitých osád. Pokúsila som sa na tento fakt poukázať, avšak zatiaľ je to len na polceste, na akejsi ceste pokusov. Pokladám to v prvom rade skôr za nahodenie problematiky, keďže spomínaný kalendár nie je adresovaný len Čabänom. Dôkazom toho je pôvodne vydaný Čabiansky kalendár, na stránkach ktorého prispievali tzv. písmáci z Békešskej Čaby i z okolitých osád. Sami redaktori pôvodného kalendára zostavili zoznam o dolnozemských a peštianskych slovenských písmákoch a o ich tvorbe.²³¹

²²⁹ Istvánová, Anna: K čitateľovi... In: Čabiansky kalendár na rok 2003, s. 30.

²³⁰ Opis titulnej strany kalendára pozri v podkapitole pod názvom *Formálne črty prvých čísel Čabianskeho kalendára*.

²³¹ Dolnozemskí slovenskí spisovatelia. In: Čabiansky Kalendár 1936, s. 49 – 64. Peštianskí slovenskí spisovatelia. In: Čabiansky Kalendár 1937, s. 42 – 46.

Životopisnými údajmi niektorých vybraných pismákov sa zaoberal Július Dedinský.²³²

Z hľadiska inštitucionálnej štruktúry békeščabianskej občianskej kultúry tu žijúci Slováci boli a sú v permanentnom styku s maďarskými kultúrnymi a spoločenskými inštitúciami. Preto bola táto komunita nevyhnutne ovplyvnená aj maďarskou kultúrou, stala jej nositeľkou. Nemôžeme nechať bez povšimnutia fakt, že aj súčasná čabianska slovenská etnická kultúra je v priamom styku s maďarským prostredím. Tento vzájomný vplyv dvoch kultúr Čabänia prežívajú ako obohacovanie svojej kultúry a počas stáročí sa im podarilo vytvoriť novú hodnotu, a to *čabianskosť*. Táto dvojitosť sa odzrkadľuje aj na stránkach obnoveného Čabianskeho kalendára, čo potvrdzujú aj nasledujúce citáty, nadpisy článkov: „*Slovenskí Čabania zavítali do Martina*“ (ČK, 2000, s. 99), „*Slovenská Čaba*“ (ČK, 2000, s. 154), „...*niekde uprostred maďarskej nížiny Čabianski Tóti veľmi ľúbia makovú kukuricu a bryndzové halušky*“ (ČK, 2000, s. 154), „*Agátová Jamina, tu ani dedina nebola, iba veľké nič, ale si ho Čabianski Tóti dobre narobili*“ (ČK, 2000, s. 154).

Ďalším znakom zblížovania sa s maďarskou kultúrou je, že od roku 2001 je kalendárová časť rozdelená nasledovne: podľa slovenského kalendára a podľa maďarského kalendára. Spomínaná časť bola v predošlých ročníkoch a taktiež v pôvodnom Čabianskom kalendári vždy jednojazyčná, a to slovenská. Zmenu pokladám za prirodzený jav, ktorý vyhovuje súčasným dobovým požiadavkám a dokazuje nám existenciu tzv. dvojitej väzby,²³³ ktorá neznamená vzdáľovanie sa od slovenských koreňov a zblížovanie sa s maďarskou identitou, ale skôr opodstatnenosť a prirodzenosť príslušnosti k dvom kultúram, a to aj v každodennom živote.

V prvom čísle periodika vyšli prevažne články prebraté z pôvodného Čabianskeho kalendára, čím sa redaktorom podarilo vytvoriť prechod medzi pôvodným kalendárom a ďalšími číslami obnoveného Čabian-

²³² Dedinszky Gyula: A „*Čabiansky kalendár*“ jelentősége az alföldi szlovákság életében. Békéscsaba: Múzeum Mihály Munkácsyho 1972, s. 91.

²³³ Ján Fuzik: Cesta zarúbaná? In: Cesta zarúbaná? Békešská Čaba – Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko 2002, s. 13.

Katarína Maruzsová Šebová: Sebapoznanie-obraz o sebe. In: Cesta zarúbaná? Békešská Čaba – Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko 2002, s. 191.

Matej Šipický: Lámaná maďarčina sa spájala s nevzdelanosťou a chudobou alebo náš materský národ si nás bohvieako nevyšímal... In: Cesta zarúbaná? Békešská Čaba – Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko 2002, s. 60.

skeho kalendára. Sú to príspevky zo starších ročníkov *Čabianskeho kalendára* ako napr. *Stavba malého chrámu, Veľká povodeň na Čabe roku 1888, Sedliacky doktor atď.* Píše sa tam o významných osobnostiach Békešskej Čaby, o architektúre mesta; z národopisu dolnozemsých Slovákov o témach ako napr. *Pred sto rokmi zomrel prvý historik Békešskej Čaby, vedec Ľudovít Haan, Evanjelickí učitelia, Vývoj ľudového stavitelstva na Čabe, Ako zvonievali kedysi v Komlóši? atď.*

Charakter prvého obnoveného ročníka je spomienkového rázu, čo dokazuje aj úvodná báseň Juraja Dolnozemskeho: „*Na počesť Čabianskeho kalendára*“, v ktorej vyzdvihuje dôležitosť a poslanie slovenského tlačeneho slova, ktoré raz ročne zavíta do slovenských rodín a zároveň vidí v obnovenom vydaní i nádej na pokračovanie.

„...Vý časy
vzbudzujete nové nádeje
a ukážete cestu
k zaniknutým stopám
ja šedivák
starým hlasom už natešený
na novorodeniatko volám!“²³⁴

Štruktúra kalendára je pomerne stála, čím sa snaží byť verným pokračovaním pôvodného Čabianskeho kalendára. Treba zdôrazniť jeho časovú funkciu. Považuje sa za hlavnú funkciu kalendára. Ako obvykle, začína sa systémom datovania, rozdelenia dní, týždňov a mesiacov v roku. Tak ako väčšina výkladových slovníkov, tak aj Slovník maďarského jazyka (*Magyar nyelv szótára*) prináša nasledovnú definíciu: „*Kalendár: je kniha, v ktorej jeden alebo viac rokov je rozdelených na mesiace, týždne a dni s nedeľami, sviatkami, astronomickými údajmi informáciami aby slúžil ako pripomienka a orientácia v živote občianstvom a cirkevnom.*“²³⁵

Časovú funkciu ocenia aj tí, ktorí kalendár berú ako „módny tovar“, a to práve na základe spomínanej hlavnej funkcie – veď jeho platnosť

²³⁴ Juraj Dolnozemský: Na počesť Čabianskeho kalendára. In: Čabiansky kalendár na rok 1991, s. 9.

²³⁵ Czuczor Gergely – Fogarasi István: A magyar nyelv szótára. 4. Pest: Emich Gusztáv magyar akadémiai nyomdászna. 1867, s. 735 – 737.

je len dočasná a určená len na vymedzenú dobu. „*Stále treba kupovať nové*“ – píše Márta Gelléri Lázár, citujúc Jozefa Horvátha.²³⁶

Podľa ľudového úslovia: „*Tak rozpráva ako vlašajší kalendár.*“²³⁷ Okrem časovej funkcie treba spomenúť i tie ďalšie. Nemenej dôležitá je jeho populárno-vedecká či osvetová funkcia,²³⁸ t. j. kalendáre deň čo deň poskytujú praktické rady z rôznych oblastí života. V prípade Čabianskeho kalendára túto funkciu plnili tzv. „*Domáce zápisky*“ – prázdne strany, ktoré boli vynechané, aby si čitateľ, majiteľ kalendára mohol zapisovať dôležité a praktické udalosti rodiny.²³⁹

M. Gelléri sa zaoberá kalendárom ako zábavnou literatúrou a zároveň v ročenke vidí nevyhnutnosť utvrdzovania spolupatričnosti danej skupiny ľudí.

Kalendárová časť obnoveného Čabianskeho kalendára nie je celkom totožná, veď medzi ročníkmi nájdeme menšie odchýlky. Každý mesiac je uvádzaný na dvoch stranách. Na párnej strane sa nachádza tzv. kalendárová časť. Hore je veľkými, tlačenými písmenami uvedený názov mesiaca, pod ktorým sú presne očíslované dni mesiaca a začiatočnými písmenami označené názvy dní v týždni. Na rozdiel od pôvodného Čabianskeho kalendára neuvádza obnovená ročenka ani pravoslávny ani katolícky kalendár, na druhej strane zostáva verná pôvodnému uvádzaniu času východu a západu slnka a mesiaca. Hore spomínané menšie rozdiely sa prejavujú aj na nepárnych stranách kalendárovej časti. Pôvodnému vydaniu sa najviac podobá prvý rok (1991). Pri každom mesiaci sú uvedené tzv. vinše. „*Sú to dvoj-až štvorriadkové verše, ktoré sa v starších ročníkoch nachádzali dole v kalendárovej časti. Vinše sa*

²³⁶ Gellériné Lázár Márta: A magyarországi kalendárium-irodalom a kapitalizmus korában. 1850–1945. In: Századok, 1974, 108/5–6, s. 123.

²³⁷ O. Nagy Gábor: Magyar szólások és közmondások. Budapest: Akadémiai Kiadó 1966, s. 328.

²³⁸ Sashegyi ho berie ako uspokojenie praktických nárokov jednoduchých ľudí. Sashegyi Oszkár: A kalendáriumok cenzúrája. In: Magyar Könyvszemle, 1942, s. 18. Weger v ňom vyzdvihuje denné rady a praktické materiály v kalendárnej časti. Calamus zvýrazňuje dôležitosť zadelenia poľných prác od jari až do zimy – píše Gellériné Lázár Márta: A magyarországi kalendárium-irodalom a kapitalizmus korában. 1850–1945. In: Századok, 1974, 108/5–6, s. 1234.

²³⁹ Podľa Kővári László, Révész Imre, Lauka Gusztáv píše Gellériné Lázár Márta: A magyarországi kalendárium-irodalom a kapitalizmus korában. 1850–1945. In: Századok, 1974, 108/5–6, s. 1234.

vzťahujú na počasie, na aktuálne poľnohospodárske práce, ktoré sa viažu k určitému mesiacu, alebo dávajú dobré rady čitateľom, napríklad o potrebe pravidelného stravovania sa. Hoci počas storočí vinše prešli niekoľkými úpravami ich rady sú podstate rovnaké v celej Európe v priebehu dlhých rokov tvorili organickú súčasť roľníckej kultúry.²⁴⁰

Napr. „Ked' rastie tráva v januári,
Zle rastie v lete.“

„Silné severné vetry
koncom februára
zvestujú úrodný rok.“

„Ked' sú v auguste veľké rosy
ostáva obyčajne pekné počasie.“

Kedže v roku 1993 oslavovala Békéšska Čaba 275. výročie svojho znovuzaloženia, aj obsah tretieho čísla znovuvydávaného kalendára je zostavený tak, aby tam bolo čím viac kultúrnohistorických údajov o meste. Tomu je prispôsobená aj kalendárová časť uvedeného ročníka a ročenka z roku 2002, kde sú uverejnené staré fotografie a pohľadnice, ktoré zachytávajú niekdajší vzťah a atmosféru mesta.

V roku 1994 sú pri každom mesiaci uvádzané vhodné, výstižné príslovia a porekadlá o danom počasí. Napríklad pod titulom *Príslovia, porekadlá a úslovia o zime* nájdeme medzi inými nasledovné: „Rastie deň, rastie i zima“; „Syne sa sneh ako z vreca“; „Nenie súce psa vyhnat' pred dvere.“ Pri novembri sú uvedené príslovia, porekadlá a úslovia predovšetkým o daždi. Napr. „Ked' slnko svieti a dážď prší, vtedy čert babu bije“; „Ked' je mesiac horerožky, bude čas pekný, keď dolurožky, bude dážď“; „Parí – bude dážď alebo búrka.“ Sú to vlastne pranostiky, t. j. také porekadlá, ktoré obsahujú predpoveď počasia alebo životnú skúsenosť.

V ďalších dvoch rokoch (1995, 1996) sú súčasťou kalendárovej časti ďalšie príslovia a porekadlá,²⁴¹ ktoré odzrkadľujú spôsob myslenia

²⁴⁰ Ortutay Gyula: Magyar Néprajzi Lexikon II. Budapest: Akadémiai Kiadó 1979, s. 725 – 726.

²⁴¹ V obnovenom Čabianskom kalendári sú vymenované pranostiky úkazy prírody, príslovia a porekadlá zostavené na základe zbierky Zátarecký, Adolf Peter: Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1965.

daného národa.²⁴² Peter Záturecký v spomínanej svojej zbierke uvádza 13000 prísloví a porekadiel, ktoré sú zaradené do skupín na základe ich obsahu. Redaktori obnoveného Čabianskeho kalendára sa pridŕžajú tohto systému a vymenované príslovia a porekadlá uvádzajú v nasledujúcich tematických zoskupeniach.

1. Človek, jeho vek, pohlavie, rodina a domovina.
2. Ľudské telo, jeho potreby, choroba a smrť.
3. Spoločenské pomery.
4. Sociálne triedy, stav, rod a zamestnanie.
5. Majetok a výživa.
6. Strava, odev, čistota, cesta a tanec.
7. Ľudský rozum.
8. Všeobecné pravidlá múdrosti a opatrnosti.

Sú to všeobecne platné konštatovania, rady, hodnotenia. V centre ich výpovede stojí človek a vzťahujú sa na mnohé životné situácie. Ich prevažná časť, ktorá vnikla do života ľudí, je náboženského charakteru a stala sa súčasťou prejavov ľudovej morálky.

Keďže príslovia sú vždy produktom danej doby, zaujímavé by bolo zistiť, o čom hovoria a nakoľko oslovia súčasného čitateľa kalendárov.

V roku 1997 sú pozbierané recepty na každý mesiac. Je to nówum, veď doposiaľ ani v jednom kalendári – vrátane pôvodného vydania rokov 1920 – 1939 – recepty nie sú publikované. Možno konštatovať, že to nie sú typické dolnozemské jedlá, ale to asi ani nebolo cieľom redaktorov. Oproti tomu, v kalendárnej časti roka 2020 sa v rámci fotiek odkazujúcich na čabianske stopy nájdú – okrem iných – aj snímky dolnozemských jedál, na ktorých sú prezentované práve tie najtypickejšie ako *čabajka* (čabianska klobása), *gágorčeky /brdovce* (cestovina do svadobnej polievky), *cigánka* (dolnozemská zabíjačková špecialita), *mozgočka* (kyslá polievka).

²⁴² Viď Krupa, Ondrej: Malý slovenský národopis. Békésska Čaba: Slovenský výskumný ústav 1999, s. 123 – 141.

Tuska Tünde: A délkelet-alföldi szlovákság nyelvi világképe a kalendáriumban megjelenő szólások és közmondások tükrében. In: A „*Čabiansky Kalendár*“ 1920–1939. évfolyamaiban megjelent cikkek nyelvszemlélete. Doktorská dizertácia. Rukopis. Budapest–Békéscsaba 2002, s. 90 – 120.

Na nepárnych stranách roka 2001 sú uvedené fotografie o dvojazyčných pamätníkoch a pamätných tabuliach v Békešskej Čabe. Kalendárová časť spomínaného ročníka je dobre premyslená. Vedome sa koncentruje na tabule, ktoré sa nachádzajú v Békešskej Čabe, pripomínajúc udalosti a osobnosti, ktoré sa viažu k mestu, čím sa posilňuje jeho regionálne povedomie. Napr. „*Pamätná tabuľa baróna Juraja Jánoša Haruckerna, ktorá visí na stĺpe prízemnej chodby Mestského domu bola postavená v roku 1993*“ (Námestie Svätého Štefana č. 7).

„*Tabuľa na stĺpe prízemnej chodby Mestského domu umiestnená v roku 1995 pri príležitosti 150. výročia zmluvy o večnom výkupe nevoľníctva*“ (Námestie Svätého Štefana č. 7).

„*Pamätný stĺp postavený v roku 1998 pri príležitosti 110. výročia veľkej čabianskej povodne*“ (ľavá strana ulice Lencsési, pri hrádzi).

Aj v ďalších ročníkoch v kalendárovej časti periodika cítiť snahu redaktorov predstaviť čitateľom dolnozemske hodnoty. Sú to napríklad najnovšie publikácie Slovákov v Maďarsku spolu s ich stručnou charakteristikou, ktorá slúži ako informácia pre čitateľa o knižných novinkách v slovenskom jazyku (rok 2003), fotografie kostolov Slováckmi obývaných osád v Maďarsku (rok 2012), fotografie rôznych akcií v rámci podujatia Na jarmoku (rok 2009) a pod.

Pri skúmaní hlavných rozdielov kalendárovej časti pôvodného a obnoveného ročníka som zistila, že najväčší rozdiel sa prejavuje v jeho praktickej funkcii. Od roku 2000 chýbajú strany na tzv. *domáce zápisky*. V pôvodných ročníkoch bolo miesto na záznamy pri každom mesiaci. Tam boli poznačené výnosy pôdy, tohoročná úroda, plat bírešov, atď. Tieto osobné záznamy, vlastne denníky, boli užitočnou časťou kalendára, veď konzervovali a uchovávali často už zaniknuté či zabudnuté hodnoty a reálie. V súčasných kalendároch boli spomínané strany prázdne a nevyužitú. Z praktických dôvodov, teda kvôli využitiu miesta, sa redaktori rozhodli vynechať spomínaný priestor na záznamy.

Obnovený i pôvodný Čabiansky kalendár si berie za úlohu utvrdzovať spolupatričnosť Slovákov v Maďarsku, na maximum plní funkciu integrácie tejto menšiny. Obsahovú náročnosť viazanú k hore uvedeným rôznym funkciám čitateľa od kalendára vždy požadovali a aj v súčasnosti požiadajú. Čo sa týka obsahu periodika, zaoberám sa nasledujúcimi faktmi:

Užitočnosť, ved' musí obsahovať také informácie, pomocou ktorých sa stane nevyhnutným.²⁴³ Okrem toho sa očakáva od neho morálny návod a rozširovanie vedeckých poznatkov primeranou interpretáciou.

Funkčným a obsahovým požiadavkám kalendára nie je ľahko vyhovieť. Redaktorom kalendárov musí byť jasné, pre koho a pre akú vrstvu sú príspevky určené. K zužovaniu okruhu čitateľov prichádzalo väčšinou z dôvodu adresovania obsahu podľa spoločenských vrstiev alebo podľa konfesijného vyznania, alebo z geografického hľadiska. V našom prípade je kalendár určený hlavne pre dolnozemskej, ale aj ostatných Slovákov v Maďarsku. V živote menšín – a najmä, keď je zjavná náklonnosť prispôsobovať sa a splývať s väčšinovou kultúrou – majú závažnú úlohu v zachovávaní etnickej stability periodiká v materinskom jazyku, lebo jazyk, v našom prípade slovenčina, je aj nositeľom regionálneho pôvodu obyvateľstva.

Čabiansky kalendár v rokoch 1920 – 1945 redigovali evanjelickí fariari. Je známe, že vierovyznanie usadeného slovenského obyvateľstva zohralo dôležitú úlohu pri tvorení etnickej kultúry a malo svoj vplyv ešte aj v čase vydávania kalendára. Napriek tomu, že Békešská Čaba bola konfesijne zmiešanou obcou, kvôli malému počtu slovenského katolíckeho obyvateľstva zohrala v meste dôležitejšiu úlohu evanjelická cirkev. To sa odrazilo aj na stranách Čabianskeho kalendára, ved' okrem svetskej kultúry vo veľkej miere sprostredkúvali aj cirkevnú a duchovnú literatúru. Uvádzané články boli zároveň morálnym návodom pre čitateľa. Napr. „*Ale jedno môže každý, kto len chce: byť úprimným učedníkom Pána Ježiša Krista vo svojom srdci, slove i skutku, usilovať sa celým svojim životom...*“ (Pohanská missia (ČK, 1930, s. 46).

„*My nikoho za svätého vyhlásiť nemôžeme, lebo my ľudia by sme sa v tomto ohľade mohli veľmi pomýliť, mnohí sú takí pokrytci... Mnohých nepokladáme za dobrých ľudí, a sú lepší ako my.*“ (Či my evanjelici máme svätých? (ČK, 1931, s. 40).

Pokiaľ ide o obnovený Čabiansky kalendár, evanjelická cirkev je medzi vydavateľmi len v prvých dvoch číslach. Napriek tomu, že v Békešskej Čabe sa i dodnes zachovali slovenské obrady, procesie a spievanie v kostole z Tranoscia, podľa mojej mienky, evanjelická cirkev už nemá

²⁴³ Je prameňom nevyhnutných informácií. Calamusa cituje Gellériné Lázár Márta: A magyarországi kalendárium-irodalom a kapitalizmus korában. 1850–1945. In: Századok, 1974. 108/5–6, s. 1235.

takú ochrannú a sprostredkovaciu úlohu na poli národnostnej etnickej kultúry a jazyka, ako to bolo v čase pôvodného vydávania Čabianskeho kalendára. Treba konštatovať, že aj záujem o články výchovného, moralizujúceho rázu poklesol. Publikácie s náboženskou tematikou sú skôr opisné, vysvetľujúce, čím sa kalendár snaží prispôbovať požiadavkám doby. Dokazujú nám to aj nasledujúce nadpisy. Napr.: „*Harfa svätých – 400. výročie narodenia Juraja Tranovského 1592 – 1637*“ (ČK, 1992, s. 39 – 40). „*Na tri krále*“ (ČK, 1999, s. 90 – 92). „*Evanjelická cirkev vo Viniciach v Békéšskej Čabe 1837 – 1872*“ (ČK, 2001, s. 48 – 56).

Okrem týchto kvalitatívnych zmien sa zmenila aj kvantita článkov s náboženskou tematikou. S duchovným zameraním kalendára úzko súvisí aj jeho tematická rozčlenenosť. Pre kalendáre je charakteristický bohatý výber tém. Podobne je to aj v prípade Čabianskeho kalendára.

V niektorých ročníkoch sú články tematicky zaradené, kategorizované, kým v určitých číslach kalendára nie (i keď spomínané tematické rozdelenie nebolo, uverejnené príspevky predsa nasledovali v logickom poradí).

V obnovenom Čabianskom kalendári sú prítomné nasledujúce väčšie tematické okruhy:

- A. Dolnozemská história, dolnozemské osobnosti.
- B. Súčasnosť dolnozemských Slovákov.
- C. Cirkevný život.
- D. Dolnozemská literatúra.
- E. Kultúra reči.
- F. Etnografia, ľudová pieseň.
- G. Národnostné otázky.
- H. Zaujímavosti.
- I. Miešaný materiál.
- J. Výročia, jubileá.
- K. Dolnozemský receptár.

Hore uvedené tematické okruhy sú žánrovo a štýlovo skutočne veľmi pestré, rôznofarebné. Z jazykového hľadiska sú príspevky písané väčšinou v spisovnej slovenčine, ale objavujú sa články aj v dolnozemskom nárečí. Redaktori kalendára zaradili príspevky v nárečí do jedného celku ako samostatný okruh, čím uľahčili čitateľom orientáciu. Tieto články v dolnozemskom nárečí som neuviedla medzi ostatnými tematickými okruhmi, lebo obsahovo netvorí jeden celok. Redaktori kalendára sa snažia reprodukovat' čabianskymi Slovákami a Slovákami z okolia Čaby

používanú formu písomnosti. Pri prepisovaní nárečových textov ponechávajú svojrázne koncovky pri skloňovaní, používajú tzv. zjednodušenú fonetickú transkripciu. Je to v záujme lepšieho pochopenia, porozumenia textov a zároveň metódy prepisovania, čím vytvárajú prirodzenú kontinuitu so staršími číslami Čabianskeho kalendára. Každopádne je potešujúce, že sa kalendár usiluje popri spisovnej slovenčine informovať svojich čitateľov aj v nárečí. A takisto je potešujúce, že autori článkov písaných nárečím používajú vlastný, čistý dialekt bez maďarských prvkov. Napr. *„Na Čabu som prišiel v roku 1942-om za evanjelického farára. Hneď mi napadlo zvláštne nárečie tunajších slovenských veriacich. Inak znelo toto, ako reč Kiskőröšanov, ktorých farárom som bol za 11 rokov a zasa inakšia slovenčina bola táto, ako spisovná. Musím uprimne naznať, že sa vtedy mne táto slovenčina nepáčila. Tak sa mi zdalo, je pokazená, málo hádam aj smiešna. Pozdejšie som ale pomaly privykol na ňu, ešte pozdejšie som si ju oblúbil. Prišiel som na jej dobrú chuť, aj sám som i nechtiac začal užívať špeciálne čabianske slová, výrazy.“*²⁴⁴

Pri listovaní kalendára a radení článkov do spomínaných tematických okruhov som si nemohla nevšimnúť, že autori príspevkov (hlavne v starších číslach obnoveného kalendára) sa zaoberajú minulosťou, a to v idealizovanej forme. O tom svedčia nasledujúce citáty z kalendára.

*„Čiže ak chceme dostať odpoveď na to, ako a akými prostriedkami cestovali naši súkmeňovci v minulosti na Dolnú zem, skromné údaje nám prezrádzajú, že...“*²⁴⁵

*„...usilovného a statočného slovenského národa, ktorý hnany krutým osudom zo starej vlasti na Dolnú zem prišiel, neprestal túžiť a bojovať za svoju vlastnú identitu, zavrchovanosť, na ktorú bol vždy hrdý.“*²⁴⁶

*„Tu je jeseň
som jej väzeň
očari ma krásou*

²⁴⁴ Dedinský, Július: Čabjanskí nárečovní slovník. Prep. a red. J. Andó – M. Mazán. Békésska Čaba: Slovenský výskumný ústav 1993, s. 3.

²⁴⁵ Lábadyová, Nora: Za chlebom pešo, záprahmi i na pltiach. In: Čabiansky kalendár na rok 2001, s. 32.

²⁴⁶ Saják, Dušan: Osud slovenského evanjelického seniorátu v Rumunsku. In: Čabiansky kalendár na rok 1992, s. 61.

za detstva aj kravy
som pásou.

Bolo už dávno
to detstvo si
volám späť márnou.²⁴⁷

Spomínaná nostalgia za starým svetom sa prejavuje aj pri portrétoch dolnozemských Slovákov. Málokedy sa píše o súčasných osobnostiach Dolnej zeme.

V štúdií nemám v úmysle podať psychickú a emocionálnu analýzu dolnozemskeosti, keďže touto témou sa podrobnejšie zaoberala Katarína Maruzsová Šebová.²⁴⁸ Jej konštatovanie stále vracajúceho sa motívu minulosti sa dá aplikovať aj na príspevky Čabianskeho kalendára. Konštatovanie platí na všetky hore uvedené tematické okruhy. Napr. *Ludovit Štúr* (ČK, 1996, s. 57 – 58). *Krátke dejiny zdravotníctva Békésskej Čaby* (ČK, 1993, s. 46 – 48). *Ludové zvykoslovie z Turca* (ČK, 2002, s. 75 – 89).

Keďže kalendáre sú ako dokumenty doby a majú historicko-dokumentárnu hodnotu, mali by obsahovať viac článkov práve o súčasnosti. Ak chceme, aby znovuvydávaný Čabiansky kalendár bol dôstojným pokračovaním pôvodného Čabianskeho kalendára, ktorý je jedným z kultúrnych kódov dolnozemských Slovákov,²⁴⁹ je našou úlohou zdokumentovať súčasnú situáciu, dnešný stav, vlastne to, v čom spočíva naša dolnozemska podstata v dobe, keď sa už tradičný spôsob života dávno rozpadol, t. j. v období európskej integrácie.

Je potešiteľné, že sa táto snaha zobrazovať súčasnosť výraznejšie realizuje v posledných ročníkoch kalendára. Sú to články s rôznymi témami a písané rôznym štýlom. Napr. *Činnosť slovenskej samosprávy v Békésskej Čabe* (ČK, 2002, s. 113 – 114). *Čabianska klobása-Hungarikum?* (ČK, 2002, s. 103 – 104). *Posledné desaťročie dolnozemskej literatúry v Maďarsku* (ČK, 2002, s. 57 – 61). *Čaba v súčasnej krásnej literatúre*

²⁴⁷ Dolnozemský, Juraj: Znova a znova. In: Čabiansky kalendár na rok 1998, s. 117.

²⁴⁸ Maruzsová Šebová, Katarína: Sebapoznanie – Obraz o sebe. In: Cesta zarúbaná? Békésska Čaba – Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko 2002, s. 186 – 202.

²⁴⁹ Tuska Tünde: A Čabiansky kalendár mint a délkelet-alföldi szlovákság kulturális kódja. In: A Čabiansky kalendár 1920–1939. évfolyamaiban megjelent cikkek nyelvszemlélete. Doktorská dizertácia. Rukopis. Békéscsaba – Budapest 2002, s. 75 – 89. Pozri podkapitulu pod názvom *Čabiansky kalendár ako kultúrny kód*.

(ČK, 2002, s. 82 – 86). *Čo by som si želala v školskom roku 2002 – 2003?* (ČK, 2003, s. 129 – 130). *Register slovenských samospráv a civilných organizácií* (ČK, 2020, s. 72 – 81). *O tridsaťročnom Výskumnom ústave Slovákov v Maďarsku* (ČK, 2021, s. 117 – 118). Myslím si, že sú to príspevky, ktoré budú môcť informovať nasledujúcu generáciu a budú mať pramennú hodnotu pre budúcnosť.

Nové črty v znovuvydanom Čabianskom kalendári

Podrobným porovnávaním som zistila, že tematické okruhy pôvodného a obnoveného kalendára sa vo viacerých témach zhodujú, avšak skôr by som vyzdvihla rozdiely či novinky.

Aj v súčasnosti je obľúbenou témou národopis. Vidíme, že ako ďalší folklórny žáner sa objavuje na stránkach kalendára ľudová pieseň.²⁵⁰ Je to potešiteľné, keďže téma v pôvodnom Čabianskom kalendári nebola spracovaná. Nachádzajú sa tu piesne spievané pri kŕmení hydiny, sva-dobné a vianočné piesne. Našiel sa aj pastiersky vinš, ktorý žije ďalej a šíri sa ústnou slovesnosťou v podaní detí. Sú v nich vzácne údaje pochádzajúce z Čaby a okolia. Ľudové piesne čabianskych Slovákov sa dodnes šíria a zachovávajú ústnym podaním. Z textov piesní môžeme spoznať nielen duševný stav, ale aj „historky“ čabianskych Slovákov.

*„...Ked son prišov, na lavički spala,
bozkav son ju, že bi mi hor stála.
Ona stála, sadla na lavičku
Pítav son si za kalap ružičku...“²⁵¹*

²⁵⁰ Sutyinszki, Ján: Ľudová pieseň. Jemná erotika ľudových piesní. In: Čabiansky kalendár na rok 2001, s. 98.

Očovská, Ildika: Poklad slovenských ľudových piesní v Poľnom Berinčoku. In: Čabiansky kalendár na rok 2001, s. 99 – 101.

Očovská, Ildika: Stav slovenských ľudových spevokolov v Békešskej župe. In: Čabiansky kalendár na rok 2001, s. 102 – 103.

Sutyinszki, Ján: O Čabianskom spevníku. In: Čabiansky kalendár na rok 1995, s. 108 – 109.

²⁵¹ Keď son išov. Zbierala Ildika Očovská. In: Čabiansky kalendár na rok 1995, s. 109.

Ako v pôvodnom Čabianskom kalendári, tak i v súčasnom je málo článkov súvisiacich s kultúrou reči. V 20. – 30. rokoch 20. storočia sa redaktori kalendára usilovali o to, aby čitatelia čím viac spoznávali a správne používali vlastný materinský jazyk. Bolo to aj potrebné, veď vieme, že v tom čase boli v Slováckmi obývaných osadách už len málokde slovenské školy. Aj v Békešskej Čabe vyučovali písanie, čítanie, prípadne náboženstvo v slovenskom jazyku iba v niektorých školách evanjelickej cirkvi.

V kalendári sa zaoberali charakteristickými črtami a zvláštnosťami slovenského jazyka. Boli to vysvetlenia pravopisných pravidiel *Pravopis* (ČK, 1926, s. 86 – 87). *Niektoré zvláštnosti slovenskej reči* (ČK, 1929, s. 51 – 52). *O delení slabík* (ČK, 1930, s. 42 – 44) a uverejnenie pozbielaných prísloví a porekadiel. Od roku 1921 do 1934 v každom ročníku vychádzali slovenské príslovia a porekadlá, ktoré sa dali ľahko zapamätať a cez ktoré sa ľahšie dalo sprostredkovať správne používanie materinského jazyka, pretože boli vhodným prostriedkom na dosiahnutie krásy a umeleckého výrazu slovenského jazyka vôbec. V roku 1934 nájdeme „poučajúcu úvahu“ o porekadlách, ktorú napísal Michal Francisci. O krásy a užitočnosti porekadiel sa vyjadruje nasledovne: „*Preto, ako naše matky a manželky, do jedla dávajú soľ, korenie, papriku, tak máme aj do reči svojej miešať porekadlá, aby tá reč bola chutná, vtipná, duchaplná. Zapamätajte si, čo je špik v polievke, to je porekadlo v rozhovore.*“ ... „*Čím je ľud vzdelanejší, tým viac a krajších porekadiel má.*“²⁵²

V súčasnosti sa objavuje ešte menej článkov k spomínanej téme. Redaktori si ani nemuseli vytýčiť za cieľ, aby programovo cieľavedome „dávali“ lekcie zo slovenského jazyka, veď na to v súčasnosti existuje odborná literatúra a témou sa zaoberajú učitelia slovenského jazyka, odborníci. Napriek tomu sa aj v obnovenom kalendári nachádzajú príslovia a porekadlá. Domnievam sa, že ich didaktický aspekt z hľadiska hodnotenia ich významu a ich funkcia sprostredkovania správneho používania materinského jazyka jednoznačne ustúpila – ustupuje do úzadia. Skôr sa začala zdôrazňovať etnografická hodnota prísloví a porekadiel. Spoznávame cez ne bohatstvo ľudovej múdrosti, získavame cenný opis niektorých myšlienok, zvykov a jazyka čabianskeho ľudu. Okrem prísloví a porekadiel uverejnených v kalendárovej časti sa s nimi môžeme

²⁵² Michal Francisci: Pokladnica slovenských porekadiel. In: Čabiansky Kalendár 1934, s. 61.

stretnúť aj na stránkach Čabianskeho kalendára. V roku 2000 sú dokonca utriedené aj tematicky (ČK, 2000, s. 50 – 65). Ide o nasledovné: *Myšlienky o Bohu v porekadlách, Akí sme my ľudia v porekadlách? Časť ľudského tela v porekadlách, Divé a domáce zvieratá v porekadlách, Chudoba a bohatstvo v porekadlách, Múdrosť a hlúposť v porekadlách, Domáci a rodinný život v porekadlách, Čert a ľudia v porekadlách, Práca, pravda i krivda v porekadlách.*

Z jazykového hľadiska uverejnil v roku 1997 vzácny materiál Ondrej Krupa. Ide o jedinečný rukopis, ktorý obsahuje 40 prísloví z Békešskej Čaby. Autor rukopisu je neznámy. Nadpis pozbieraného materiálu je napísaný v bibličtine. *Některá pořekadla Čabanských Slováků* (ČK, 1997, s. 122). Ondrej Krupa sa o rukopise vyjadruje nasledovne: „*Osobitou raritou rukopisu je, že hodnoverne približuje ľudovú slovesnosť. Zberateľ tento faktor pokladal za veľmi vážny aj sám, lebo na konci rukopisu v kratučkej poznámke považoval za potrebné vyzdvihnúť: Toto pořekadla sem tak napísal, jak sem je z úst slyšel – podle nářečia čabianskeho vyberte si z nich, které vám budau líbit.*“²⁵³

Kým v pôvodnom Čabianskom kalendári som sa prísloviami a porekadlami zaoberala v kontexte kultúry reči, v obnovenom kalendári by som ich zaradila do tematického okruhu etnografia. Túto zmenu spôsobila ich funkcia, ktorá sa počas tých rokov zmenila.

Ďalšou zaujímavou zmenou, ktorá sa počas rokov vyskytla, je, že kým v pôvodnom Čabianskom kalendári bola jednou z najpopulárnejších tém tzv. *Informácia o svete*, v súčasných vydaniach ju vypustili. Je to pochopiteľné, nakoľko sa počas prvej svetovej vojny zmenil osud tých ľudí, ktorí boli dovtedy nútení byť doma. Značná časť mužov išla na front a ako vojnoví zajatci trávili veľa času v iných krajinách, mali tak možnosť spoznať iných – cudzích ľudí a tiež ich zvyky. Vracajúc sa domov, samozrejme, porozprávali vlastné skúsenosti, čím vzbudili záujem o cudzie krajiny u všetkých tých, ktorí ešte nikdy predtým neprekročili hranice svojej dediny, resp. svojho mesta. Práve túto akúsi zvedavosť sa snažili redaktori kalendára uspokojiť. Ich články sú objektívne, majú opisný charakter. Napr. *Fínsko* (ČK, 1922, s. 47 – 49). *Tibet* (ČK, 1926, s. 50 – 51). *O čínskom zemedelstve* (ČK, 1931, s. 64 – 69). *Španielsko* (ČK, 1932, s. 33 – 36). Do tohto tematického okruhu boli zaradené aj

²⁵³ Krupa, Ondrej: Príslovia Slovákov v Békešskej Čabe z 19. storočia. In: Čabiansky kalendár na rok 1997, s. 121.

životopisné články a preklady zo svetovej literatúry. Obidve témy slúžili na obohacovanie svetonázoru čitateľov.

V dobe otvorených štátnych hraníc, keď má človek možnosť cestovať kamkoľvek a je dobre informovaný prostredníctvom médií a internetu, by bolo uverejňovanie hore uvedených článkov menej dôležité.

Podobne je to aj so životopisnými článkami a prekladmi zo svetovej literatúry. Je potešiteľné, že na stránkach kalendára predstavujú autori článkov naše (často už nežijúce), na Dolnej zemi pôsobiace osobnosti *Július Dedinský 85-ročný* (ČK, 1991, s. 71 – 73). *Helena Hrabovská Čarejšová – ľudová spisovateľka a insitná maliarka* (ČK, 1994, s. 75 – 77). *Zomrel Ján Kusnýár* (ČK, 1997, s. 105 – 110). *Dr. Gustáv Seberéni* (ČK, 2001, s. 44 – 47).

Vrátiac sa ku konštatovaniu, že báza autorov publikujúcich v znovuvydávanom kalendári nie je totožná s pôvodnými adresátmi, je tiež dobový jav, veď počet slovenskej inteligencie v Maďarsku počas spomínaných štyridsiatich troch rokov podstatne vzrástol. Tento potešujúci jav cítiť aj z obsahu kalendára. Kým v pôvodnom vydaní publikovali okrem píšmákov len redaktori kalendára, v terajších číslach je oveľa viac iných prispievateľov, čím sú články pestrejšie, rôznorodejšie, farebnejšie; majú subjektívny ráz.

Konklúzie

Cieľ redaktorov pôvodného i obnoveného Čabianskeho kalendára sa zhoduje v tom, že chceli a chcú zabezpečiť pre bežného používateľa čítanie v materinskom jazyku. Ako na začiatku 20. storočia, tak aj v súčasnosti je málo regionálne vydaných slovenských kníh a publikácií, ktoré by uspokojili nároky slovenského obyvateľstva v Maďarsku. Znovuvydávanie kalendára sa samo o sebe pokladá za úspešný počin, ktorým sa redaktorský kolektív zasluhuje o záchranu a obnovu vlastnej kultúry a povzbudzovania národnej identity.

Po porovnaní pôvodného a obnoveného Čabianskeho kalendára nechcem a ani neviem určiť poradie dôležitosti, keďže oba splnili a plnia svoju funkciu, reprezentujú čabiansku, dolnozemsú životaschopnosť, prispôsobujú sa dobovým požiadavkám.

Zhrnutie

Popri Transociu bol v živote čabianskych Slovákov najdôležitejším kultúrnym kódom Čabiansky kalendár. V monografii skúmam články uverejnené v tomto periodiku.

V úvode publikácie som považovala za dôležité podať charakteristiku kultúrnych inštitúcií Békešskej Čaby, ktoré pestovali meštiansku kultúru, veď Čabänia boli a aj sú v kontakte s maďarskými spoločenskými a kultúrnymi inštitúciami. Z tohto dôvodu sa stala slovenská pospolitosť nevyhnutne nositeľom aj maďarskej kultúry. Békešská Čaba patrila medzi tých málo slovenských lokalít, ktoré boli schopné na konci 19. storočia založiť nové inštitúcie meštianskej kultúry. Tento fakt vyplýval práve zo svojrázneho vývoja Čaby.

Jeden z najvýznamnejších typov slovenských osád v Maďarsku predstavujú lokality na Dolnej zemi (na Veľkej nížine) práve tie, ktoré nadobudli status poľných miest alebo ich vývoj k tomu smeroval. Patrí k nim i Békešská Čaba, pre ktorú bol už v 60. – 70. rokoch 19. storočia typickým skôr mestský spôsob života. Prosperujúce hospodárstvo lokality zabezpečovalo pomerne samostatný vývoj aj ohľadom na etnické znaky, ktoré sa prejavovali vo všetkých troch vrstvách kultúry: v tradičnej, cirkevnej a vysokej (meštianskej).

Vplyv Čabianskeho kalendára na kultúru Slovákov žijúcich v juhovýchodnej časti Dolej zeme sa môže dokázať iba na komparatívnom podklade, t. j. ak ho porovnáme s ostatnými slovenskými tlačovými orgánmi danej doby.

Rezultátom môjho prieskumu v tomto smere je, že na začiatku 20. storočia Čabänia poznali a čítali slovenské tlače, ktoré boli vydávané v severných župách Uhorska. Po prvej svetovej vojne sa zmenami štátnych hraníc vytvorila situácia, následkom ktorej dolnozemskí Slováci

odrazu prišli o svoje obľúbené slovenské tlače. V 20. – 30. rokoch minulého storočia, na ktoré sa môj prieskum zameriaval, čabiansky čitateľ nemal k dispozícii široké spektrum „domácich“ časopisov a periodík (*Čabiansky kalendár, Evanjelický hlásnik, Slovenská rodina*). O tom, či sa dolnozemskí Slováci dostávali pravidelne k časopisom vydávaným na Slovensku, nemáme presné údaje.

Prieskum časového rozpätia, v ktorom vychádzali kalendáre a ktorému je venovaná podkapitola „*Slovenská tlač zo začiatku 20. storočia známa v kruhu Slovákov žijúcich v juhovýchodnej časti Dolnej zeme*“ ukazuje, že 28-ročné obdobie vychádzania Čabianskeho kalendára (1920 – 1948) by už samo o sebe obstálo ako dôkaz toho, že kalendár mal širokú vrstvu odberateľov majúcich nároky na jeho permanentné vydávanie.

Marta Gelléri Lázár definuje žáner kalendára podľa náplne jej funkcie, ktorú determinujú obsahové faktory a hodnoty určované používateľmi. Čabiansky kalendár zodpovedá týmto špecifickým kritériám podľa nasledujúcich konkrétnych faktorov:

- obsahová náplň textov uverejnených v kalendári má byť aktuálna, zameraná na vedecko-populárnu osvetu;
- štruktúra periodika má byť ustálená (s nepatrnými odchýlkami);
- obligátne musí obsahovať kalendárnu časť s presnými informáciami;
- rubriky publikácie majú byť zostavené podľa danej schémy, prípadne jej variácií;
- špecifiká žánru majú umožniť vytvorenie vedomých editorských postupov s cieľom uplatniť trojakú funkciu kalendára, na podklade ktorej dostáva čitateľ ustálené informácie: presné údaje v časovom registri, zábavné čítanie, ktoré zároveň spĺňa vedecko-populárne sprostredkovanie poznatkov;
- pestrosť a úmernosť tematického materiálu dodáva tvárnosť konkrétnej ročenky (články s tematikou duchovného života, hospodárskeho rázu, vzdelávacieho charakteru a pod.).

Vplyv kalendára na život dolnozemských Slovákov možno zhrnúť v nasledujúcich bodoch:

- pestrou tematikou článkov zabezpečoval kalendár permanentnú vôľu čabianskych Slovákov k čítaniu;

- odoberateľom poskytoval možnosť vzdelávania a zábavy v materinskom jazyku;
- články o cudzích štátoch a národoch rozširovali horizont poznatkov obyčajných ľudí;
- uverejňovaním článkov o veľikánoch ľudstva rozširoval vzdelanosť čitateľov;
- články kalendára obohacovali poznatky čitateľov nielen na poli duchovnom, ale podávali aj praktické rady z oblasti ochrany zdravia a hospodárenia s cieľom zvyšovať ich úspešnosť v hospodárení;
- kalendár podporil sebaopoznanie dolnozemskej Slovákov, formoval ich hodnotový systém, poukázal na hodnoty ich zvykoslavia, ktoré vyplývajú z ich spôsobu života, čím ich viedol k tomu, aby si bohatstvo tradičnej kultúry vážili;
- upozorňoval čitateľov na dôležitosť uchovávanía materinského jazyka a na jeho kultivované používanie;
- z čitateľov vytvoril kruh aktívnych prispievateľov, t. j. tvorivých jedincov z vrstvy jednoduchých ľudí, tzv. písmákov.

Z hľadiska jazykového úzu, ktorý redaktori preferovali, sa môže jednoznačne vydedukovať, že sa snažili uplatniť normu Czambelovej kodifikácie slovenského spisovného jazyka, podľa ktorej sa riadila slovenská tvorivá inteligencia v prvých troch desaťročiach 20. storočia. Z tejto jazykovej normy vychádzali aj tvorivé vrstvy slovenskej minority v Maďarsku. Platí to v prvom rade o redaktoroch kalendára, ktorí boli povolaním evanjelickými kňazmi, organickou súčasťou ich vzdelania boli poznatky o spisovnej slovenčine, čo bolo zárukou ich snáh na udržiavanie dobovej štandardnej normy materinského jazyka.

V textoch písmákov z Čaby a okolitých slovenských lokalít sa vyskytujú elementy lokálneho slovenského dialektu. Migrácia Slovákov z početných lokalít severných žúp Uhorska na Dolnú zem, ktorá trvala takmer dve storočia, viedla k usadeniu osadníkov z rozličných krajov a lokalít v novom sídle. Osadníci si priniesli so sebou aj svoj komunikačný prostriedok, domáci dialekt. V novozaložených dolnozemskej slovenských lokalitách sa tak vytvorili zmiešané typy slovenských dialektov, blízke stredoslovenským nárečiam.

Jazyk, t. j. nárečové prvky príspevkov kalendára z pera písmákov jednoznačne potvrdzujú historické údaje o pôvode Čabänov, ktorí prichádzali hlavne z Veľkého a Malého Hontu, z Novohradskej, Peštianskej a Zvolenskej župy.

Materiál prísloví a porekadiel uverejnených v Čabianskom kalendári poskytol podklad na zistenie špecifik jazykového obrazu sveta Slovákov v juhovýchodnej časti Dolnej zeme.

Viaceré elementy jazykového sveta čabianskych Slovákov majú širšiu platnosť, resp. univerzálny charakter. Ide o prvky skúseností z každodenného života, ktoré môžu uchopiť viaceré jazyky podobne.

Príslovia a porekadlá uverejnené v kalendári boli tematicky viazané, čím som získala prehľad o tom, ktoré otázky boli najfrekvencovanejšie, t. j. sa najčastejšie dostávali do centra pozornosti redaktorov a – pravdepodobne – tiež čitateľov. Domnievam sa, že frekvencovanosť tém mala odrážať spoločenské skúsenosti, ktoré formovali myšlienkový svet Čabánov, ich mienku o svete, a odzrkadľovali fenomény, ktoré viedli k ich špecifickému jazykovému obrazu v skúmanom období.

Po novšom prieskume Čabianskeho kalendára konštatujem, že sa toto periodikum právom radí k dielam, ktoré zohrali významnú rolu v uchovávaní národnej identity slovenskej minority v Maďarsku a tým značne prispeli ku kultivácii slovenského materinského jazyka v menšinovom postavení.

Összefoglalás

A százéves Csabai Kalendáriumról

Doktori disszertációm 2002-ben védtem meg, melynek témája A „Čabiansky kalendár“ (Csabai Kalendárium) 1920–1939. évfolyamaiban megjelent cikkek nyelvszemlélete volt.

Témaválasztásomnak szubjektív és objektív okai voltak. Békéscsabai lévén sokat hallottam a Csabai Kalendáriumról, amely az idősebb generáció emlékezetében máig él. Az első világháborút követő határváltozások elszigetelték a dél-alföldi szlovákságot. Így az addigi kapcsolattartás sokkal nehezkesebbé – akár lehetetlenné is – vált. A kedvelt szlovák nyelvű lapok, kalendáriumok sem jutottak el hozzájuk. Dr. Szeberényi Lajos Zsigmond, az evangélikus egyház lelkésze korán felismerte ezt a hiányt, és az igényekre tekintettel, szerkesztésében megszületett a Csabai Kalendárium, amely 1920-tól 1948-ig minden évben megjelent. Az új kiadvány az addigi, többnyire felföldi szlovák területekről érkező lapokat, naptárokat volt hivatott pótolni, melyek a szállítás bizonytalansága miatt maradtak el, illetve valószínűsíthető, hogy az újabb rendelkezések sem engedélyezték terjesztésüket.

Munkám tárgyát az említett naptár jellegének, nyelvezetének, funkciójának és a csabai szlovákokra tett hatásának vizsgálata képezte. Kutatásom csak az 1920–1939 között megjelent évfolyamokra terjedt ki. Szándékosan nem vizsgáltam az 1940–1948-as évfolyamokat, melyek merőben más történelmi szituációt tükröznek (a 2. világháborús események és az 1947-es lakosságcsere).

Kutatásom kezdetén „megörököltém” az említett kiadvány eredeti évfolyamait, melyek írásos bejegyzései kiváló forrásanyagként szolgáltak. A Gyera János által összegyűjtött Csabai Kalendárium-ból (Čabiansky kalendár) az 1920-as és 1933-as évfolyamok hiányoznak, melyeket sem a Munkácsy Mihály Múzeum, sem a Békés Megyei

Könyvtár gyűjteményében nem találtam, így vizsgálatomban ez a két évfolyam nem szerepel.

A magyarországi szlovák értelmiség kutatásai során számos alkalommal használta az említett kiadvány egy-egy cikkét forrásanyagként, de egyetlen kutatás sem irányult a kalendárium részletes és átfogó elemzésére. Dolgozatommal ezt a hiányt kívántam pótolni.

Az említett disszertáció monografikus munkaként való megjelentetését az a tény inspirálta, hogy a naptár (2020-ban) éppen százéves volt és az 1991-től újra megjelenő Csabai Kalendárium harminc éve folyamatosan biztosítja az említett közösség tagjai számára, hogy anyanyelvükön olvashatnak. Ez a két évforduló ihletett és ösztönzött arra, hogy a közel húsz éve megírt és megvédett disszertációt újragondoljam, átírtam, helyenként kibővítem és megjelentessem. Tudvalevő, hogy a Csabai Kalendárium jelentősége túlmutat a mai Magyarország területén élő szlovák olvasóközönségen és írógárdán. Mivel a kiadványban szlovákiai, vajdasági, romániai és magyarországi szlovák szerzők írásai olvashatók, úgy gondoltam, hogy az eredetileg magyar nyelven írt dolgozatot szlovák nyelven lenne célszerű megjelentetni.

A kalendáriumot a maga komplexitásában vizsgáltam, az adott problémakör többszemponút megközelítésében. Feladatomban tekintettem a Csabai Kalendárium célját meghatározni, szembesítve azt azokkal az elvárásokkal, melyeket az adott korban fűztek hozzá. Megállapítottam, hogy a naptár politikai vonalvezetése semlegességre törekedett. Igyekezett kikerülni a politikai csapdákat és biztosítani pusztá létének fennmaradását. Magát a szlovákságot mint nemzetiséget direkt módon nem tárgyalta, azonban mindig is a dél-alföldi szlovák kisebbségre utalva értelmezte. Ugyanakkor a szlovák nemzetiség anyanyelvéhez való viszonyát és jogát, kultúrájához való kötődését, fontosságát szinte kivétel nélkül minden egyes cikkében hirdette. Ez tükröződött a naptárban publikáló naiv írók szlovák öntudatot sugárzó írásaiban is. Figyelembe véve az évkönyv tartalmi, művelődéspolitikai, kultúrtörténeti jelentőségét, nemzetiségmegtartó funkcióját, a vizsgált korszak párhuzamosan kiadott egyéb szlovák nyelvű kalendáriumaihoz soroltam be. Kísérletet tettem annak megállapítására, hogy az említett kiadványtípus mely társadalmi csoportot érintette és milyen hatással volt rá. Foglalkoztam a kalendárium műfajának és funkcióinak (időjelzés, ismeretterjesztés, szórakoztatás) vizsgálatával. Az elemzett kalendárium a csabai szlovákok egyik sajtósági szimbólumává vált. Ebből következik, hogy a Csa-

bai Kalendárium – hasonlóan a Tranosciushoz –, a szűkebb és tágabb alföldi szlovák régió etnikai, kulturális kódjaként vált számomra értelmezhetővé és vizsgálhatóvá.

A kulturális kód tulajdonképpen jelek, szimbólumok és a hozzájuk kötődő képek, illetve értékek rendszere. Az említett kódnak a megléte egy nemzeti közösséghez való tartozás alapvető feltétele, s mintegy kód-integráló funkciót tölt be. A Tranosciushoz hasonló kulturális kód az alföldi szlovákság életében a Csabai Kalendárium is. Különlegessége többek között az adott műfaj adta speciális lehetőségekből fakad.

Az identitás formálásában jelentős szerepe volt az egyháznak, a nemzeti jelképek megteremtésében pedig az egyházi értelmiségnek. Nem volt ez másképpen a Csabai Kalendárium esetében sem. A kiadvány fontos szerepet játszott a csabai szlovák kisebbség identitásának formálásában és annak megőrzésében. Ha kulturális kódként vizsgálom, mindenképpen megállapíthatom, hogy annak alapvető funkcióját, az integrálódást, teljes mértékben betöltötte, betölti.

Munkámban meghatározó szerepe van a nyelvi vonatkozású fejezeteknek. A naptár nyelvezetéből egyértelműen kiderült, hogy a Czambel-féle nyelvi kodifikáció elveinek próbál megfelelni, melynek hatása a szlovák irodalmi nyelvben a 20. század első három évtizedéig érvényesült. Ezt a nyelvi normát igyekeztek alapul venni a magyarországi szlovákság művelt, szlovákul író rétegei is. Idetartoztak a kalendárium evangélikus lelkészeiből álló szerkesztők, akik ismerték az irodalmi standard normáit és igyekeztek tartani azt.

A csabai és környékbeli szlovák településeken élő naiv írók tollából származó írásokban azonban egyértelműen tükröződnek a csabai, illetve a délkelet-alföldi nyelvjárás jegyei. A csaknem kétszáz évig tartó letelepedési folyamat kevert típusú nyelvjárásokat hozott létre, amelyek leginkább a középszlovák nyelvjárás déli típusához állnak közel, de más tájegységekre utaló jegyeket is fölfedezhetünk bennük. A kalendáriumban vizsgált nyelvi adatok egyértelműen igazolják azokat a történeti megállapításokat (elszármazási hely, letelepedéssel kapcsolatos információk), melyek szerint a Békéscsabára érkezett szlovák lakosság zöme az egykori Nagy- és Kishont, Nógrád, Pest és Zólyom megyéből verbuválódott.

A kalendáriumban jelentkező szólások és közmondások tematikai csoportosítása kapcsán képet kaptam az általam vizsgált 1920-as, 1930-as évek délkelet-alföldi szlováksága specifikus világképéről.

Megmutatkozott, hogy mely kérdések, társadalmi tapasztalatok foglalkoztatták leginkább őket. Megállapítható, hogy az általuk megismert és megtapasztalt objektív valóság ugyan csak nagyon árnyaltan, de mégis különbözik az anyaországban, Szlovákiában élő szlovákok és a magyarországi magyarok világgképétől. Az univerzális jegyeken (a hétköznapi tapasztalatok, mely több nyelv esetében is hasonlóan, esetleg azonosan jelentkeznek) kívül tartalmaz egyfajta másságot, specifikumot, hiszen a köznyelvi világgkép megjelenítésekor nemcsak a valóság objektív tulajdonságai, hanem az emberi gondolkodást és minősítési tevékenységet szabályozó kultúrparaméterek is szerepet játszanak.

Az általam vizsgált szlovákság világgképe nem tudományos, hanem naiv, mindennapi, olyan szubjektív képen alapszik, mely a valóságról szól, melynek hordozója az ember, jelen esetben a délkelet-alföldi szlovákság.

A monográfia utolsó fejezetében elemzem az 1991-től újra megjelent Csabai Kalendáriumot. Arra keresem a választ, hogy több mint negyven év elteltével a Békéscsabán élő szlovák értelmiség milyen okból és milyen tartalommal töltötte meg a szlovákság egyik jelképének újabb kiadását. Mennyire lehettek fel benne azok az értékek, melyek az „eredeti” kiadványt jellemezték. Vajon érzékelhető-e a folytonosság, vagy az új kiadvány merőben eltér az „eredetitől”? Kik a kalendáriumban publikáló szerzők és mely réteget célozzák meg. S végül, tud-e és ha igen, hogyan alkalmazkodik a kor kihívásaihoz.

A fentiekben vázolt problémaköröket a következő fejezetekben tárgyalom: *A polgári kultúra intézményrendszere Békéscsabán; A Csabai Kalendárium létrejöttének körülményei, célja, jellemzői és küldetése; A Csabai Kalendárium kiadója, kivitelező nyomdák, nyomdatechnika és a dél-alföldi szlovákság által ismert szlovák nyelvű sajtótermékek; A Csabai Kalendárium és a Tranoscus mint kulturális kód; A délkelet-alföldi szlovákság nyelvi világgképe a kalendáriumban megjelenő szólások és közmondások tükrében; A szlovák irodalmi nyelv és a csabai nyelvjárás viszonya a kalendárium cikkeinek tükrében; Az újra kiadott Csabai Kalendáriumról.*

A fejezetek és alfejezetek tagolása eltér az eredeti munkától. Úgy gondolom, hogy a jelenlegi szerkezet logikusabb és ezáltal tartalmilag is áttekinthetőbb. A disszertáció nem tartalmazta az újra kiadott Csabai Kalendárium elemzését, jelen munkámban viszont fontosnak véltem bemutatni azt. A monográfia ugyanakkor nem közli a disszertáció mellék-

letében megjelent kalendárium cikkeinek tárgymutatóját (*A „Čabiansky kalendár“ 1921–1939. évfolyamaiban megjelent írások tematikai csoportosítása. A cikkek tárgymutatója*), mert időközben összeállítottam egy részletes és kibővített tárgymutatót (*„Tematická bibliografia Čabianskeho kalendára 1920–1948 a 1991–2012“*), mely 2012-ben Nagylakon az Ivan Krasko Kiadó gondozásában jelent meg. A munka tárgyát a kalendáriumban fellelhető azon cikkek képezik, melyek témák szerint, cím, szerző és megjelenési év alapján is megtalálhatóak. Az így elkészült retrospektív (1920–1948, 1991–2012) tematikus bibliográfiát, a Csabai Kalendárium repertóriumát további kutatások forrásanyagának szántam.

Miután az eredeti munkában a hivatkozási fajták közül a lábjegyzetelt hivatkozást használtam, úgy gondoltam, hogy ezen a hivatkozási formán nem változtatok. A lábjegyzetek tartalmát illetően vannak idézetekre, szerzőkre vonatkozó pontos hivatkozások és saját, kiegészítő háttér-információt közlő hivatkozások is. A dolgozat bővítése, átdolgozása kapcsán fontosnak véltem a témával kapcsolatos új szakirodalmi hivatkozások betoldását.

Úgy vélem, dolgozatomból kiderül, hogy a vizsgált kalendárium joggal sorolható azon művek közé, melyek kiemelkedő szerepet játszottak a magyarországi szlovák közösség identitásának megőrzésében, nyelv-művelésében.

Végezetül: a százéves kötetről szóló monográfiát a csabai szlovákoknak ajánlom.

Resume

About the hundred-year-old Csabai Kalendárium

The topic of my doctoral dissertation, which I defended in 2002, was the linguistic perspective of the articles published in the volumes of "Čabiansky kalendár" (Csabai Kalendárium) between 1920 and 1939.

Reasons for the choice of my topic were subjective and objective. Being an inhabitant of Békéscsaba, I have heard a lot about Csabai Kalendárium which still lingers in the memories of the older generation. Border changes that followed World War I led to the isolation of the Slovaks in the Southern Great Plain. To maintain relationships became much more difficult or even impossible. Popular Slovak language newspapers, almanacs were rendered inaccessible. Dr. Zsigmond Lajos Szerényi, a lutheran pastor, detected this shortage early and bearing the need in mind created Csabai Kalendárium which was published every year between 1920 and 1948. The new publication intended to replace those newspapers and calendars which used to come from the Slovak highland area primarily and went missing due to uncertain distribution or, more likely, were not permitted to be circulated.

The subject of my dissertation was the analysis of the character, language, and function of the above mentioned almanac and its effects on the Slovaks of Békéscsaba. The scope of my research was limited to the volumes between 1920 and 1939. My investigation did not include the volumes between 1940 and 1948 intentionally as they reflect on a completely different historical situation (the events of World War II and the population exchange between Hungary and Czechoslovakia).

At the beginning of my research, I "inherited" the original volumes of the above mentioned publication, the written sidenotes of which served as excellent resource material. The volumes of 1920 and 1933 are missing from the collection assembled by András Gyeraĵ, and could not be

found in the collection of Munkácsy Mihály Museum and Békés County Library either, therefore these volumes were not included in my research.

Articles from the above mentioned publication were used as resource material in the researches conducted by the Slovak intelligentsia in Hungary several times, however no study has ever focused on the detailed and comprehensive analysis of the almanac. The intention behind my essay was to fill this gap. The publication of the above mentioned dissertation as a monographical work was inspired by the fact that the almanac was 100 years old at that time (in 2020) and since its republication in 1991, it had been providing the community the opportunity of reading in their mother tongue for 30 years continuously. These two anniversaries served as inspiration and encouragement for me to rethink, rewrite, partially extend and republish the dissertation I wrote and defended almost 20 years ago. It is a well known fact that the significance of *Csabai Kalendárium* goes beyond the territory of present day Hungary in respect of both its audience and authors (who come from Slovakia, Vojvodina, Romania, and Hungary) therefore I thought that the essay, which was originally written in Hungarian, should be published in Slovak.

I examined the almanac in its own complexity from a multi-criteria approach of the subject. I intended to define the goal of *Csabai Kalendárium* confronting it with the expectations of it in the given era. I concluded that the almanac tried to follow a neutral political line. It made efforts to evade the traps of politics and preserve its mere existence. It did not deal with Slovaks as an ethnic group directly, however it interpreted them in respect of the Slovak minority in the Southern Plain. At the same time, it advocated the Slovak ethnic group's relationship to and rights for their mother tongue, their bondage to their culture, and its significance in almost every single article. This was reflected in the naïve writers' works which expressed Slovak self-awareness. Considering the significance of the almanac in content, education policy, cultural history, and its ethnicity preserving function, I placed it in the category of other Slovak language almanacs published in the studied period. I attempted to decide to which group of society this type of publications pertained and what impact it had on them. I studied the genre and the functions (time signalling, knowledge dissemination, entertainment) of the almanac. The analyzed almanac became a unique symbol of the Slovaks in Békéscsaba. Consequently, for me, *Csabai Kalendárium*, simi-

larly to *Tranoscius*, could be interpreted and studied as the ethno-cultural code of the narrower and wider Slovak region in the Southern Plain.

Fundamentally, a cultural code is a system of signs, symbols, and the relating images and values. The existence of this code is the essential requisite of belonging to a national community and it virtually has the function of code integration. Similarly to *Tranoscius*, *Csabai Kalendárium* is also a cultural code for the Slovaks in the Southern Plain. Its uniqueness stems from the peculiar opportunities provided by its genre.

Church played an important role in forming identity while church intelligentsia championed in creating national symbols. The same pertained to *Csabai Kalendárium*. It had a crucial role in the formation and preservation of the identity of the Slovak minority in Békéscsaba. If I consider it as a cultural code, I can conclude that it has completely fulfilled and fulfills its fundamental function, integration.

Language related chapters play a significant role in my paper. The language of the almanac clearly showed that it had tried to follow the principles of the Czambel-type language codification which influenced the Slovak literary language in the first three decades of the 20th century. The educated groups of Slovaks in Hungary, who wrote in Slovak, tried to adhere to this norm. Among them were the lutheran pastor editors of the almanac, who were aware of the literary standards and strived to keep to them.

The works of the naive writers of Békéscsaba and the surrounding Slovak settlements carried the signs of the Békéscsaba and Southeastern Plain dialect. The almost 200 hundred years long settling process created mixed dialects which are closest to the southern type of the central Slovak dialect, but incorporate the features of other geographical regions as well. The analysed linguistic data of the almanac undoubtedly underpins those historical findings (location of origin, information regarding settling) which prove that the majority of the Slovak population coming to Békéscsaba originates from the former Nagy- és Kishont, Nógrád, Pest, and Zólyom counties.

Based on the thematic categorization of sayings and proverbs, I could draw a picture of the specific perspective of the Slovaks in Southeastern Plain in the 1920s and 30s. It revealed the issues and social experiences that concerned them the most. We can conclude that the objective reality we can observe and experience differs, though very slightly, from the one in the homeland, from the perspective of the Slovaks living in

Slovakia and Hungarians in Hungary. Apart from the universal signs (everyday experiences which appear in a similar form in several languages), it contains a certain difference, a peculiarity, because not only the objective characteristics of reality but also the cultural parameters regulating human cognitive and classifying capacities play a part in creating the common perspective.

The perspective of the Slovaks I studied is not scientific but naive, mundane, and stems from a subjective image which is based on reality, the bearer of which is man, in this case, the Slovaks of the Southeastern Plain.

In the last chapter of the monograph, I provide an analysis of the Csabai Kalendárium republished since 1991. I am exploring for what reasons and with what content the Slovak intelligentsia living in Békéscsaba filled the republication of one of the symbols of local Slovaks after more than 40 years. How detectable the values that characterized the "original" publication are. Is there a perceivable continuity or is the new publication profoundly distinguishable from the "original"? Who are the authors and who their target group is? And finally, is it able, and if yes how, to meet the challenges of our age?

The above questions are discussed in the following seven chapters: *The institutions of civic culture in Békéscsaba (Inštitucionálny systém meštianskej kultúry v Békešskej Čabe)*; *The circumstances of the birth of Csabai Kalendárium, its goal, characteristics and mission (Vznik, ciele, charakter a poslanie Čabianskeho kalendára)*; *The publisher of Csabai Kalendárium, printing companies, printing technique and Slovak language press known by Slovaks of the southeastern plain (Technické pozadie vydávania Čabianskeho kalendára a produkty slovenskej tlače v skúmanom regióne)*; *Csabai Kalendárium and Transcius as cultural code. (Čabiansky kalendár a Transcius ako kultúrny kód)*; *The linguistic worldview of the Slovaks of the southeastern plain from the aspects of sayings and proverbs appearing in the almanac. (Jazykový obraz sveta Slovákov žijúcich v juhovýchodnej časti Dolnej zeme na podklade prísloví a porekadiel uverejnených v Čabianskom kalendári)*; *The relationship between the Slovak literary language and the Békéscsaba dialect in respect of the articles of the almanac (Vzťah spisovnej slovenčiny a čabianskeho nárečia v zrkadle príspevkov Čabianskeho kalendára)*; *About the republished Csabai Kalendárium (O znovuvydávanom Čabianskom kalendári)*.

The structure of chapters and sub-chapters differs from the one in the original work. I think that the current structure is more logical and clearer contentwise. The dissertation did not incorporate the analysis of the republished Csabai Kalendárium, however I have found it important to introduce it in the current essay. The monograph does not contain the index of the articles in the almanac which was included in the appendix of the dissertation (*Thematic categorization of texts published in the 1921 – 1939 volumes of "Čabiansky kalendár" 1921 – 1939. Index of the articles*), because, in the meantime, I compiled a more detailed and extended index (*"Tematická bibliografia Čabianskeho kalendára 1920 – 1948 a 1991 – 2012"*) which was published by Ivan Krasko Publishing in Nagylak in 2012. The subject of this work is those articles in the almanac which can be identified by topics, title, author and the year of publishing. The compiled retrospective (1920 – 1948, 1991 – 2012) thematic bibliography, the repository of Csabai Kalendárium, should serve as resource material for further research.

Since I used footnotes in the original work, I decided not to change that citation style. As for the content of the footnotes, some contain exact references to quotations and authors while some include my own citations providing additional background information. I also found it important to add new references to the professional bibliography related to the topic.

I presume my essay underpins the fact that the studied almanac can rightly be categorised as a publication that played a paramount role in the preservation of the identity and the cultivation of the language of the Slovak community in Hungary.

Finally, I dedicate the monograph about the centennial publication to the Slovaks in Békéscsaba.

PRÍLOHY

Vecný zoznam

- amatérske slovenské divadlo 29
ambivalentné jazykové správanie
 166
analýza 9, 35, 102, 131, 236
– cieľov 35
– čísel 41
– emocionálna 177
– empirická 238
– formálnej stránky 239
– jazykovej stránky 7, 35
– komparatívna 238
– názorov 7
– psychická 177
– sémantická 240
– špecifik 235
– textov 97
apologetické dielo 68
apoštolské vyznanie 47

biblická čeština (tzv. bibličina)
 22, 25, 58, 99
bilingvizmus 40
biografia 29, 71, 80
biskup 23, 67
bibličina 22, 99

cirkevná vrchnosť 69

Cithara Sanctorum – Transcius
 98, 99, 215, 228 – 230, 234, 235,
 239, 242

Čabän (občan Čaby) 7, 19, 20, 51, 71,
 77, 82, 83, 84, 89, 94, 99, 100, 106,
 123, 132, 139, 167, 168, 183, 185,
 186, 240, 243
čabianska slovenská inteligencia
 9, 39, 124
čabianskosť 168
Čabiansky kalendár 7, 8, 28,
 33 – 35, 38 – 43, 48, 59, 60,
 65, 67, 69 – 71, 74, 79 – 81,
 88, 91, 92, 94, 104, 105, 132,
 163 – 165, 167 – 169, 172 – 174,
 176 – 180, 183, 184, 187, 191,
 193, 196, 215 – 218, 222 – 224,
 227 – 230, 233 – 236, 239, 242,
 243
Černokňažník 82, 132

denné rady 170
denník 156, 173
dišťancia 106
Dolná zem 26, 217, 219
dolnozemske figúry 47

dolnozemskosť 177
 Dolnozemské listy 27, 83
 Dolnozemský Slovník 233
 Dolnozemskí slovenskí spisovatelia
 80, 92, 95, 167
 Dom matiek diakoniek 46
 „domáce“ tlačové orgány 236
 Domáce zápisky 37, 72, 73, 170,
 173, 215
 Domová pokladnica 81, 224
 duchovná služba 23, 26, 47, 64, 99,
 100, 125, 126, 174, 175, 184, 185,
 235, 239
 dušpastier 67, 69, 70
 dvojjazyčná inštitúcia 26
 dynamickosť 96
 dynastia 102
 ekvivalent 56, 106, 107, 118, 240
 emblematický charakter 94
 etické smernice 45
 etnicita 26
 etnický / á / é
 – jazyk 175
 – model 125
 – pôvod 100
 – rozvoj 13, 219
 – význam 19
 – znak 19, 101, 183
 – hodnota 100
 – identita 20
 – kultúra 167, 168, 174
 – osada 167
 – príslušnosť 100
 – stabilita 174
 – svojráznosť 25
 – minorita 219
 – povedomie 18, 20
 – správanie 46

etymologický princíp pravopisu
 57, 136
 evanjelická kultúra 25
 evanjelická (luteránska) konfesia
 / cirkev – augsburského
 vierovyznania (a. v.) 13, 17 – 19,
 22, 24 – 29, 42, 45, 50, 56, 58, 65,
 95, 102, 125, 126, 129, 158, 164,
 174, 179, 234, 238, 239, 242
 Evanjelické Cirkevné
 Kníhkupectvo 60, 65, 67, 87
 Evanjelický hlásnik 20, 28, 65, 67,
 69, 70, 86 – 88, 184
 evanjelický poriadok kalendára
 (katolícky a pravoslávny) 73
 Evanjelický posol spod Tatier 82,
 83
 excerpčia 122
 exemplifikácia 31, 45, 50, 110
 exemplifikovaný 118, 126,
 128
 fakt historický 131
 – jazykový 131
 fenomén 19, 31
 – inakosti 49
 – historický 35
 – negatívny 43
 – simulovaný 97
 – typický 125
 – súdržnosti 19
 frazeologické jednotky 129
 funkcia
 – časová 169
 – komunikačná 167
 – osvetová 170
 – populárno-vedecká 170
 – praktická 170

funkcia vzdelávacia 238

– výchovná 238

– zábavná 238

geograficko-ekologický faktor 18

graféma 57, 136, 138

gramotný 34

„historky“ 49, 80, 178

historicko-dokumentárna hodnota
177

hľadisko

– geografické 26, 174

– inštitucionálne 168

– jazykové 175, 180, 185

– lingvistické 243

– obsahové 125

– spoločensko-psychologické 43

– štilistické 236

hlinená podlaha 55

hlinený krčah 71

hmotná

– tradičná kultúra 98

– prosperita 19, 64

hospodárska autonómia 19

hovorený jazyk 133

charakter 9, 33, 38, 83, 98, 102,

126, 165, 169, 234, 238, 242

– astronomický 73

– emblematický 94

– etnografický 47, 54, 95

– konfesijnálny 45

– kultúrno-historický 238

– ľudský 107, 116, 125

– náboženský 58, 82, 83, 172

– národnostný 41

– národopisný 56

charakter nehmotný 97

– opisný 180

– osvety 51

– syntetizujúci 233

– technický 239

– vzdelávací 37, 184

– univerzálny 186

identita 22, 102, 189, 191, 195, 197,
199, 218, 231

– konfesijnálna 102, 238, 242

– maďarská 168

– národná 181, 186, 236

– národnostná 13, 19, 175, 238, 242

– slovenská (regionálna, či širšia
dolnozemská) 237

– vlastná 176

ideové zameranie 41, 43, 47, 58, 88,
235, 242

informačný materiál 47, 95, 236

inonárodný kolonista 14, 164

insitná maliarka 54, 181, 236

inštitucionálny / a

– systém 9, 13, 18, 25 – 27, 31, 234

– štruktúra 168

intelektuálne zamestnania

124

intencia 8, 18, 31, 46, 100, 104,
159

interpretácia 46, 47, 96, 104, 105,
174, 238

inzerát 59 – 62, 214 – 215, 234

ilustrácia 23, 42, 55, 60 – 63, 66,
68, 70, 72 – 74, 78, 81, 82, 87, 99,
101, 214 – 215

jazykové argumenty 139

- jazykový obraz sveta 9, 56, 103,
104 – 106, 126, 128, 129, 234, 239,
242, 243
- južná enkláva 30, 41, 48, 50, 61,
64, 81
- kalendárna časť 37, 38, 72, 165
- kancionál 99 – 101
- kaplán 67, 69
- klebety 107, 116, 117, 128
- knihkupectvo 13, 26, 60, 65, 67, 87,
215, 242
- kodifikácia 189
- Czambelovská 133, 137, 138, 185
- pravopisu 133, 134, 136, 138, 158,
179
- Štúrova 134, 136, 232
- kognitivista 103, 104
- kohézia 18
- kolektívna
- súdržnosť 19
- pamäť 96
- kolorit jazyka 104
- kolportovanie 164
- korelácia 103
- komparácia 8, 106, 123
- kompozičné prvky 38, 236
- konštatácia 39, 41, 52, 59, 64, 89,
95, 100, 118, 124, 128, 129, 152
- konfesia 238
- konfesionálny / a / e 13, 19, 20, 45,
174
- spor 20
- život 86
- dualita 102
- výchova 125
- vyznanie 174
- zloženie 242
- konsonanty 134, 138, 144 – 146,
150, 155 – 157
- konzervatívci 135
- korešpondencia 69
- kópia 61
- Kralická Biblia 23, 99
- kult chudoby 97
- kultivácia 10, 186
- kultivované používanie materčiny
64, 185, 239
- kultúra 43, 96 – 98, 168
- cirkevná / duchovná 98, 161,
165
- ľudová 25, 217, 219, 224
- meštianska 13, 24, 26, 27, 29, 31,
125, 183, 235, 238, 242
- národnostná 30
- občianska 168
- reči 175
- slovenská 17, 25, 27, 28, 221
- svetská 27, 88, 161, 174, 235
- tradičná (ľudová) 27, 125, 161
- vysoká (meštianska) 25, 183, 219,
234
- kultúrny vzrast Slovákov 80
- kultúrny kód 9, 91, 94, 95, 98, 101,
177, 230, 234, 235, 239, 242
- lexikálna výpožička maďarčiny
104, 143
- lingvistika 232, 234, 238
- liturgický jazyk 19, 100
- ľudový / á / é
- frazeológia 47
- divadelná hra 54
- kalendár 164
- kroj 55
- kultúra 217, 219, 224

- ľudový / á / é
 - liečenie 52, 232
 - morálka 172
 - múdrosť 74, 116, 179
 - noviny 223
 - pieseň 29, 34, 44, 95, 98, 155, 175, 178
 - písomnosť 99
 - religiozita 26
 - slovesnosť 180
 - spevokol 178
 - staviteľstvo 169
 - škola 30, 50
 - vrstva 34
 - úslovie 170
 - umenie 54
- maďarské
 - bohoslužby 24
 - porekadlo 106
- majorita 14, 195
- maloroľník 125
- Malý obrázkový kalendár 83
- masovokomunikačné prostriedky 35, 36
- materinský jazyk 8, 10, 13, 22, 23, 29 – 31, 41, 43, 56 – 58, 64, 79, 88, 91, 94, 102, 125, 163 – 166, 174, 179, 181, 185, 186, 237 – 239
- materské etnikum 18, 164
- mesačník 86, 88
- metodická exaktnosť 98
- minorita 7 – 9, 26, 35, 40, 41, 43, 47, 48, 50, 56, 57, 64, 79, 95, 104 – 106, 185, 186, 194, 195, 219, 239
- miestny (čabiansky) slovenský dialekt 8, 23, 100, 131, 132, 139, 151, 153, 154, 156, 176, 185, 236, 243
- mimojazykový faktor 103
- misijná činnosť 47, 86
- mravoučné bájky 53
- mýtus 96
- nadnárodná povaha 102
- nadnesenosť 98
- nadväznosť na rodnú zem 9
- nazarienizmus 67
- nárečové
 - formy 166
 - texty 176
- oblasti 138, 240
- prvky 185
- národnostný / á / é
 - inštitúcia 13, 18, 242
 - jazyk 30, 175
 - menšina 29
 - pomery 13, 15, 16
 - povedomie 47
 - samosprávy 31
 - verejné školstvo 30
 - zloženie 209, 238
- národnovzdelávací zámer 50
- nebeské telesá 73
- Nitra almanach 133
- Nové Slovensko 84
- Noví svet 86
- obdobie európskej integrácie 177
- obnovený (znovuvydávaný) kalendár 163, 165, 173, 174
- obyčaj 54, 114, 118, 150
- odbyt 59
- odev 54, 55, 172
- odoberateľ 46, 47, 89, 185
- Ozvena 86

pôvodný kalendár 165, 166, 168,
 173, 243
 paradigma rituálov 97
 palatálny vokál 57
 pansláv 69
 páry likvíd (likvídy) 57
 periodikum 10, 41, 42, 64, 88, 186
 Peštianski slovenskí spisovatelia 80
 piedestál 49
 pismák 9, 28, 29, 39 – 41, 43, 44,
 46, 47, 53, 64, 77 – 80, 96, 132,
 161, 167, 168, 181, 185, 214,
 234 – 236, 239, 242
 pobožnosť 126, 127
 polievačky 55
 poľné mesto 19, 24, 238
 porekadlo 118, 179
 portrét osobnosti 54, 61, 177
 postily 67, 82
 potenciálny čitateľ 48
 pozitívne
 – hodnoty 9, 54, 95, 235, 239
 – sebahodnotenie 56, 64, 239
 požiadavka doby 25, 89, 94, 98,
 168, 174, 175, 181, 235, 236
 pôvodný / á / é
 – adresát 166, 167, 181
 – čas 170
 – domov 96
 – kalendár 165, 167 – 169, 172, 173,
 175, 177 – 181, 237, 243
 – kultúra 167
 – majiteľ 7
 – maľba 21
 – materiál 237
 – názov 235
 – pravopis 82
 – práca 8 – 10

pôvodný / á / é
 – text 126, 237
 – tvorba 53
 – vlast' 43
 pracovitosť 95, 122
 prameň 34, 41, 46, 81, 83, 96, 101,
 164, 216, 217
 pranostiky 74, 171, 225
 predplácať 40, 82, 84, 132
 prekladová literatúra 53
 presbyter 19, 24
 presbytérium 22 – 24, 69
 presídľovacia akcia 43
 prevádzkovateľ 56
 prispievateľ 8, 9, 39, 55, 77, 166,
 181, 185, 236, 239, 241
 prínos 40, 64, 79, 136, 235, 236,
 242
 príslovie 8, 9, 37, 56, 103,
 106 – 108, 110, 112, 114, 116, 117,
 118, 122 – 126, 128, 129, 171,
 172, 179, 180, 186, 224, 231, 235,
 236, 239, 240, 242, 243
 prognostika 33, 234
 propagačná akcia 42, 69
 prokurátor 92
 publikácia 8, 37, 39, 43, 56, 67, 104,
 233, 241, 242
 racionálne hospodárenie 51
 register jarmokov 37, 47, 59
 relácia 104
 renomovaní predstavitelia 86
 respondent 129
 Rím
 – kalvínsky 20
 – katolícky 28
 – luteránsky 20

- ročenka 39, 42, 43, 46, 58, 64, 66,
157, 170, 171, 214, 220, 233 – 236,
242
- ročník 7, 10, 42, 44, 45, 57, 60, 65,
66, 72, 80, 89, 106, 131, 133, 163,
166, 168 – 171, 173, 175, 177, 179,
224, 225, 231, 240, 241
- rodák 69, 77
- rubrika 45, 74, 88
- ručná sadzba 66
- rukolapný 64
- samovzdelávacia asociácia 29
- sálaš (dolnozemska samota) 18, 19,
27, 30, 49, 50, 74, 96, 125, 140,
141, 152, 153, 218
- sálašan 69, 145, 156
- sekta 68
- senior 39, 47, 67, 86
- separácia 48
- sémantika 103
- sémantický faktor 103
- skupina
– vlastných mien 118, 128
– konzervatívna 135
– tematická 112
- slovanské národy 17
- Slováci v zahraničí 217, 218
- Slovenská rodina 88, 184
- slovenské korene 168
- Slovenskje Národnje Novini 82,
132
- Slovenské noviny 83, 84
- Slovenské pohľady 34, 41, 81, 135,
223, 224, 227
- Slovenský emigrant 83, 84
- Slovenský ľud 84
- Slovenský národopis 81, 227
- Slovenský týždenník 69, 84, 85,
219
- Slovníček k 300 ročnému
Tranoscius 70
- societa 17, 19, 20, 26, 27, 20, 43,
48, 94, 194
- Sokol 132
- spevník 26, 98 – 100, 126, 178,
242
- staroslovenčina 135
- Stráž na Sione 85
- suverenita 94
- súvzťažnosť 103
- svornosť 97, 112, 119
- symbol
– Čabiansky kalendár, Transoscus
102, 230, 239
– čabiansky 167
– duchovné 239
– etnickej príslušnosti 100
– evanjelických Slovákov 100, 101
– jazykový 35
– markantný 64
– masovokomunikačných
prostriedkov 35
– národný 91
– pospolitosti Slovákov v Maďarsku
101
– prameňa múdrosti 101
– sily súdržnosti 22
– slovenskej minority v Maďarsku
64
- tematické okruhy 47, 107, 122, 128,
175, 177, 178
- teoretický východiskový materiál
131
- terminologický slovník 136

- The Nacional Geographic Magazine 52
 Tlačiareň Adolfa Tevana 65, 239
 Tlačiareň Petőfiho 65
 Tlačiareň úč. spoločnosti Okolie Kerešov 65
 tótsky jazyk 17, 222
 Tranoscus 9, 65, 67, 70, 82, 91, 94, 95, 98 – 102, 189, 190, 195, 196, 215, 228 – 230, 234, 235, 239, 242
 Tranovský evanjelický kalendár 83
 transmisia 129
 týždenník 83 – 86, 89
 tvar
 – infinitívu 57
 – substantívu 57
 uhorský patriotizmus 94
 určovanie hodnôt 94
 ustálená kompozícia 38
 utvrdzovanie spolupatričnosti 170
 úmernosť 38, 184
 úslovie 36, 75, 106, 170, 171, 231
 úzus 137, 138
 vedná disciplína 103
 vedecké spoznávanie sveta 128
 vierouka 29, 58
 Vinice 28, 29, 39, 54, 71, 78, 175
 vizuálna antropológia 61
 vlastizradca 69
 Vlastné mená 107, 118, 128
 Vlasť a svet 83
 vládny komisár 83, 84
 východ a západ slnka a mesiaca 73
 Výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom (1946 – 1948) 43
 výnimočnosť 95
 vzorka 55, 214
 zbor 21, 24, 26, 45, 95
 zjednocovanie 95
 zmýšľanie 75, 123, 128, 129, 236
 znak 9, 17, 19, 26, 33, 73, 91, 94, 97, 101, 102, 168, 183, 236, 237, 239
 žart 37

Menný zoznam

Andersen, Hans Christian 53
Ando, Juraj 176, 218
Aradi, András 22

Bach, Alexander 135
Baláž, Claude 41, 81, 83, 217
Balkányi, Mihály 37
Baltha, János 66
Bańcerowski, Janusz
 103 – 105, 160, 216, 217, 221,
 226, 231
Bartolomaides, Ondrej 20
Bauko, Juraj 39, 44, 88
Bellon, Tibor 127, 217
Benková, Viera 94, 230
Benková, Zuzana 164
Bernolák, Anton 136
Bielik, František 41, 83, 217
Blahut, Pál 66, 220
Bosí, Michal 20
Botto, Ján 93, 217
Botyánszky, Michal 54
Böröcz, Enikő 67
Brhlík, Pavol 39, 44
Brosman, Daniel 21
Bučánsky, Alojz 83
Bücker, Karol 59

Császári, Éva 105
Csepregi, György 22
Czambel, Samuel 8, 133, 137, 138,
 185, 189, 195, 240
Czuczor, Gergely 36, 169, 218

Čaňová, Zuzana 53

Dedinsky, Július / Dedinszky,
 Gyula 13, 19, 21 – 23, 27, 34, 40,
 43, 44, 59, 65 – 67, 69, 71, 79, 80,
 86, 88, 89, 100, 168, 218
Deme, Karol 22
Dezsényi, Béla 59, 218
Dérer, Koloman 86
Divičanová, Anna / Gyivicsán,
 Anna 13, 14, 17 – 19, 25, 26, 28,
 82, 94, 100, 124, 125, 132, 161,
 163, 166, 218, 219, 221, 229, 238
Dobry, Ján 86
Dobšinský, Pavol 132
Dorkovits, Michal 83, 84
Dostojevský, Fjodor Mihajlovič 50
Dövényi, Zoltán 128, 219
Drozdík, Samuel 20
Dunaiszky, Lavrinec 21, 218
Ďurček, Ján / Gyurcsek János 20

Đurček, Ondrej / Gyurcsik András
20, 22

Erdei, Ferenc 19, 219

Erdmann, Gyula 14, 222, 225

Eperjessy, Ernő 219

Farkaš, Michal 53

Farkašová, Etela 94, 230

Fazekas, Mihály 37, 219

Fejérpataky-Belopotocký, Gašpar
81, 219

Firtinger, Károly 46

Feuerabend, Paul 104

Fogarasi, István 36, 218

Francisci, Micha 22, 39, 42, 43,
56, 68, 69, 77, 80, 92, 179, 215,
220, 228

Francisci Rimavský, Janko 133

Fügedi, Erik 13, 220, 224, 238

Gadányi, Károly 136, 231

Gálik, János 66

Gellériné Lázár, Márta 34,
36 – 38, 46, 165, 170, 174, 184,
220, 238

Gerči, Ján / Gercsi 29, 44, 53,
78 – 80, 97

Ghandi, Indira 50

Gomboš, Ján / Gombos, János 13,
14, 238

Gregor, Ferenc 131, 139 – 150,
152 – 159, 210, 220, 221, 224,
240

Grin, Igor 17, 127, 217, 221, 228

Gustáv, Adolf 67

Haan, Ján 21

Haan, Eudovít/Haan, Lajos 14, 20,
21, 45, 48, 67, 125, 139, 169, 221,
223, 238

Hadrovics, László 102, 221

Harpaň, Michal 96 – 98, 222, 239

Hattala, Martin 136, 137

Hegedűs, József 104, 222

Hitler, Adolf 49

Hodža, Michal Miloslav 93, 133,
136

Hodža, Miloš 86

Hollerová Račková, Alžbeta 164

Hornoková-Uhrinová, Alžbeta /
Hornokné, Uhrin Erzsébet 10, 31,
94, 163, 166, 222, 230, 232, 243

Horthy, Miklós 48

Horváthová, Daniela 164

Hrabovský, Ján 44, 79

Hrdlička, Karol 22

Hrozný, Ivan 49

Hudák ml., Štefan 39

Hudák, Štefan 34, 44

Hugo, Viktor 53

Hurban, Jozef Miloslav 93, 94, 133,
136

Chalupka, Ján 94

Chlebnický, Ján 125, 129, 164, 220,
222, 232

Chovanecz, Štefan 91, 92

Ištvánová, Anna 164, 167, 218, 220,
222, 225, 228, 229

Jakabfi, Görgy 21

Jančovič, Štefan 132, 223

Jankovich, B. Dénes 14, 222, 225

Jambrich, Ján 53

- Jungmann, Jozef 135
- Kačala, Ján 137, 222
- Kalná, Valéria 164
- Karásek, Jozef 135, 222
- Kašník, Ján 53
- Käfer, István 20, 25, 28, 46,
126, 131, 139 – 146, 148 – 150,
152, 154, 156 – 158, 221 – 223,
230
- Kerepecký, Ondrej 44, 80
- Kierkegaard, Søren Aabye
68
- Kipsová, Mária 83, 222
- Király, Péter 82, 220 – 224
- Kiss, Juraj 22
- Kiss, Jenő 223
- Kiss Gy., Csaba 91, 93, 94, 102, 223,
239
- Klementis, Eugen 32, 81, 223
- Kmet', Ján 85
- Kmet', Miroslav 85, 223
- Kokavec / Kokavec, Ondrej 40,
44, 79
- Kokavec, Ján 55
- Kolešár, Miloš 86
- Kol'cov, Aleksej Vasiljevič 53
- Kondor, Péter 22
- Konik al. Koniček, Tomáš 20
- Korbeľ, Ján 44, 53, 79
- Korbeľ, Ondrej 44, 79
- Koren / Koreň, Pavol 21
- Korolenko, Vladimír 53
- Kossuth, Lajos 92
- Kosztolányi, Dezső 104
- Kováč, Pavel / Kovács, Pál 20, 22,
223
- Kölcsey, Ferenc 91, 92
- Köteles, Lajos 25, 28, 46, 126,
131, 139 – 146, 148 – 150, 152,
154, 156 – 158, 221 – 223, 230
- Kövári, László 37, 170
- Krajčovičová, Hajnalka 164
- Kráľ, Janko 94
- Krčméry, Štefan 41, 223
- Krekovičová, Eva 94, 229
- Krupa, András 13, 17, 127, 172, 180,
217, 219, 221, 223 – 225, 227,
228, 232, 238
- Krylov, Ivan Andrejovič 53
- Kunt, Ernő 61, 219
- Kukučka, Ján 95, 230
- Kulík, Ondrej 39, 79
- Kutyaj ml., Pavol 22
- Kutyaj, Pavol 22
- Kútyik, Juraj 54
- Kvasz, Juraj 84
- Lacovský, Pavel 53
- Landau, Leonardo 21
- Lauka, Gusztáv 37, 170
- Lásik, Michal / Lászik, Michal
30, 58, 224
- Lichard G., Daniel 81, 224
- Linder, Karol 22, 100
- Linder, Ladislav / Linder, László
28, 54, 71, 77, 86, 224
- Loyolai, Ignác 68
- Löwenthal, Leo 35, 225
- Luther, Martin 20, 67, 68
- Markovicz, Matej 127
- Martiš, Ján 86
- Mazán, Matej 164, 176, 218
- Mácsay, Mihály / Mačej, Michal /
Mácsaj 91, 92

Mátrainé Gorján, Mária 30
 Mátray, Gábor 34
 Mekiš, Adam 22
 Mihályfi, Ernő 60, 225
 Micheller, Magdolna 13, 14, 30, 58,
 220
 Milecz Draškóczi, Michal 20, 23
 Morháč, Martin / Morhács, Márton
 77
 Molnár, Ambrus 14, 225
 Mráz, Andrej 86
 Mussolini, Benito 49

 Németh, Mihály 22
 Nyomárkay, István 104, 105, 128,
 159 – 161, 217, 221, 225, 226, 231

 O. Nagy, Gábor 36, 106 – 118, 124,
 126 – 128, 170, 226
 Ortutay, Gyula 33 – 35, 171, 227
 Ondrus, Pavel 131, 138 – 141, 147,
 148, 152, 154, 156, 226, 240
 Ondruš, Šimon 226

 Palacký, Jan 135
 Palárik, Ján 136
 Palkovič, Juraj 34, 81, 227
 Pastrnek, František 135, 222
 Paulik, Pavel 39, 44, 80
 Pauliny, Eugen 133, 135, 222, 227
 Pecsényová, Edita 58
 Pechány, Adolf 83, 84, 127, 227
 Petőfi, Sándor 91, 93
 Podhradský, Jozef 135, 227
 Povázay, Matúš 27, 83
 Profantová, Zuzana 81, 227
 Puskás, János 66
 Puskin, Aleksander Sergej 53

Radlinský, Andrej Ľudovít 136
 Rágyanszki, Juraj 132, 227
 Rákóczi, Ferenc II. 49
 Réthy, Lipót 132, 227
 Révész, Imre 37, 170
 Rohály, Michal 21, 22, 70, 215
 Roy, Vladimír 86

 Saguly, Ján 86
 Sashegyi, Oszkár 37, 46, 170, 227
 Seberini, Szeberényi, Gustáv /
 Szeberényi Gusztáv 21, 22, 67,
 218, 236
 Sekerka, Ján / Szekerka 29, 39, 44,
 55, 79, 88
 Shakespeare, William 50
 Sirácky, Ján 14, 41, 83, 164, 217,
 227
 Sládek, Anton 86
 Sládkovič, Andrej 94
 Smetanay, Ján 40, 81, 223
 Somogyiová, Helena 164, 218
 Straka, Karol / Sztraka Károly 53,
 79
 Svetoň, Ján 15, 16, 214, 227
 Sweitzer, Albert 50
 Szabó, Ferenc 84, 228
 Szeberényi Gusztáv 28, 65, 86, 218
 Szeberényi, Ľudovít Žigmund /
 Szeberényi, Lajos Zsigmond 7,
 20 – 22, 28, 38, 39, 49, 50, 53, 54,
 57, 58, 65 – 67, 69, 70, 77, 80, 92,
 125, 187, 193, 218, 228, 239, 242
 Szincso, György / Szincso, Juraj
 18, 23, 24, 26, 52, 101, 220, 221,
 223, 231
 Šafárik, Pavol Jozef 136
 Šipický, Matej 168, 228

- Štefan kráľ 24
 Štúr, Ľudovít 82, 93, 94, 132 – 137, 177
 Šuhajda, Samuel 20
 Švehlák, Svetozár 228
- Tábori, György 100, 228
 Táboorský, Ladislav 22
 Tešedík, Tessedik Samuel 50
 Tešedík st., Samuel 20, 48
 Tevan, Adolf 65
 Tolstoj, Lev Nikolajevič 53
 Tomková, Judita 39, 79
 Tóth, István / Tòth, Štefan 39, 69, 84 – 86, 88, 89, 228, 229, 238
 Tóth, József 128, 214, 228
 Tóth, Sándor János 105, 166, 229
 Tranovský, Juraj 63, 98, 215
 Tuska, János 23, 214
 Tuska / Tušková, Tünde 94, 95, 99, 104, 105, 163, 164, 177, 229, 230, 233, 237 – 240, 242, 243
- Uhrin, Ondrej 20
 Urban, Milo 86
- Valašťan-Dolinský, Ján / V. Žofin / Zsofin, Janko 39, 77, 155
 Vančová, Tatiana 83, 222
 Vandlík, Martin 20
 Vanko, Juraj Dušan 95, 230
 Viczián, Juraj 88
 Virágne Horváth, Erzsébet 13, 220
 Vnuková, Alica 164
 Vörösmarty, Mihály 91, 92
- Zátorecký, Adolf Peter 213
 Zoch, Samuel 86
 Zrínsky, Mikuláš 49
 Zsilák, Mária / Žiláková, Mária 23, 24, 52, 91, 92, 101, 104, 105, 129, 136, 160, 163, 225, 232, 233, 237
 Žilák, Ondrej 230

Zoznam diagramov, tabuliek a ilustrácií

Diagram č. 1: **Zloženie obyvateľstva Békešskej Čaby podľa národností v roku 1857**

Zdroj: Čabianska čítanka, 1996, s. 117

Tabuľka č. 1: **Pomery národnostného zloženia v Békešskej Čabe, resp. v Békešskej župe podľa Józsefa Tótha (porov. poznámku pod čiarou č. 3).**

Zdroj: Tóth József

Tabuľka č. 2: **Pomery národnostného zloženia podľa Jána Svetoňa (porov. poznámku pod čiarou č. 3)**

Zdroj: Ján Svetoň

Tabuľka č. 3: **Zloženie obyvateľstva mesta Békešskej Čaby podľa náboženstva a národnosti v období 1850 – 1930²⁵⁴**

Zdroj: Borguľa – Švihran, 1979

Tabuľka č. 4: **Účasť píšmákov na presídľovacej akcii**

Zdroj: Dedinszky, 1972, s. 83 – 84

Ilustrácia č. 1: **Veľký a malý evanjelický chrám v Békešskej Čabe**

Zdroj: János Tuska – antikfoto.hu

Ilustrácia č. 2: **Kalendár, ročenka, čítanka z roku 1946**

Zdroj: Múzeum Mihálya Munkácsyho, Békešská Čaba

Ilustrácia č. 3: **Vzorky na polievanie dlážky**

Zdroj: ČK, 1935, Župná knižnica, Békešská Čaba

Ilustrácia č. 4: **Inzerát „na posilňujúci a chuť dávajúci liek“ z roku 1929**

Zdroj: ČK, 1929, Župná knižnica, Békešská Čaba

²⁵⁴ Borguľa, Michal – Švihran, Ladislav: Tu sa usadíme. Slováci v čabianskej oblasti. 1. vyd. Bratislava: Tatran 1979, s. 171 – 172.

- Ilustrácia č. 5:* **Inzerát „na čabiansku lícovú masť“ z roku 1929**
Zdroj: ČK, 1929, Župná knižnica, Békešská Čaba
- Ilustrácia č. 6:* **„Obrovský ananás“ z roku 1929**
Zdroj: ČK, 1929, Župná knižnica, Békešská Čaba
- Ilustrácia č. 7:* **Inzerát na štátne kúpele Sliach a na Štrímflavý dom v Čabe z roku 1931**
Zdroj: ČK, 1931, Župná knižnica, Békešská Čaba
- Ilustrácia č. 8:* **Čabianska izba z výstavy v roku 1932**
Zdroj: ČK, 1932, Župná knižnica, Békešská Čaba
- Ilustrácia č. 9:* **Juraj Tranovský v roku 1937**
Zdroj: ČK, 1937, Župná knižnica, Békešská Čaba
- Ilustrácia č. 10:* **Dr. Ľudovít Žigmund Szeberényi (1859 – 1941)**
Zdroj: Evanjelický archív, Békešská Čaba
- Ilustrácia č. 11:* **Michal Francisci (1905 – 1980)**
Zdroj: Evanjelický archív, Békešská Čaba
- Ilustrácia č. 12:* **Michal Rohály (1894 – 1976)**
Zdroj: Evanjelický archív, Békešská Čaba
- Ilustrácia č. 13 a č. 14:* **Titulná strana kalendára z roku 1922 a z roku 1925**
Zdroj: Župná knižnica, Békešská Čaba
- Ilustrácia č. 15:* **Domáce zápisky**
Zdroj: Ondrej Gyeraj, 1925, 1935, Békešská Čaba
- Ilustrácia č. 16:* **Čabiansky kalendár z roku 1930**
Zdroj: Župná knižnica, Békešská Čaba
- Ilustrácia č. 17:* **Štatistické údaje o kalendári z roku 1934**
Zdroj: Múzeum Mihálya Munkácsyho, Békešská Čaba
- Ilustrácia č. 18 a 19:* **Černokňazník z roku 1861 a jeho kalendár z roku 1862**
Zdroj: <http://dikda.eukalendare> – 17A0106682
- Ilustrácia č. 20:* **Evanjelický posol spod Tatier**
Zdroj: VÚSM
- Ilustrácia č. 21:* **Evanjelický hlásnik z roku 1940 a z roku 1943**
Zdroj: VÚSM
- Ilustrácia č. 22:* **Reklama Evanjelického kníhkupectva na stranách Evanjelického hlásnika z roku 1941**
Zdroj: VÚSM
- Ilustrácia č. 23:* **Tranoscius z roku 1896**
Zdroj: VÚSM
- Ilustrácia č. 24:* **Čabiansky Tranoscus z roku 1942**
Zdroj: Evanjelický archív, Békešská Čaba

Použitá literatúra

Skratky:

ČK	Čabiansky kalendár
ČOS	Čabianska organizácia Slovákov
MMM	Munkácsy Mihály Múzeum – Múzeum Mihálya Munkácsyho
OEL	Országos Evangélikus Levéltár – Celoštátny evanjelický archív
BEGYL	Békéscsabi Evangélikus Gyülekezet Levéltára – Archív evanjelického zboru Békešskej Čaby
BMK	Békés Megyei Könyvtár – Békešská župná knižnica
BMS	Békés megye sajtóbibliográfiája – Bibliografia časopisov Békešskej župy
MTA	Magyar Tudományos Akadémia – Maďarská akadémia vied
MTESZ	A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára – Historicko-etymologický slovník maďarského jazyka
SAV	Slovenská akadémia vied
VÚSM	Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku (predtým Slovenský výskumný ústav)
MSZKI	Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete

Prameň:

Čabiansky kalendár 1920 – 1932, 1934 – 1939, 1991 –

BALOGH István: *Tanyák és majorok Békés megyében a XVIII – XIX. században*. Gyula: Múzeumbarátok Köre 1961.

BAŇCZEROWSKI, Janusz: A világ nyelvi képe mint a szematikai kutatások tárgya. In: *Magyar Nyelvőr*, 1999/2, s. 188 – 195.

BAŇCZEROWSKI, Janusz: A jelentés értelmezési módjairól. In: *Magyar Nyelvőr*, 1995/3, s. 263 – 285.

BAŇCZEROWSKI, Janusz (red.): *Hungaro-Slavica*. Budapest: ELTE Szláv Tan-
székcsoportja 1997.

- BAŇCZEROWSKI, Janusz: *A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései*. Red. I. Nyomárkay. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Szláv és Balti Filológiai Intézet – Lengyel Filológiai Tanszék 2000.
- BAŇCZEROWSKI, Janusz: A valóság nyelvi kategorizálásáról. In: *A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései*. Red. I. Nyomárkay. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Szláv és Balti Filológiai Intézet, Lengyel Filológiai Tanszék 2000, s. 266 – 273.
- BAŇCZEROWSKI, Janusz: A halál mint kultúrfogalom a magyar és a lengyel nyelvben. In: *Magyar Nyelvőr*, 2000/2, s. 204 – 208.
- BAŇCZEROWSKI, Janusz: A szavak kapcsolódási mechanizmusa a világ nyelvi képének tükrében. In: *Magyar Nyelvőr*, 2000/3, s. 349 – 352.
- BAŇCZEROWSKI, Janusz: A nyelvi kommunikáció modelljének nyelvi képeről. In: *Magyar Nyelv*, 2001/3, s. 257 – 362.
- BAŇCZEROWSKI, Janusz: A Föld nyelvi képe a magyar nyelvben. In: *Magyar Nyelvőr*, 2001/4, s. 397 – 407.
- BARTALSKÁ, Ľubica (red.): *Ozveny rovin*. Martin: Matica slovenská 1985.
- BARTALSKÁ, Ľubica: Čabiansky kalendár. In: *Kalendár Matičné čítanie*, Šéf. red. G. Grácová. Martin: Matica slovenská 1991, s. 63 – 66.
- BELLON Tibor: Földművelés. In: *Békéscsaba néprajza*. Red. I. Grin – A. Krupa. Békéscsaba: Békéscsaba Megyei Jogú Város 1993, s. 209 – 217.
- BENCsik János: *Paraszi és mezővárosi kultúra a XVIII – XX. században*. Miskolc–Tokaj: Herman Ottó Múzeum 1993.
- BIELIK, František – SIRÁCKÝ, Ján – BALÁŽ, Claude: Krajinské kalendáre v rokoch 1880 – 1975 ako prameň k poznaniu dejín zahraničných Slovákov. In: *Slováci v zahraničí* 13. Martin: Matica slovenská 1987, s. 5 – 43.
- BIELIK, František – BALÁŽ, Claude (red.): *Slováci v zahraničí* 13. Martin: Matica slovenská 1987.
- BLANÁR, Vincent – JÓNA, Eugen – RUŽIČKA, Jozef: *Dejiny spisovnej slovenčiny II*. Bratislava: Veda 1974.
- BODONYI Edit: *A nemzetiségi oktatás Magyarországon 1945 után*. Budapest: Új Pedagógiai Közlemények, ELTE BTK Neveléstudományi Tanszék 1999.
- BORGUEA, Michal – ŠVIHRAN, Ladislav: *Tu sa usadíme*. Slováci v čabianskej oblasti. Bratislava: Tatran 1979. 172 s.
- BOTÍK, Ján: *Slovenská Dolná zem*. Historický a etnokultúrny vývin slovenských minorít v Maďarsku, Rumunsku, Srbsku a Bulharsku. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko 2019, s. 15.
- BOTÍK, Ján – SLAVKOVSKÝ, Peter: *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska I*. Bratislava: Veda 1995, s. 224 – 225.
- BOTTO, Ján: Pochod. Dostupné na: <http://pre-slovensko.sk/literarne-okienko/jan-botto-pochod.php>

- CZUCZOR Gergely – FOGARASI István: *A magyar nyelv szótára 4.* Pest: Emich Gusztáv magyar akadémiai nyomdásznál 1867.
- CSERBÁK András: *Kalendárium-típusok a Néprajzi Múzeum gyűjteményében.* Budapest: Múzsák Közművelődési Kiadó 1988.
- DEDINSKÝ, Július: Spomienky na Čabiansky kalendár. In: *Čabiansky kalendár na rok 1991.* Red. H. Somogyiová – A. Ištvánová. Békešská Čaba: ČOS 1991, s. 35 – 43.
- DEDINSKÝ, Július: *Čabjanskí nářečovní slovník.* Prep. a red. J. Andó – M. Mazán. Békešská Čaba: Slovenský výskumný ústav 1993.
- DEDINSZKY Gyula: *A békéscsabai evangélikus szlovákság szétrajzása.* 1963. BEGYL (Rukopis.)
- DEDINSZKY Gyula: *Békéscsaba nyelvi és vallási képének alakulása.* Békéscsaba: Békés Megyei Könyvtár 1965. (Rukopis.)
- DEDINSZKY Gyula: *Békéscsaba nemzetiségi története.* Az 1970-ben meghirdetett helytörténeti pályázatra benyújtott dolgozat. Békéscsaba: MMM 1970. (Rukopis.)
- DEDINSZKY Gyula: *A „Čabiansky Kalendár“ jelentősége az alföldi szlovákság életében.* Békéscsaba: Múzeum Michala Munkácsyho 1972. (Rukopis.)
- DEDINSZKY Gyula: Život slovenských sedliakov na čabianskych sálašoch. (A szlovák parasztlak élete a csabai tanyákon.) In: *Národopis Slovákov v Maďarsku.* Budapest: Maďarská národopisná spoločnosť 1975, s. 117 – 134.
- DEDINSZKY Gyula: A békéscsabai evangélikus Nagytemplom oltára és annak alkotója, Dunaiszky Lőrinc szobrász. In: *Békési Élet,* 1981/4, s. 435 – 447.
- DEDINSZKY Gyula: A Békéscsabai Evangélikus Gyülekezet Levéltára. In: *Békési Élet,* 1983/2, s. 184 – 186.
- DEDINSZKY Gyula: *A Békéscsabán szolgált evangélikus lelkészek, vallástanárok és hitoktatók életrajzai 1718–1985-ig.* Békéscsaba: Békés Megyei Könyvtár 1985. (Rukopis.)
- DEDINSZKY Gyula: *A szlovák betű útja Békéscsabán. Cesta slovenskej litery na Čabe.* Békéscsaba: Békés Megyei Könyvtár 1987.
- DEDINSZKY Gyula: *Írások Békéscsaba történetéből, néprajzából.* Gyula: Békés Megyei Levéltár 1993.
- DEMMEI József: *A kettős identitás ára.* A békéscsabai Szeberényi Gusztáv és a nemzetiségi kérdés a 19. századi evangélikus egyházban. Békéscsaba: Országos Szlovák Önkormányzat Kutatóintézete 2014, s. 24.
- DEMMEI, József: Príchod Lajosa Zsigmonda Szeberényiho do Békešskej Čaby. In: *Čabiansky kalendár na rok 2020.* Békešská Čaba: ČOS 2020, s. 123 – 124.
- DEZSÉNYI Béla: Tények és irányok a magyar tudományos sajtókutatásban. In: *Magyar Tudomány,* 1968/9, s. 548.
- DIVIČANOVÁ, Anna: Premeny slovenskej národnostnej kultúry v Kiskőrösi. In: *Slováci v zahraničí,* 11. Martin: Matica slovenská 1985, s. 51 – 73.

- DIVIČANOVÁ, Anna: Obmeny etnického rozvoja v Békešskej Čabe. In: *275 rokov v Békešskej Čabe*. 1993. Red. O. Krupa. Békésska Čaba: Slovenský výskumný ústav 1995, s. 15 – 23.
- DIVIČANOVÁ, Anna – GYIVICSÁN, Anna: Vývojové varianty tradičnej kultúry Slovákov v Maďarsku – Fejlődésváltozatok a magyarországi szlovákok hagyományos kultúrájában. In: *Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku – A magyarországi szlovákok népi kultúrájának atlasza*. Békésska Čaba: Slovenský výskumný ústav 1996, s. 7 – 74.
- DIVIČANOVÁ, Anna: Meštianske inštitúcie slovenskej kultúry v Békešskej Čabe v zrkadle etnokultúrnych zmien. In: *Národopis Slovákov v Maďarsku 12*. Red. A. Divičanová – O. Krupa. Budapešť: Maďarská národopisná spoločnosť 1996, s. 45 – 71.
- DIVIČANOVÁ, Anna: Slováci v Maďarsku v stredoeurópskom kontexte. In: *Etnické minority na Slovensku*. História a súčasnosť, perspektívy. Red. M. Gajdoš – S. Konečný. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV 1997, s. 189 – 206.
- DIVIČANOVÁ, Anna: *Premeny tradičnej kultúry Slovákov v Maďarsku – A magyarországi szlovákok hagyományos kultúrájának változásai*. Otázky vývoja kultúry – A kultúrafejlődés kérdései I. Békésska Čaba: VÚSM 2001.
- DIVIČANOVÁ, (pozri aj GYIVICSÁN), Anna: *Dimenzie národnostného bytia a kultúry*. Békésska Čaba: VÚSM 2002.
- DOBROTKOVÁ, Marta: Periodiká Slovákov v Rumunsku – Slovenský týždenník a Naše snahy. In: *Periodiká v minulosti a súčasnosti*. Bratislava: Univerzitná knižnica v Bratislave 2018, s. 220.
- DÖVÉNYI Zoltán: Békéscsaba gazdasági és településfejlődésének korszakai. In: *Békéscsaba földrajza*. Red. J. Becsei. Békéscsaba: Békéscsaba Város Tanácsa Végrehajtó Bizottsága 1976.
- DUKKON Ágnes: Asztrológia és keresztény hit a régi kalendáriumokban. (Frölich Dávid). In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1992/5–6, s. 594 – 606.
- EPERJESSY Ernő–KRUPA András (red.): *A III. békéscsabai Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia előadásai I*. Budapest–Békéscsaba: Művelődési Minisztérium Nemzetiségi Önellő Osztálya 1986.
- ERDEI Ferenc: *Magyar falu*. Budapest: Akadémiai Kiadó 1974.
- ERDEI Ferenc: *Magyar tanyák*. Budapest: Akadémiai Kiadó 1976.
- FAZEKAS Mihály: *Összes művei 2*. Budapest: Akadémiai Kiadó 1955.
- FÉJA Géza: *Viharsarok*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó 1980.
- FEJÉRPATAKY-BELOPOTOCKÝ, Gašpar: *Nowý i starý vlastenský kalendár (1830 – 1841)*. Liptovský Mikuláš 1840.
- FILOVÁ, Božena: Bývalá uhorská Dolná zem ako predmet záujmu slovenskej národopisnej vedy. In: *Slovenský národopis*, 1975/2, s. 193 – 204.

- FINDRA, Ján: Nárečie ako útvar národného jazyka. In: *250 rokov v Slovenskom Komlóši*. Red. J. Chlebnický. Békésska Čaba: Slovenský výskumný ústav 2000, s. 85 – 90.
- FRANCISCI, Michal (red.): *Kalendár, ročenka, čítanka*. Békésska Čaba: Knihtlačiareň Puškáš a Blahut 1946.
- FUZIK, Ján: Cesta zarúbaná? In: *Cesta zarúbaná*. Red. Š. Štefanko – A. Istvánová. Békésska Čaba – Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko 2002, s. 11 – 20.
- FÜGEDI Erik: Békéscsaba újratelepítése. In: *Békési Élet*, 1969/1, s. 56 – 58.
- FÜGEDI Erik: Szlovák települések az Alföldön a XVIII. században. In: *Tanulmányok Nyíregyháza újkori történetéből*. Red. P. Hársfalvi – M. Mann. Nyíregyháza: Nyíregyházi kiskönyvtár 11. 1976, s. 7 – 13.
- FÜGEDI, Erik: Problémy slovenského osídlenia na území dnešného Maďarska. In: *Historický časopis*, 1967/1, s. 36 – 45.
- FÜGEDI, Erik – GREGOR, Ferenc – KIRÁLY, Péter: *Atlas slovenských nárečí v Maďarsku*. / Atlas der slowakischen Mundarten in Ungarn. Budapest – Budapest: Slovenský výskumný ústav 1993.
- GELLÉRINÉ LÁZÁR Márta: A magyarországi kalendárium-irodalom a kapitalizmus korában. 1850–1945. In: *Századok*, 1974. 108/5–6, s. 1226 – 1254.
- GELLÉRINÉ LÁZÁR Márta: A magyarországi kalendárium-irodalom a kapitalizmus korában. 1850–1945. (II. rész) In: *Századok*, 1975/1, s. 112 – 150.
- GEŠKOVÁ, Želmíra: Banskobystrické kalendáre staršieho obdobia. In: *Kniha '95 – '96*. Martin: Matica slovenská 1997, s. 91 – 95.
- GOMBOS János: Eredmények és problémák a dél-alföldi szlovákság XVIII. századi történetének kutatásában. In: *Migráció a Kárpát-medencében*. Red. M. Micheller – E. Virágné Horváth. Békéscsaba: Körösi Csoma Sándor Főiskola 1994, s. 34 – 45.
- GOMBOS János: A magyarországi szlovákok története a betelepüléstől a polgári fejlődésig. In: *Fejezetek a magyarországi románok és szlovákok történetéből*. Red. M. Micheller. Békéscsaba: Körösi Csoma Sándor Főiskola 1995, s. 55 – 92.
- GOMBOS János: Tótkomlós története a község alapításától a kiegyezésig. In: *Tótkomlós története és néprajza I*. Red. Gy. Szincso. Tótkomlós: Tótkomlós Város Önkormányzata 1996, s. 41 – 139.
- GREGOR, Ferenc: Kommentar zu den Kartenblättern des Atlases der slowakischen Mundarten in und um Budapest. Reflexe der urslawischen Jere [n] in der Sprache der ungarländischen slowakischen Siedlungen. In: *Studia Slavica*, 11, 1965, s. 109 – 126.
- GREGOR, Ferenc: *Der slowakische Dialekt von Pilisszántó*. Budapest: Akadémiai Kiadó 1975.
- GREGOR Ferenc: Magyar eredetű grammatikai szavak a szlovákban. In: *Szlovákiai tanulmányok*. Emlékkönyv Király Péter 70. születésnapjára. Red.

- F. Gregor, I. Nyomárkay. Budapest: ELTE Szláv Filológiai Tanszék 1987, s. 151–163.
- GREGOR Ferenc: *A szlovák nyelv magyar elemeiről*. (Mutatványfüzet / Ukážkový zošit.) Budapest: ELTE Szláv Filológiai Tanszék 1993.
- GREGOR Ferenc: A csabai szlovákok nyelve. In: *A művelődés évszázadai Békéscsabán*. Red. I. Käfer – L. Köteles. Békéscsaba: Békéscsaba Megyei Jogú Város 1998, s. 166 – 195.
- GRIN, Igor – KRUPA, András (red.): *Békéscsaba néprajza*. Békéscsaba: Békéscsaba Megyei Jogú Város 1993.
- GYIVICSÁN Anna: Anyanyelvi népi írásbeliség helye a magyarországi szlovákok kulturális rendszerében. In: *Szlavisztikai tanulmányok*. Emlékkönyv Király Péter 70. születésnapjára. Red. F. Gregor – I. Nyomárkay. Budapest: ELTE Szláv Filológiai Tanszék 1987, s. 165 – 176.
- GYIVICSÁN Anna: *Anyanyelv, kultúra, közösség*. Budapest: Teleki László Alapítvány 1993.
- GYIVICSÁN Anna: Az anyanyelvi értékvesztés folyamata a magyarországi szlovák nyelvszigeteken. In: *Hungarológia 3*. Red. R. Hegedűs – Körösi – L. Tarnói. Budapest: Nemzetközi Hungarológiai Központ 1993, s. 35 – 40.
- GYIVICSÁN Anna: Etnokulturális változások Tótkomlóson. In: *Tótkomlós története és néprajza. 2.* Red. Gy. Szincsek. Tótkomlós–Gyula: Tótkomlós Város Önkormányzata 1996, s. 379 – 395.
- GYIVICSÁN Anna: A szlovák kultúra intézményei. In: *A művelődés évszázadai Békéscsabán*. Red. I. Käfer – L. Köteles. Békéscsaba: Békéscsaba Megyei Jogú Város 1998, s. 195 – 220.
- GYIVICSÁN Anna: A nyelvjárások és a nem nyelvjárási nyelvi rétegek értékrendszere. In: *Hungaro-Slavica 2001*. Studia in Honorem Iani Bańczerowski. Red. I. Nyomárkay. Budapest: ELTE Szláv és Balti Filológiai Intézet 2001, s. 65 – 71.
- GYIVICSÁN Anna–KRUPA András: *A magyarországi szlovákok / The Slovaks of Hungary / Slováci v Maďarsku*. Budapest: Press Publica 1997, 1998, 1999.
- HAAN Lajos: *Békés-Csaba*. (Reprint.) Szeged: Szegedi Nyomda 1845.
- HAAN Lajos: *Békéscsaba története*. Békéscsaba: Békés Megyei Könyvtár 1968.
- HAAN Lajos: *Békés-Csaba*. A város története a kezdetektől a XIX. század harmadik harmadáig. Békéscsaba: Békés Megyei Közgyűlés Önkormányzati Hivatala 1991.
- HAAN, Lúdivit: *Pametnosti Békeš-Čabánske*. Pešť: Hornánskeho a Hummela 1866. (Pamätnosti Békeš-Čabianske – prepis do súčasnej spisovnej slovenčiny.) Red. E. Pecsénya. Békésska Čaba: Slovenské gymnázium, všeobecná škola a kolégium 1991.
- HADROVICS László: *Vallás, egyház, nemzettudat*. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem 1991.

- HARPAŇ, Michal: *O Paľovi Bohušovi*. Báčsky Petrovec: Kultúra 1999.
- HEGEDŰS József: „Nyelvi világkép” – magyar nyelv–idegen nyelv. In: *Magyar Nyelvőr* 2000/2, s. 129 – 139.
- HEGEDŰS Rita – KÖRÖSI Zoltánné – TARNÓCI László (red.): *Hungarológia 3*. Budapest: Nemzetközi Hungarológiai Központ 1993.
- HORECKÝ, Ján (red.): *Hovorená podoba spisovnej slovenčiny I – II*. Referáty a diskusné príspevky z konferencie konanej 6. – 9. 10. 1965. Konferenciu zorganizoval Eugen Pauliny. Bratislava: Združenie slovenských jazykovedcov 1972.
- HORNOKNÉ Uhrin Erzsébet: *A békéscsabai szlovák értelmiség anyanyelvhasználata*. Doktorská dizertácia. Budapest–Békéscsaba. Rukopis. s. 221 – 226.
- CHLEBNICKÝ, Ján (red.): *Čbianska čítanka I. – Csabai olvasókönyv I*. Békésska Čaba: Slovenský výskumný ústav 1996.
- CHLEBNICKÝ, Ján (red.): *Komlósska čítanka – Komlósi olvasókönyv*. Békésska Čaba: Slovenský výskumný ústav 2000.
- CHLEBNICKÝ, Ján: „Tót” či „Slovák”? In: *Čbiansky Kalendár 2002*. Red. A. Istvánová. Békésska Čaba: ČOS 2002, s. 107 – 108.
- JANKOVICH B. Dénes – ERDMANN Gyula (red.): *Békéscsaba története a kezdetektől 1848-ig*. Békéscsaba: Békéscsaba Megyei Jogú Város 1991.
- KAČALA, Ján: *Spisovná slovenčina v 20. storočí*. Bratislava: Veda 1998.
- KARÁSEK, Jozef: Jan Kollar ve Vidni 1849 – 1852. In: Pastrnek František (ed.): *Ján Kollár (1793 – 1852)*. Sborník o životě, působení a literární činnosti pěvce „Slávy dečry“ na oslavu jeho stoletých narozenin. Viedeň: Český Akademický Spolek ve Vídni Slovenský akademický spolek „Tatran“ vo Viedni. 1893, s. 277 – 281.
- KÄFER István – KÖTELES Lajos (red.): *A művelődés évszázadai Békéscsabán*. Békéscsaba: Békéscsaba Megyei Jogú Város 1998.
- KIEFER Ferenc: A jelentéskutatás újabb irányzatai. In: *Magyar Nyelv*, 1989/3, s. 257 – 271.
- KIPSOVÁ, Mária – VANČOVÁ, Tatiana – GEŠKOVÁ, Želmíra: *Bibliografia slovenských a inorečových kalendárov 1701 – 1965*. Martin: Matica slovenská 1984.
- KIRÁLY Péter: *Keletiszlovák nyelvjárás nyomtatott emlékei*. Budapest: Akadémiai Kiadó 1953.
- KIRÁLY Péter: *A nyelvkeveredés: a magyarországi szláv nyelvjárások tanulságai*. Studia Ukrainica et Rusinica Nyíregyháziensia 7. Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszék 2001.
- KIRÁLY, Péter: Beiträge zur Frage der Mundartmischung. Ursprung und Ausgestaltung de slowakischen Mundart von Tótkomlós. In: *Studia Slavica*, 8, 1962, s. 337 – 377.

- KIRÁLY, Péter: *České a maďarské prvky v písomných pamiatkach Slovenského Komlóša*. In: *Studia z filológie polskej i slowianskej*. 5. Warszawa: Polska Akademia. Nauk. 1965, s. 327 – 333.
- KIRÁLY, Péter: Ludwjk Haan, Pamětnosti B. Čabanské (1845.) – Štefan Jančovič, Slovník a Mluvnice (1848.) In: *275 rokov v Békésskej Čabe*. Red. O. Krupa. Békésska Čaba: Slovenský výskumný ústav 1995, s. 27 – 33.
- KISS Gy. Csaba: *Nyugaton innen – keleten túl*. Művelődéstörténeti esszék és tanulmányok. Miskolc: Felsőmagyarország Kiadó 2000.
- KISS Jenő: Problémák a regionális nyelvvaltozatok vizsgálatában. In: *Hungarológia 3*. Red. R. Hegedűs – Körösi – L. Tarnóci. Budapest: Nemzetközi Hungarológiai Központ 1993, s. 7 – 14.
- KISS Jenő: *Társadalom és nyelvhasználat*. Szociolingvisztikai alapfogalmak. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó 1995.
- KLEMENTIS, Eugen: Z histórie slovenských kalendárov. In: *Slovenské Pohľady*, 1924/4, s. 234 – 239; č. 5, s. 272 – 278; č. 6 – 8, s. 446 – 452; č. 9, s. 557 – 562.
- KMEŤ, Miroslav: *Historiografia dolnozemsých Slovákov v prvej polovici 20. storočia*. Spolok Slovákov v Poľsku 2013, s. 27.
- KNÍČAL, Oldřich: Čabiansky kalendár na rok 2002. Pútavý, pestrý, poučný. In: *Ludové noviny*, 2002/8, s. 5.
- KNIEZSA István (red.): *Studia Slavica*, 9, Budapest: Egyetem Bölcsészettudományi Intézete 1963.
- KOPPÁNY János: Rend és szokás a szlovák evangélikus istentiszteleteken. In: *Tótkomlós története és néprajza 2*. Red. Gy. Szincsek. Tótkomlós: Tótkomlós Városi Önkormányzata 1996, s. 275 – 314.
- KORNISS Géza (red.): *Békéscsaba: Történelmi és kulturális monográfia*. Békéscsaba: Körösvidek Nyomda 1930.
- KÓSA László: „Ki népei vagytok?” – *Magyar néprajz*. Jelenlévő múlt. Budapest: Platénás 1998.
- KOVÁCS Pál: Evangélikusok. In: *A művelődés évszázadai Békéscsabán*. Red. I. Käfer – L. Köteles. Békéscsaba: Békéscsaba Megyei Jogú Város 1998, s. 221 – 254.
- KOVÁCS Pál: Az egyház szociális tevékenysége. In: *A művelődés évszázadai Békéscsabán*. Red. I. Käfer – L. Köteles. Békéscsaba: Békéscsaba Megyei Jogú Város 1998, s. 241 – 244.
- KÓPECZI Béla: *Eszme, történelem, irodalom*. Budapest: Akadémiai Kiadó 1972.
- KÖTELES Lajos: Békéscsaba évszázadai. In: *A művelődés évszázadai Békéscsabán*. Red. I. Käfer – L. Köteles. Békéscsaba: Békéscsaba Megyei Jogú Város 1998, s. 17 – 62.
- KRČMÉRÝ, Štefan (red.): *Slovenské Pohľady*. 1931. 1 – 10. zväzany ročník (Smetanay, Ján) J – s.: Čabiansky kalendár na obyčajný rok 1931. In: *Slovenské Pohľady*, 1931/10, s. 656.

- KRAJČOVIČ, Rudolf: *Náčrt dejín slovenského jazyka*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1964.
- KRÁLIK, Aladár: *Slovenské sloveso a jeho používanie*. (Príručka pre školské i mimoškolské potreby slovenskej jazykovej kultúry v Maďarsku.) Vydavateľstvo Etnikum, Budapešť: 1997, s. 15 – 17.
- KRUPA András: Jancsovics István nyelvtanai és szótára. In: *Békési Élet*, 1972/2, s. 225 – 243.
- KRUPA András: A népi kultúrák és a kétnyelvűség viszonya a délkelet-alföldi szlovákoknál. (Rukopis 1999.) In: *Kisebbségek interetnikus kontaktzónáiban*. Csehek és szlovákok Romániában és Magyarországon. Kolozsvár: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kriterion 2010, s. 77 – 83.
- KRUPA, Ondrej (red.): *275 rokov v Békésskej Čabe* (Prednášky Sympózia o Slovákoch v Maďarsku, 1993). Békésska Čaba: Slovenský výskumný ústav 1995.
- KRUPA, Ondrej: Charakteristika skúmaných lokalít – A kutatott települések főbb jellemzői. In: *Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku – A magyarországi szlovákok népi kultúrájának atlasza*. Red. E. Fügedi – F. Gregor – P. Király. Békéscsaba: Slovenský výskumný ústav 1996, s. 81 – 111.
- KRUPA, Ondrej: *Kalendárne obyčaje I – II – III*. Békešská Čaba: Slovenský výskumný ústav 1996, 1997, 1998.
- KRUPA, Ondrej: Príslovia Slovákov v Békešskej Čabe z 19. storočia. In: *Čabiansky kalendár* 1997, s. 121.
- KRUPA, Ondrej: *Malý slovenský národopis*. Békešská Čaba: VÚSM 1999.
- KRUPA, Ondrej: *Omrivky detského folklóru a hier našich Slovákov*. Békešská Čaba: VÚSM 2002.
- KUNT Ernő: *Fotoantropológia*. Fényképezés és kultúrakutatás. Miskolc–Budapest: Árkádusz Kiadó 1995.
- LÁSIK, Michal: Polstoročie békeščabianskeho Slovenského gymnázia, základnej školy a kolégia. In: *Pamätnica. 50 rokov Békeščabianskej slovenskej školy a kolégia*. Red. E. Pecsénya. Békešská Čaba: Békeščabianske gymnázium základná škola a kolégium 1999, s. 9 – 26.
- LÁSIK, Michal: Šesťdesiat rokov békeščabianskeho Slovenského gymnázia, základnej školy, materskej školy a kolégia. In: *Z pokolenia na pokolenie*. Békešská Čaba 2009, s. 9 – 20.
- LIBA, Peter: *Čítanie starých otcov*. Martin: Matica slovenská 1970.
- LIBA, Peter: *Kontexty populárnej literatúry*. Bratislava: Tatran 1981.
- LICHARD, Daniel Gabriel: *Domová Pokladnica* Kalendár. Ročník druhý. Skalica: Fran. a Xan. Škarnicla 1848.
- LINDER László: *Békéscsabai gyűlekezeti életünk eseményeiből 1914–1959*. BEGYL 11. 3.

- LIPCSEI Imre: *A Békés vármegyei oktatásügy története a két világháború közötti időszakban*. Doktorská dizertácia. Debrecen–Szarvas 2005.
- LÖWENTHAL, Leo: *Irodalom és társadalom*. A könyv a tömegkultúrában. Budapest: Gondolat 1973. s. 8.
- MANGA János: Szokások Tótkomlóson. In: *A Békés Megyei Múzeumok Közleményei* 3. Békéscsaba: Békés Megyei Tanács V. B. Művelődésügyi Osztály 1974, s. 3 – 61.
- MARUZNÉ SEBŐ Katalin: Csaba a kortárs szépprózában. In: *Bárka*, 2001/4, s. 119–125.
- MARUZOVA-ŠEBOVÁ, Katarína: Sebapoznanie – Obraz o sebe. In: *Cesta zarúbána*. Red. Š. Štefanko – A. Istvánová. Békešská Čaba – Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko 2002, s. 186 – 202.
- MAŤOVČÍK, Augustín: Kultúrna aktivita Karola Straku v Békéšskej Čabe. In: *275 rokov v Békéšskej Čabe*. Red. O. Krupa. Békéšska Čaba: Slovenský výskumný ústav 1995, s. 145 – 148.
- MIHÁLYFI Ernő: Ismételt gondolatok a „képeslapokról”. In: *Magyar Sajtó*, 1970/1, s. 5 – 6.
- MINÁRIK, Jozef: *Stredoveká literatúra*. Bratislava: Pedagogické nakladateľstvo 1980.
- MISTRÍK, Jozef: *Štylistika*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1985.
- MIŠIANIK, Ján: *Pohľady do staršej slovenskej literatúry*. Bratislava: Veda 1974.
- MONSBERGER R., Ulrik: A hazai német naptárirodalom története 1821-ig. Budapest, 1931. In: *Német philológiai dolgozatok*, 46.
- MOLNÁR Ambrus: Csaba újratelepülése, társadalma, gazdasága, önkormányzata 1772-ig. In: *Békéscsaba története. A kezdetektől 1848-ig*. Red. D. Jankovich B. – Gy. Erdmann. Békéscsaba: Békéscsaba Megyei Jogú Város 1991, s. 385 – 521.
- NOVÁKOVÁ, Andrea: *Slovenské pranostiky*. Diplomová práca. Segedín, 1999.
- NYOMÁRKAY, István: Die verbalen Adjektive auf-(a)ci im Serbokroatischen. In: *Hungaro-Slavica*, 1978, s. 231 – 236.
- NYOMÁRKAY István: Német tükörfordítások a horvátban és magyarban. In: *Magyar Nyelv*, 1980/76, s. 436 – 447.
- NYOMÁRKAY, István: *Ungarische Vorbilder der kroatischen sprecherneuerung*. Budapest: Akadémiai Kiadó 1989.
- NYOMÁRKAY István: A magyar és szerbhorvát nyelv kapcsolata. In: *Nyelvünk a Duna-tájon*. Red. J. Balázs. Budapest: Tankönyvkiadó 1989, s. 291 – 350.
- NYOMÁRKAY István: A horvát nyelvújítás magyar mintái. In: *Nyelvünk a Duna-tájon*. Red. J. Balázs. Budapest: Tankönyvkiadó 1989, s. 314 – 347.

- NYOMÁRKAY, István (red.): *Библиография венгерской языковедческой славистики до 1985 г.* (*A magyarországi szláv nyelvtudomány bibliográfiája 1985-ig.*) Budapest: ELTE BTK, Szláv Filológiai Tanszék 1990.
- NYOMÁRKAY, István: *Kalkovikao odstupanja od uobičajenih modela u srpsko-hrvatskom jeziku*. Zbornik MSC 20. 1990, s. 345 – 351.
- NYOMÁRKAY István: Tükörfordításokról különös tekintettel a (szerb) horvátra. In: *Magyar Nyelv*, 1993/89, s. 180 – 189.
- NYOMÁRKAY István: A nyelvhasználat udvariassági stratégiái. In: *Magyar Nyelvőr*, 1998/122, s. 277 – 284.
- NYOMÁRKAY István: A nyelvhasználat udvariassági stratégiái II. In: *Magyar Nyelvőr*, 1999/123, s. 145 – 149.
- NYOMÁRKAY István (red.): *Szlavisztika a magyar felsőoktatásban*. Budapest: ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék 1999.
- NYOMÁRKAY István: A világ nyelvi képe az idegen szavak tükrében egy horvát drámában és magyar fordításában. In: *Magyar Nyelvőr*, 2000/4, s. 487 – 494.
- NYOMÁRKAY, István (red.): *Hungaro-Slavica. Studia in Honorem Iani Bańczewski*. ELTE Szláv és Balti Filológiai Intézet. Budapest: ELTE BTK, Szláv Filológiai Tanszék 2001.
- O. NAGY Gábor: *Magyar szólások és közmondások*. Budapest: Akadémiai Kiadó 1966.
- O. NAGY Gábor: *Mi fán terem? Magyar szólásmondások eredete*. Budapest: Akadémiai Kiadó 1979.
- OBERT, Viliam: Priateľ rodiny. In: *Romboid*, 1988/8, s. 92 – 93.
- ONDREJKA, Kliment ml.: Z histórie názvoslovia európskych kalendárov. In: *Národná osveta*, 1999/2, s. 26.
- ONDREJKA, Kliment ml.: Z histórie názvoslovia európskych kalendárov. In: *Národná osveta*, 1999/3, s. 26.
- ONDREJKA, Kliment ml.: Z histórie názvoslovia európskych kalendárov. In: *Národná osveta*, 1999/5, s. 26.
- ONDREJKA, Kliment ml.: Z histórie názvoslovia európskych kalendárov. In: *Národná osveta*, 1999/6, s. 24 – 25.
- ONDREJKA, Kliment ml.: Z histórie názvoslovia európskych kalendárov. In: *Národná osveta*, 1999/7, s. 26.
- ONDREJKA, Kliment: *Tajomstvo kalendárov*. Po stopách kalendárov od staroveku až po dnešok. Mapa Slovakia Bratislava: Plus 2008.
- ONDRUS, Pavel: *Stredoslovenské nárečie v Maďarskej ľudovej republike*. Bratislava: SAV 1956.
- ONDRUŠ, Šimon: Slovensko-maďarské lexikálne vzťahy. In: *Studia Academia Slovaca* 2. Red. J. Mistrík. Bratislava: ALFA 1973, s. 209 – 221.
- ORTUTAY Gyula: Kalendáriumolvasó magyarok. In: *Írók, népek, századok*. Budapest: Magvető 1960, s. 369 – 373.

- ORTUTAY Gyula: *Halhatatlan népköltészet*. Budapest: Magvető Kiadó 1966.
- ORTUTAY Gyula: *Magyar Néprajzi Lexikon II*. Budapest: Akadémiai Kiadó 1979.
- PALKOVIČ, Juraj: *Větší a zvláštnější nový a starý kalendář (1805 – 1847)*. Prešpurk (Bratislava): Písmem Šimona Petra Webera 1848.
- PAULINY, Eugen: Zpráva o výskume hovorenej podoby spisovnej slovenčiny. In: *Slovenská reč*, 1964/6, s. 351 – 357.
- PAULINY, Eugen: *Dejiny spisovnej slovenčiny I*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1966.
- PECHÁNY Adolf: *A magyarországi tótok*. Miskolc: Felsőmagyarország 2000, s. 29.
- PODHRADSKÝ, Jozef: Zo života Jána Kollára. In: *Slovenské Pohľady* roč. 13, 1893, č. 8, s. 448 – 457.
- POTEMRA, Michal: *Kultúrny život Slovákov na južnom Slovensku v r. 1938 – 45*. Košice: Štátna vedecká knižnica 1993.
- PROFANTOVÁ, Zuzana: K dejinám kalendárovej literatúry pre ľud na Slovensku v 19. storočí. In: *Slovenský národopis*, 1982/2, s. 360 – 371.
- RÁDULY Zsuzsanna: *Német mintára alkotott tükörszavak a magyarban és a lengyelben*. Doktori értekezés. Budapest (Rukopis.) 2001.
- RÁGYANSZKI, György: Symbióza bibličtiny a štúrovčiny v Tlačiarňi Lipóta Réthyho v Sarvaši In: *Slované mezi tradicí a modernitou*. Eds. M. Giger – H. Kosáková – M. Příhoda. Červený Kostelec – Praha: Nakladatelství Pavel Mervart – Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze 2014, s. 35 – 40.
- RIPKA, Ivor: Doterajšie výsledky výskumov slovenských nárečí v Maďarsku. In: *275 rokov v Békésskej Čabe*. Red. O. Krupa. Békésska Čaba: Slovenský výskumný ústav 1995, s. 94 – 102.
- SASHEGYI Oszkár: A kalendáriumok cenzúrája. In: *Magyar Könyvszemle*, 1942/1, s. 18 – 26.
- SEBŐ László: *Békéscsaba közoktatásának története*. Békéscsaba: Dürer Nyomda 1974.
- SIRÁCKY, Ján: *Sťahovanie Slovákov na Dolnú zem v 18. a 19. storočí*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1966.
- SIRÁCKY, Ján: *Slováci vo svete I*. Martin: Matica slovenská 1980.
- SIRÁCKY, Ján: *Dlhé hľadanie domova*. Martin: Matica slovenská 1985.
- STANISLAV, Ján: *Dejiny slovenského jazyka I – II*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1958.
- SVETOŇ, Ján: *Slováci v Maďarsku*. Príspevky k otázke štatistickej maďarizácie. Bratislava: Vedecká spoločnosť pre zahraničných Slovákov 1942, s. 162 – 165.
- SVETOŇ, Ján: *Slováci v európskom zahraničí*. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení 1943.

- SZABÓ Ferenc: A helyi és országos hírlapok elterjedése, olvasottsága Békés megyében 1911-ben és 1925–26-ban. In: *Békési Élet*, 1970/3, s. 507.
- SZARKA László–OSVÁT Anna (red.): *Anyanyelv, oktatás. Közösségi nyelvhasználat – Kisebbségek Kelet-Közép-Európában* 8. Budapest: MTA Kisebbségkutató Intézet 2003.
- SZEBERÉNYI Lajos Zsigmond: *Önéletrajzi írások*. (Rukopis.) BEGYL 9. Lúdvít Ž. Szeberényi. In: *Čabiansky Kalendár*. 1931, s. 70 – 72.
- SZEBERÉNYI, Lajos Zsigmond: Historia Čabianskej ev. Cirkvi. (Pokračovanie nasleduje) In: *Evanjelický Hlásnik*, 1936/7, s. 11 – 15.
- SZEBERÉNYI Lajos Zsigmond: *Nemzeti kisebbségek*. Red. I. Tóth. Szeged: Szegedi Szlovák Kisebbségi Önkormányzat 1997.
- SZIGETI Jenő: A népi vallásosság. In: *Békéscsaba néprajza*. Red. I. Grin – A. Krupa. Békéscsaba: Békéscsaba Megyei Jogú Város 1993, s. 904 – 923.
- SZUDOVÁ, Kristína Estera: Michal Francisci očami svojich súčasníkov. In: *Čabiansky kalendár na rok 2020*. Békešská Čaba: Čabianska organizácia Slovákov 2020, s. 125.
- ŠPICKÝ, Matej: Lámaná maďarčina sa spája s nevzdelanosťou a chudobou alebo náš materský národ si nás bohvieako nevšimal... In: *Cesta zarúbaná*. Red. Š. Štefanko – A. Ištvánová. Békešská Čaba – Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko 2002, s. 60.
- ŠTOLC, Jozef: *Nárečie troch slovenských ostrovov v Maďarsku*. Bratislava: SAV 1949.
- ŠTOLC, Jozef: *Reč Slovákov v Juhoslávii I*. Bratislava: SAV 1968.
- ŠVEHLÁK, Svetozár: Dolnozemskí Slováci a ich kalendáre na rok 1991. In: *Rytmus*, 1991/3, s. 11.
- TÁBORI György: *A rézveretes Transcius*. (Fekete könyvek 6.) Békéscsaba: Tevan Andor – Kner 1986.
- TIBORI János: *Békéscsaba története a Körös-kultúra idejétől a felszabadulásig*. Békéscsaba: Békéscsabai Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága 1960.
- TÓTH István (vid' aj Tóth Štefan): *A Békés és Csanád megyei szlovákok anyanyelvi művelődési viszonyai 1919–1944*. Budapest: Országos Szlovák Önkormányzat 1999.
- TÓTH István: Egység és megosztottság jelei a békéscsabai szlovák nemzetiségi mozgalomban 1920–1944. In: *Alföldi társadalom II*. Békéscsaba: MTA Regionális Kutatások Központja Alföldi Kutatócsoport 1991, s. 20 – 30.
- TÓTH István: Szlovákok a 20. századi Magyarországon. In: *Fejezetek a magyarországi románok és szlovákok történetéből*. Red. M. Micheller. Békéscsaba: Körösi Csoma Sándor Főiskola, 1995, s. 92 – 158.
- TÓTH József (red.): *Békéscsaba földrajza*. Békéscsaba: Dürer Nyomda 1976.

- TÓTH, Sándor János: The image of the world in Slovak and Hungarian grammaticalised categories. In: *Yearbook of Finno-Ugric Studies / Ежегодник финно-угорских исследований* 2018. 12/4, s. 15 – 27.
- TÓTH, Štefan: Rozšírenosť slovenských časopisov, úsilia na samostatné vydávanie medzi dolnozemskými Slovákmi. In: *Slováci v Maďarsku. Zborník materiálov z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou* 30. 9. – 2. 10. 1992, Bratislava. Zost. E. Balážová – G. Grácová. Martin: Matica slovenská 1994, s. 105 – 119.
- TÓTH, Štefan: *Vzdelávacie pomery v materčine u Slovákov v Békésskej a Čanádskej župe 1919 – 1944.* (A Békés és Csanád megyei szlovákok anyanyelvi művelődési viszonyai 1919–1944.) Budapest: Celoštátna slovenská samospráva 1999.
- TUSKA Tünde: *A Čabiansky kalendár 1920–1939. évfolyamaiban megjelent cikkek nyelvszemlélete.* Doktorská dizertácia (Phd). Budapest–Békéscsaba 2002.
- TUSKA Tünde: A Transcius és a Čabiansky kalendár mint a délkelet-alföldi szlovákság kulturális kódja. In: *A Čabiansky kalendár 1920–1939. évfolyamaiban megjelent cikkek nyelvszemlélete.* Doktori értekezés. Budapest–Békéscsaba, 2002, s. 75 – 89.
- TUSKA Tünde: A délkelet-alföldi szlovákság nyelvi világgépe a Čabiansky kalendárban megjelenő szólások és közmondások tükrében. In: *Nyelvészet és interdiszciplinaritás I.* Red. I. J. Navracsics – Sz. Tóth. Szeged–Veszprém: 2004, s. 37 – 42.
- TUŠKOVÁ, Tünde: Niektoré zvláštnosti jazyku Čabianskeho kalendára. In: *Národopis Slovákov v Maďarsku 17.* Red. A. Divičanová – J. Ando. Budapest: Maďarská národopisná spoločnosť 2001.
- TUŠKOVÁ, Tünde: Kultúrnohistorický význam Čabianskeho kalendára na Dolnej zemi. In: *Čabiansky kalendár 2002.* Red. A. Ištvánová. Békésska Čaba: ČOS 2002, s. 45 – 50.
- TUŠKOVÁ, Tünde: Posledné desaťročie dolnozemskej literatúry v Maďarsku. In: *Čabiansky kalendár 2002.* Red. A. Ištvánová. Békésska Čaba: ČOS 2002, s. 57 – 61.
- TUŠKOVÁ, Tünde: Prítomnosť a vplyv Čabianskeho kalendára na dolnozemských Slovákov. In: *Čabiansky kalendár na rok 2003.* Békésska Čaba: ČOS 2003, s. 81 – 84.
- TUŠKOVÁ, Tünde: O znovuvydanom Čabianskom kalendári. In: *Čabiansky kalendár na rok 2004.* 2004, s. 87 – 91.
- TUŠKOVÁ, Tünde: Transcius ako kultúrny kód dolnozemských Slovákov. In: *V službách etnografie.* Red. Anna Divičanová – Eva Krekovičová – Alžbeta Uhrinová. Békésska Čaba, VÚSM 2004, s. 429 – 436.

- TUŠKOVÁ, Tünde: Čabiansky kalendár v 21. storočí. In: *Slovenčina v menšinovom prostredí*. Zborník konferencie VÚSM 16 – 17. októbra 2003. Eds. A. Uhrinová – M. Žiláková. Békešská Čaba: VÚSM 2004, s. 78 – 83.
- TUŠKOVÁ, Tünde: O znovuvydanom Čabianskom kalendári. In: *Používanie slovenského jazyka v Békešskej župe*. Red. M. Žiláková – A. Uhrinová. Békešská Čaba: VÚSM 2005, s. 202 – 223.
- TUŠKOVÁ, Tünde: *Tematická bibliografia Čabianskeho kalendára (1920 – 1948, 1991 – 2012)*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko 2012. 213 s.
- TUŠKOVÁ, Tünde: Transcius ako symbol a kultúrny kód dolnozemskej evanjelikov. In: *Evanjelická cirkev v živote dolnozemskej Slovákov*. Red. J. D. Vanko – J. Kukučka. Arad: Editura Gutenberg Univers 2013, s. 102 – 108.
- TUŠKOVÁ, Tünde: Transcius ako rodinná relikvia. In: *Eseje a štúdie*. Red. V. Benková – E. Farkašová. Novi Sad: Matica slovenská 2015, s. 175 – 183.
- UHRIN Erzsébet: *A békéscsabai szlovák értelmiség anyanyelvhasználata*. Doktorati disszertáció. Budapest–Békéscsaba, 2000. (Rukopis.) s. 221 – 226.
- UHRINOVÁ, Alžbeta: Vedecko – publikačná činnosť čabianskej slovenskej inteligencie v období r. 1980 – 1997 so zvláštnym zreteľom na tradičnú kultúru a jazyk v zrkadle v bibliografii. In: *Národopis Slovákov v Maďarsku 13*, Red. A. Divičanová – J. Ando. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság 1997, s. 119 – 153.
- UHRINOVÁ, Alžbeta: *Používanie slovenského jazyka v kruhu inteligencie slovenskej národnosti v Békešskej Čabe. A békéscsabai szlovák értelmiség anyanyelvhasználata*. Békešská Čaba: VÚSM 2004.
- UHRINOVÁ, Alžbeta: *Slovenské písomníctvo v Maďarsku po roku 1989*. Bibliografia slovenských a dvojazyčných publikácií. Békešská Čaba: VÚSM 2017, s. 311 – 317.
- VÁŽNY, Václav: *Pravidlá slovenského pravopisu s abecedným pravopisným slovníkom*. Praha: Štátní nakladatel'stvo/Státní nakladatelství 1931. 1. vydanie (2. vydanie *Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným a gramatickým slovníkom*. Turčiansky Svätý Martin: Matica slovenská 1940).
- VIRÁG László: A közoktatás évszázadai 1–2. rész. In: *A művelődés évszázadai Békéscsabán*. Red. I. Käfer – L. Köteles. Békéscsaba: Békéscsaba Megyei Jogú Város 1998, s. 290 – 347, 620 – 635.
- ZÁTURECKÝ, Adolf Peter: *Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia*. Bratislava: Slovenské vydavateľ'stvo krásnej literatúry. 1974.
- ZELENÁK, Peter: Slovenské školstvo v Maďarsku v medzivojnovom období. In: *Slováci v Maďarsku*. Zborník materiálov z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou 30. 9. – 2. 10. 1992 Bratislava. Zost. E. Balážová – G. Grácová. Martin: Matica slovenská 1994, s. 70 – 89.
- ŽILÁK, Ondrej: Prvých 30 ročníkov Tranovského kalendára. In: *Evanjelický posol spod Tatier*. 1981/6, s. 69.

- ZSILÁK Mária: A magyarországi szlovákok nyelvállapotáról és kétnyelvűségéről. In: *Kétnyelvűség a Kárpát-medencében*. Red. S. Győri-Nagy – J. Kelemen. Budapest: Széchenyi Társaság 1991, s. 53 – 62.
- ZSILÁK Mária: Identitástudat – nyelvátörökítés. In: *Kétnyelvűség a Kárpát-medencében II*. Red. S. Győri-Nagy – J. Kelemen. Budapest: MTA 1992, s. 28 – 34.
- ZSILÁK Mária: A dél-alföldi szlovák nyelvjárások funkcionális rétegződése. In: *Hungarológia 3*. Red. R. Hegedűs – Körösi – L. Tarnói. Budapest: Nemzetközi Hungarológiai Központ 1993, s. 180 – 187.
- ZSILÁK Mária: A magyar-szlovák együttélés problémái nyelvi-nyelvhasználati aspektusból. In: *Kétnyelvűség*. Nyelv- és kultúrológiai szaklap. Císló „*Pszicholingva*“. Red. S. Győri-Nagy – J. Kelemen. Gödöllő–Szada 1994/1. s. 4 – 7.
- ZSILÁK Mária: A tótkomlói szlovák nyelv funkcionális rétegződése. In: *Tótkomlós története és néprajza*. 2. Red. Gy. Szincsek. Tótkomlós–Gyula: Tótkomlós Város Önkormányzata 1996, s. 363 – 373.
- ZSILÁK Mária: Népi orvoslás a tótkomlói szlovákoknál. In: *Tótkomlós története és néprajza*. 2. Red. Gy. Szincsek. Tótkomlós–Gyula: Tótkomlós Város Önkormányzata 1996, s. 261 – 275.
- ZSILÁK Mária: Bükkszentkereszt (Nová Huta) népi orvoslása. In: *Válogatás a magyarországi nemzetiségek néprajzi kötetéből. I*. Salgótarján: Mikszáth Kiadó 1996, s. 85 – 93.
- ZSILÁK Mária: Szlovakizmusok a magyarországi szlovákok magyar nyelvhasználatában. In: *Bibliotheca Slavica Sauariensis III*. Red. K. Gadányi – J. Bokor – M. Guttman. Szombathely: Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola Szláv Filológiai és Magyar Nyelvészeti Tanszékének kiadványa 1996, s. 124 – 133.
- ZSILÁK Mária: A magyarországi szlovákok beszélt nyelvi tükörfordításának néhány típusa. In: *Hungaro-Slavica Studia in Honorem Stephani Nyomárkay*. Red. J. Bańcerowski. Budapest: ELTE Szláv Tanszékcsoportja. 1997, s. 363 – 367.
- ZSILÁK Mária: Ujvári Benjáminné Sztraka Zsuzsanna költői nyelvének egyedi jegyei: A szlovakizmusok. In: Ujvári Benjáminné Sztraka Zsuzsanna: *Titkos jelek a porba*. Akasztó: Művelődési Ház 1997.
- ZSILÁK Mária: Alföldi szlovákok műfordítás-kísérletei. In: *Nyelv, stílus, irodalom*. Red. A. Zoltán. Köszöntő könyv Péter Mihály 70. születésnapjára. Budapest: ELTE Keleti Szláv és Balti Filológiai Tanszék 1998, s. 634 – 638.
- ZSILÁK Mária: Változó világ – változó világkép nyelvi tükörben. In: *Hungaro-Slavica 2001*. Studia in Honorem Iani Bańcerowski. Red. I. Nyomárkay. Budapest: ELTE Szláv és Balti Filológiai Intézet 2001, s. 326 – 333.

- ŽILÁKOVÁ, Mária: *Nárečie troch slovenských obcí v Bakonyi*. Budapest: Tankönyvkiadó 1986.
- ŽILÁKOVÁ, Mária: Vplyv Békéšskej Čaby ako kultúrneho centra na jazyk dolnozemských Slovákov. In: *275 rokov v Békéšskej Čabe*. Red. O. Krupa. Békéšska Čaba: Slovenský výskumný ústav 1995, s. 34 – 41.
- ŽILÁKOVÁ, Mária: Pomer dolnozemských Slovákov k spisovnej norme. In: *Sociolingvistické a psycholingvistické aspekty jazykovej komunikácie*. Red. V. Patráš. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela 1996, s. 109 – 119.
- ŽILÁKOVÁ, Mária: Slovakizmy v maďarských prejavoch Slovákov v Maďarsku. In: *Sociolingvistica a areálová lingvistika*. Red. S. Ondrejovič. Sociolingvistika Slovaca 2. Bratislava: Veda 1996, s. 158 – 165.
- ŽILÁKOVÁ, Mária: Ľudové liečenie v Malom Kereši. In: *Národopis Slovákov v Maďarsku, 13*, 1997, s. 11 – 26.
- ŽILÁKOVÁ, Mária: Pomer dolnozemských Slovákov k štúrovskej kodifikácii spisovného jazyka. In: *Nárečia a národný jazyk*. Ed. A. Ferenčíková. Bratislava: Veda 1999, s. 261 – 266.
- ŽILÁKOVÁ, Mária: Niektoré typy obrazného vyjadrovania sa v komlóšskom slovenskom jazyku. In: *250 rokov v Slovenskom Komlóši*. Red. J. Chlebnický. Békéšska Čaba: Slovenský výskumný ústav 2000, s. 91 – 100.
- ŽILÁKOVÁ, Mária: Slovenčina v Maďarsku na začiatku 21. storočia. In: *Slovenčina v menšinovom prostredí*. Zborník konferencie VÚSM 16. – 17. októbra 2003. Eds. A. Uhrinová – M. Žiláková. Békéšská Čaba: VÚSM 2004, s. 434 – 454.

Z pera recenzentov

Tünde Tušková sa venuje výskumu Čabianskeho kalendára dlhodobo, okrem početných príspevkov k tejto tematike, bola jej venovaná aj autorkina dizertačná práca (ktorá tlačou doposiaľ nevyšla). R. 2012 vydala T. Tušková knižnú publikáciu s názvom *Tematická bibliografia Čabianskeho kalendára* v edícii Knižnica Dolnozemského Slováka v Nadlaku vo Vydavateľstve Ivana Krasku. Jej záujem o tematiku sa prehľbuje, dosvedčuje to predložený rukopis syntetizujúceho charakteru, monografického rozsahu. Tento fakt dokladá tiež pripojený rozsiahly bibliografický zoznam prác o Čabianskom kalendári, na podklade ktorého z jednej strany dopĺňala a rozširovala svoje doterajšie poznatky, z druhej strany ich zase analyzovala, hodnotila a syntetizovala so závermi, ku ktorým v predchádzajúcich publikáciách dospela.

K tomu, aby sa k téme Čabianskeho kalendára opäť vrátila, ju akiste inšpirovala aj storočnica tejto – pre nás, dolnozemských Slovákov tak dôležitej – ročenky.

Kým v dolnozemskom priestore mala ročenka medzi rokmi 1920 – 1948 veľký kultúrny a spoločenský význam, málo sa o nej vedelo v kruhoch vzdelancov materského národa. Vedecký záujem o Slovákov v Maďarsku sa intenzívne prejavil v období výmeny obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom v rokoch 1946 – 48, keď sa k členom presídľovacej komisie pridružili aj experti, v prvom rade lingvisti, špecialisti na dialektológiu. Jozef Štolc vo svojej monografii *Nárečie troch slovenských ostrovov v Maďarsku* (Bratislava: SAV, 1949), v poznámkach k uvažovaniu o postavení slovenskej reči v Maďarsku z pohľadu spisovného jazyka na s. 13 – 14 píše: „...*Preto slovenský čabiansky kalendár, slovenské ochotnícke divadlá a iné prejavy používania slovenskej spisovnej slovenčiny tu úmyselne nespomínam. No i tak sa mi pozdáva,*

že význam týchto vecí sa často preceňuje a dáva sa im taký národný ráz, aký v skutočnosti nemali...“ Poznámka Jozefa Štolca je – aj keď nechce – provokatívna. Tündu Tuškovú však pravdepodobne nie táto poznámka vyprovokovala k tomu, aby sa dala na výskum hodnôt Čabianskeho kalendára, ale skôr hodnotový systém dolnozemskeho prostredia, v ktorom vyrastala a v ktorom zaujalo miesto, ktoré mu prislúchalo, aj Čabiansky kalendár. Tento faktor zavážil a viedol tiež k skutočnosti, že od roku 1991 je ročenka znova vydávaná v Békešskej Čabe, jej posledné číslo bolo vydané na rok 2021.

Práca pojednáva o teoretických fenoménoch viacerých vedných disciplín: histórie a kultúrnej histórie (lokálnej a regionálnej – s osobitným zreteľom na evanjelickú cirkev, sem sa radia aj teoretické otázky žánru kalendára, popis životnej dráhy redaktorov), literárnej vedy (tvorba vzdelancov a pismákov, literárne žánre zastúpené v kalendári, žánre „úžitkových“ textov – inzerátov, oznamov), lingvistiky (všeobecná lingvistika – gnozeologické otázky, komparatistika: problematika slovenského spisovného jazyka, jej dolnozemskej variety, dialektológie, frazeológie, pravopisu, štylistiky – ku ktorej sa radí kompozícia, týka sa otázok onomastiky; pestovania jazyka), etnografie (na podklade tém príspevkov uvádza tiež špecifický kalendárny žáner: prognostiky), estetiky (pokiaľ ide o predstavenie obálky, hodnotenie ilustrácií). Skrátka: po teoretickej stránke predložený rukopisný materiál charakterizuje interdisciplinarita. Tézy, ktoré obsahujú teoretické časti, podkladá autorka konkrétnymi citátmi z rozličných čísel ročenky.

Štruktúra materiálu, kapitoly:

- *Inštitucionálny systém meštianskej kultúry v Békešskej Čabe.*
- *Vznik, ciele, charakter a poslanie Čabianskeho kalendára.*
- *Redaktori, technické pozadie vydávania Čabianskeho kalendára.*
- *Písmáci a produkty slovenskej tlače v skúmanom regióne.*
- *Čabiansky kalendár a Transcius ako kultúrny kód.*
- *Jazykový obraz sveta Slovákov žijúcich v juhovýchodnej časti Dolnej zeme na podklade prísloví a porekadiel uverejnených v Čabianskom kalendári.*
- *Vzťah spisovnej slovenčiny a čabianskeho nárečia v zrkadle príspevkov Čabianskeho kalendára.*
- *O znovuvydanom Čabianskom kalendári.*

Samotné vymenovanie názvov kapitol potvrdzuje autorkinu snahu podať komplexný pohľad na ročenku a poukázať na jej mnohostranné hodnoty.

Nijako sa nemôže poprieť odôvodnenosť zaradenia materiálu, ktorý zahŕňa prvú kapitolu, na prvé miesto. K tomu, aby si záujemca – ktorý nežil/nejšie na Dolnej zemi – mohol vytvoriť správnu mienku o tom, prečo je ročenka pre dolnozemských Slovákov vysoko hodnotná, musí sa zoznámiť s kultúrnym prostredím, v ktorom vznikla a s historickými podmienkami, za ktorých vznikla. Vývoj týchto dvoch faktorov determinuje aj jej vývoj a efekt vplyvu na prostredie. Východiskové tézy určujú, čo všetko sa má zohľadňovať k vedeckému rozboru problematiky. V prvom rade sú to žánrové požiadavky kalendára, niektoré z nich sú obligátne od počiatku vydávania kalendárov (v Uhorsku prvé z uchovávaných sú uložené v Széchényiho knižnici zo 17. – 18. storočia) a ako žánrové špecifiká sa dodnes uchovávajú. Autorka podáva pritom prehľad rozvoja výskumu teoretických otázok tohto žánru.

Časť *Ideové zameranie Čabianskeho kalendára* prezentuje jeho ideologickú neutrálnosť, výnimkou posledného vydania v čase výmeny obyvateľstva, ktorého číslo zmenilo aj pôvodný názov. Časti *Prezentácia a členenie jednotlivých tematických okruhov*, *Vplyv kalendára na život dolnozemských Slovákov*, *Čabiansky kalendár a Transcius ako kultúrny kód Slovákov v juhovýchodnej časti Dolnej zeme* sú organicky navzájom nadväznú. Zrejme obsahová náplň ovplyvnila záujem o ročenku, oslovila širokú vrstvu obyčajných Dolnozemcov a stala sa takmer nepostrádateľným svetským artiklom – v sedliackych domácnostiach nadobudla podobný význam, aký nadobudol v ich duchovnom živote Transcius. Právom ju Tünde Tusková prezentuje ako kultúrny kód – totiž práve v priestore, kde bola vydávaná, sa nachádzajú lokality, v ktorých sa pestovala okrem slovenskej tradičnej kultúry aj vysoká, t. j. meštianska kultúra cirkevného a svetského rázu. Nasledujúcou kapitolou dáva autorka problematiku do širšieho, celonárodného kontextu. Do tohto sa snaží zaradiť Čabiansky kalendár – určiť jeho miesto v celonárodnom slovenskom meradle vzhľadom na špecifický prínos. Analýza špecifik prínosu Čabianskeho kalendára si vyžaduje podeliť sa s čitateľom o informácie technického charakteru, v istom zmysle k nim patria aj redaktori, osobnosť redaktora ovplyvnila zámer, obsahovú náplň, voľbu tlačiarne, vonkajší výzor publikácie. Rozhodným kvalitatívnym, pritom špecifickým prínosom Čabianskeho kalendára je tvorba pismákov.

Zásluhou redaktorskej činnosti dvoch členov rodiny Szeberínyiovcov je, že sa vytvorila aktívna prispievateľská vrstva z jednoduchých ľudí, inštitných umelcov, resp. píšákov.

Z pera jednoduchých ľudí vznikali diela na základe ich autentických zážitkov, ktoré boli blízke širokým vrstvám. Položili sa tým zárodky našej menšinovej beletrie, ktorá sa rozvíjala po istej pauze najmä od 70. rokov 20. storočia; nadnes aktivita ochabla, tvorivá sila sa koncentruje vo vedeckej, vedecko-populárnej oblasti. Tieto oblasti majú zárodky tiež v domácej slovenskej tlači 20. – 40. rokov minulého storočia, počíta sa k nej aj Čabiansky kalendár. Spracovanie prísloví a porekadiel na gnozeologickej báze, konkrétnejšie z pohľadu jazykového obrazu sveta, je jednoznačným prínosom autorky. Obyčajne sa spracúvajú ako krátke prozaické žánre folklóru alebo zo štylistického hľadiska, ktoré rieši v prvom rade ich kompozičné vlastnosti a systematizáciu, zaradenie do skupín podľa obsahu a významu. V ďalšej kapitole autorka veľmi dôkladne popisuje charakteristické znaky čabianskeho slovenského nárečia, a to na všetkých jazykových rovinách. Podobne podrobne prezentuje, ako sa vsúvajú elementy lokálneho dialektu do spisovného jazyka. Neobchádza ani problematiku hungarizmov, t. j. výpožičiek a kalkov z maďarčiny v našej dolnozemskej slovenčine.

Patrí sa spomenúť, že k časti o prvom období vydávania Čabianskeho kalendára sú pripojené štatistické tabuľky, grafy, ktoré exaktnou povahou zvyšujú hodnovernosť údajov, ktoré autorka uvádza a jej argumentáciu. Ilustrácie pridávajú k informačnej hodnote materiálu.

Jednoznačným autorkiným prínosom je analýza znovuvydaného Čabianskeho kalendára od roku 1991 podnes. Zvolila si komparatívnu metódu, porovnáva, nakoľko spĺňa obnovená ročenka žánrové požiadavky kalendára, ako sa zmenili a prispôbili tieto požiadavky k súčasnému životu. Píše o tom, ktoré – kedysi praktické – časti sa stali nadnes zbytočnými a akými sú nahradené. Dostáva sa ku konklúzii, že znovuvydávaný Čabiansky kalendár spĺňa svoju regionálnu funkciu na podobnej úrovni, ako vo svojej prvej fáze – primerane súčasným požiadavkám.

Aj recenzent môže súhlasiť s autorkiným záverom:

„Znovuvydávanie kalendára sa samo o sebe pokladá za úspešný počín, ktorým sa redaktorský kolektív zasluhuje o záchranu a obnovu vlastnej kultúry a povzbudzovania národnej identity.

Po porovnaní pôvodného a obnoveného Čabianskeho kalendára nechcem a ani neviem určiť poradie dôležitosti, keďže oba splnili a plnia svoju funkciu, reprezentujú.“

Po vydaní rukopisu dostane záujemca do rúk publikáciu s premyslenou koncepciou, dôkladne vypracovanou problematikou, komplexným pohľadom na problematiku, ktorý svedčí o autorkinom širokom rozhlade v odbornej literatúre a jej schopnostiach analyzovať a zároveň syntetizovať.

V Budapešti 26. 2. 2021

doc. Dr. habil. Mária Žiláková, PhD.

*

Vysokoškolská docentka PhDr. Tünde Tušková, PhD., sa už vyše dvadsať rokov venuje skúmaniu problematiky Čabianskeho kalendára. Jej meno sa nerozlučne spája so skúmaným artefaktom nosiacim svojrázne znaky čabianskej slovenskej pospolitosti v historickom prehľade. Práve autorke pripadalo priekopnícke gesto pri jeho uvedení do kontextu slovenskej vedy v Maďarsku ako vhodného, avšak dlhé roky iba okrajovo reflektovaného výskumného objektu. Tünde Tušková publikovala v tejto tematike nespočetné odborné štúdie a vystupovala na vedeckých konferenciách doma a v zahraničí. Prvé výsledky svojho bádania z prelomu 20. a 21. storočia prezentovala v doktorskej dizertácii v maďarskom jazyku – *A Csabai kalendárium 1920 – 1939. évfolyamaiban megjelent cikkek nyelvszemlélete* –, ktorú obhájila v roku 2002. V predloženom rukopise podáva pôvodný materiál – v slovenskom preklade – spracovaný v dizertačnej práci, avšak štrukturálne upravený a obsahovo doplnený novými zisteniami jej bádania z posledných rokov.

Výsledkom naznačených modifikácií pôvodného textu a posunom uhla pohľadu autorky smerom ku komplexnému prezentovaniu dejín Čabianskeho kalendára vzhľadom na jeho aktualitu – storočné jubileum vzniku ročenky (1920) a tridsaťročné jubileum (1991) jej znovuvydania – vzniká dielo s novým titulom *O storočnom Čabianskom kalendári*. Tünde Tušková v ňom kladie otázky týkajúce sa miesta, významu, funkcie a vplyvu ročenky vo formovaní a zachovávaní slovenskej (regionálnej či širšej dolnozemskej) identity a jej základného faktora, materinského jazyka. Popri tom uvažuje o jej perspektívach v 21. storočí.

Autorka pristupuje k predmetu výskumu interdisciplinárne. Vo svojej práci berie do ohľadu aspekty (miestnej) histórie, spoločenských vied, štatistiky, kultúrnej histórie Slovákov v Békešskej Čabe (a v širšom dolnozemskom kontexte) a lingvistiky. Vzhľadom ku kultúrno-historickému charakteru jej práce uplatňuje predovšetkým deskriptívne metódy, ktoré kombinuje medzi inými analytickými postupmi (rozbor, interpretácia, komparatívna analýza, empirická analýza, sumarizácia, syntéza atď.). Pani docentka Tušková vychádza (hlavne I. kapitola) zo sekundárnych výskumov realizovaných staršími a súčasnými bádateľmi. Opiera sa o ich zistenia, ktoré však vo svojej práci i tvorivo zúžitkuje. V oblasti centrálnej témy knihy sama vykonávala primárne výskumy tvoriace fundamentum jej postoja a reflexie k dejinám Čabianskeho kalendára.

Predložená práca sa skladá zo 8 kapitol, ktoré rámujú Úvod a Záver. Kapitoly logicky na seba nadväzujú a kvôli nerušenej čitateľnosti a zrozumiteľnosti sa rozčleňujú na podkapitoly. Materiál je štruktúrne vyvážený. V 2., 6., 7. kapitole sa pertraktujú kľúčové myšlienky nastolenej problematiky. Z toho vyplýva, že rozsahovo (22 – 25 strán) aj odborne sú tieto časti najnáročnejšie. Ostatné kapitoly sú rozsahom síce menšie, avšak spĺňajú dôležitú funkciu pri vytváraní kultúrno-historického rámca pri rozvíjaní výskumnej témy.

Autorka v prvej kapitole – *Inštitucionálny systém meštianskej kultúry v Békešskej Čabe* –, opierajúc sa o predchádzajúce výskumy (Ludovít Haan, Július Dedinsky, Anna Divičanová, Ondrej Krupa, Ján Gomboš, Štefan Tóth, Erik Fügedi atď.), načrtáva v historickom prehľade spoločenské, národnostno-konfesionálne a kultúrno-historické pozadie formujúcej sa civilnej kultúry rozvíjajúceho sa multikulturálneho južnodolnozemského poľného mesta Békešskej Čaby. Z hľadiska utvárajúcej sa slovenskej meštianskej kultúry vyzdvihuje význam evanjelickej cirkvi a priaznivé podmienky vyplývajúce zo statusu poľného mesta (vznik slovenských vydavateľstiev a kníhkupectiev, ako aj vznik Čabianskeho kalendára), súčasne poukazuje na negatívne zmeny odohrávajúce sa v používaní materinského jazyka.

V druhej kapitole – *Vznik, ciele, charakter a poslanie Čabianskeho kalendára* – autorka vychádza z rôznych definícií kalendára (odvoláva sa predovšetkým na práce Marty Gelléri Lázárovej), na základe ktorých zisťuje, že jej výskumný objekt vyhovuje všetkým univerzálnym žánrovým kritériám takéhoto typu publikácie (napr. funkcia orientovať sa v čase; vedecká, popularizačná, výchovná, vzdelávacia, zábavná

funkcia atď. s tým rozdielom, že popri nich – podľa nej – Čabiansky kalendár vyniká svojráznymi znakmi vyplývajúcimi z jeho národnostného poslania (napr. vzbudil záujem čabianskych Slovákov [aj v širšom dolnozemskej kontexte] o čítanie v materinskom jazyku; viedol ich ku kultivovanému používaniu materčiny; podporil rozvoj pozitívneho sebahodnotenia čitateľov; viedol ich k tomu, aby spoznávali a vážili si hodnoty vlastnej kultúry atď.). T. Tušková predstavuje v tejto časti práce okolnosti vzniku ročenky, pripomína zakladajúceho redaktora Ľudovíta Žigmunda Szeberényiho a ďalších redaktorov a prispievateľov, uvádza a prezentuje tematiku ročenky, napokon uskutočňuje analýzu formálnej stránky publikácie.

V tretej a štvrtej kapitole – *Redaktori, technické pozadie vydávania Čabianskeho kalendára; Písmáci a produkty slovenskej tlače v skúmanom regióne* – T. Tušková venuje pozornosť redaktorom, publikačnej činnosti písmákov, slovenskej tlači zo začiatku 20. storočia, ktorú poznali dolnozemejší Slováci, ako aj technickým záležitostiam súvisiacim s vydávaním kalendára: vydavateľom ročenky bola evanjelická cirkev a na jej vydávaní sa podieľali viaceré tlačiarne, medzi nimi bola aj čabianska tlačiareň Adolfa Tevana.

V piatej kapitole – *Čabiansky kalendár a Transcius ako kultúrny kód* – sa autorka zamýšľa nad pojmom *kultúrny kód*. V súvislosti s tým sa opiera o výskumy Csabu Kissa Gy., ktorého poznatky kreatívne aplikuje na dva erbové duchovné symboly (*Čabiansky kalendár; Transcius*) evanjelických Slovákov žijúcich v juhovýchodnej časti Dolnej zeme. Pri rozvíjaní nadhodenej problematiky tvorivo uplatňuje teóriu prof. Michala Harpáňa o priestorových paradigmách panónskeho archetypu, z ktorých niektoré identifikovala v príspevkoch Čabianskeho kalendára (napr. motívy zeme, vody a studne) a vyvodila z nich zaujímavé závery.

V šiestej kapitole – *Jazykový obraz sveta Slovákov žijúcich v juhovýchodnej časti Dolnej zeme na podklade prísloví a porekadiel uverejnených v Čabianskom kalendári* – autorka, vychádzajúc z výskumov prof. Janusa Bańcerowského, objasňuje pojem *jazykový obraz sveta*, následne sa zameriava na zistenie špecifik jedinečných javov jazykového obrazu slovenskej minority v juhovýchodnej oblasti Dolnej zeme. Pravdaže nepopiera myšlienku, že jazykový obraz čabianskych Slovákov môže mať aj univerzálne prvky charakteristické pre všetky národy. Bohatý pramenný materiál pre lingvistické bádanie tvoria príslovia a porekadlá

publikované v jednotlivých ročníkoch Čabianskeho kalendára. Hodnotu tejto kapitoly zvyšuje, že autorka uvádza k slovenským ustáleným slovným spojeniam aj ich maďarské ekvivalenty, uskutočňujúc tak popri ich sémantickej analýze aj komparatívny rozbor. Kapitola sa uzatvára konštatovaním autorky: Počas rozboru „*som si vytvorila mienku, že prislovia a porekadlá reálne odzrkadľujú spoločenské skúsenosti, zmýšľanie, mienky Čabänov o svete z etapy, kedy skúmané čísla ročenky vychádzali, t. j. sú zrkadlom ich jazykového obrazu sveta. Sú jazykovo stvárnennými reprezentantmi objektívnej skutočnosti, sumarizujúce empirické poznatky jedincov o nej.*“

V siedmej kapitole – *Vzťah spisovnej slovenčiny a čabianskeho nárečia v zrkadle príspevkov Čabianskeho kalendára* – autorka, odvolávajúc sa na práce Ferenca Gregora a Pavla Ondrusa, prostredníctvom deskriptívnej metódy kombinovanej postupmi výskumu historickej gramatiky, dialektológie a komparatívneho rozboru podáva podrobnú charakteristiku čabianskeho slovenského nárečia na základe dobových príspevkov ročenky. Po prieskume jazykovej stránky Čabianskeho kalendára prichádza k poznaniu, že sa v nej okrem noriem určených Samuelom Czambelom nachádzajú aj texty, ktoré obsahujú elementy čabianskeho nárečia. Zisťuje, že v Čabe v priebehu kolonizačného procesu vzniklo nárečie miešaného typu, v ktorom prevažujú prvky južno-stredoslovenské, ale uchováva aj elementy z ďalších dvoch veľkých nárečových oblastí. Domnieva sa, že čabianske nárečie sa v podstate ukázalo byť životaschopnou varietou slovenského jazyka, ktoré nie je vo veľkej miere vzdialené od noriem spisovnej slovenčiny.

V poslednej ôsmej kapitole – *O znovuvydanom Čabianskom kalendári* – Tünde Tušková načrtáva dejiny znovuvydaného kalendára (1991) od jeho iniciovania prvými redaktorkami Anny Ištvánovej a Heleny Somogyiovej, cez jeho fungovanie v kruhu dnešných dolnozemsých Slovákov až po jeho autorov, čitateľov, aktuálne témy, vonkajší vzhľad, poslanie, funkcie a perspektívy. Autorka sama zastávala funkciu šéfredaktorky v rokoch 2006 – 2012. V tejto pozícii získala praktické skúsenosti, ktoré zúžitkovala pri zostavení publikácie *Tematická bibliografia Čabianskeho kalendára (2012) [1920 – 1948] a [1991 – 2012]*.

Svoje úvahy o znovuvydanej ročenke uzatvára konklúziou „*Znovuvydávanie kalendára sa samo o sebe pokladá za úspešný počín, ktorým sa redaktorský kolektív zasluguje o záchranu a obnovu vlastnej kultúry a o povzbudzovanie národnej identity.*“

Predloženú prácu Tünde Tuškovej plniacej všetky odborné a formálne kritéria kladené na tento typ vedeckej práce hodnotím pozitívne. Spracovaná problematika podložená bohatou odbornou literatúrou by sa mohla v knižnej forme zaradiť medzi významné monografie slovenskej kultúrnej histórie v Maďarsku. Na základe vyššie uvedeného odporúčam rukopis autorky na knižné vydanie.

Szeged 9. 3. 2021

prof. PhDr. Katarína Maruzsová Šebová, PhD.

*

Určite nie som jediná, ktorá som sa zamyslela nad tým, v čom sa skrýva tajomstvo Čabianskeho kalendára. Čomu môže ďakovať, že sa dožil stého výročia svojho vzniku a päťdesiatich deviatich ročníkov? Čím budí už dlhé roky záujem čitateľov a prispievateľov, a to nielen v Békešskej Čabe, ale i v regióne, ba aj v dolnozemskej slovenskej zahraničí a na Slovensku? Prečo sa rozhodli kalendár znovu vydávať potomkovia? A v neposlednom rade, čím upútal pozornosť mladej lingvistky, aby sa rozhodla napísať svoju doktorandskú dizertáciu o Čabianskom kalendári? Na tieto a ešte na mnohé iné otázky dostávame odpoveď z publikácie Tünde Tuškovej *O storočnom Čabianskom kalendári*.

Autorku právom môžeme nazvať expertkou Čabianskeho kalendára, veď mimo dizertačnej práce písala o ňom vo viacerých ďalších slovenských a maďarských štúdiách, článkoch. A ročenku pozná nielen ako výskumníčka, ale aj zvnútra redaktorskej dielne, keďže v období 2006 – 2012 bola jeho šéfredaktorkou.

Predmetná monografia je vlastne doplnená a rozšírená verzia dizertačnej práce T. Tuškovej, v ktorej analyzovala v prvom rade jazykovú stránku kalendára v maďarčine. Publikácia tentokrát uzrela svetlo sveta v slovenskom jazyku. Práca v takejto podobe ešte nebola publikovaná ani v maďarskom jazyku, preto keby vyšla dvojjazyčne, určite by oslovila mnohých ďalších čitateľov. Obsiahle maďarské zhrnutie čiastočne nahrádza mutáciu v maďarčine. Je potešiteľné, že kniha obsahuje aj kapitolu o znovuvydanom kalendári.

V úvode autorka stručne predstavuje výskumné otázky a jednotlivé kapitoly svojej monografie. Prezrádza čitateľom aj motiváciu výberu

témy, resp. i to, že sa rozhodla vydať knihu pri príležitosti centenária vzniku Čabianskeho kalendára a k 30. výročiu znovuvydávania ročenky.

Publikácia pozostáva z ôsmich kapitol. V prvej kapitole s názvom *Inštitucionálny systém meštianskej kultúry v Békešskej Čabe* autorka podáva kultúrno-historické a sociálne pozadie formujúcej sa meštianskej kultúry v Békešskej Čabe so zvláštnym zreteľom na evanjelickú cirkev a národnostné inštitúcie (školy, vydavateľstvá, kníhkupectvá a pod.) až po súčasnosť. Konfesionálne a národnostné zloženie obyvateľstva je bohato podložené faktami a údajmi.

V druhej obsiahlej kapitole *Vznik, ciele, charakter a poslanie Čabianskeho kalendára* – ktorú môžeme nazvať ako jednu z podstatných kapitol – sa T. Tušková po všeobecných definíciách kalendára zaoberá so žánrovými svojráznosťami Čabianskeho kalendára, jeho vznikom, ideovým zameraním, tematikou, vplyvom kalendára na život dolnozemských Slovákov. Podkapitoly predstavujúce vplyv kalendára a tematické členenie periodika (aj vymenovanie tém, o ktorých sa nepísalo) sú obzvlášť pozoruhodné.

Nasledujúca (III.) kapitola predstavuje redaktorov a technické pozadie vydávania Čabianskeho kalendára a na záver charakterizuje formálne črty ročenky. Autorka zvlášť sústreďuje pozornosť na zakladateľa, prvého redaktora periodika Ľudovíta Žigmunda Szeberényiho.

Kapitola *Písmáci a produkty slovenskej tlače v skúmanom regióne* (IV.) sa venuje literatúre. V monografii T. Tušková konštatuje, že dôležitým prínosom kalendára je, že sa z kruhu čitateľov na povzbudzovanie a iniciatívu redaktorov vytvorila skupina písmákov, ktorých – ako aj ich diela – v práci stručne predstavuje. V cennej podkapitole autorka zhrnie, čo všetko čítali a vydávali v slovenčine Slováci žijúci v juhovýchodnej časti Dolnej zeme na začiatku 20. storočia.

Piata kapitola *Čabiansky kalendár a Transcius ako kultúrny kód* výstižne vyzdvihuje, aké miesto zohrávala ročenka a spevník v hodnotovom systéme dolnozemských Slovákov. Sú to kultúrne kódy, ako ich ocenila T. Tušková, ku ktorým sa používatelia silne viazali aj emocionálne.

V kapitole *Jazykový obraz sveta Slovákov žijúcich v juhovýchodnej časti Dolnej zeme na podklade prísloví a porekadiel uverejnených v Čabianskom kalendári* (VI.) autorka najprv objasňuje – vychádzajúc z početnej odbornej literatúry – pojem jazykového obrazu, na základe ktorého zisťuje: „Celkom zjednodušene sa môže vysvetliť význam pojmu

jazykový obraz sveta tak, že ide o jazykové stvárnenie vnemov o svete, ktorý nás obklopuje a ich pochopenie.“ Ďalšia časť kapitoly je venovaná tematickému triedeniu prísloví a porekadiel uverejnených v Čabianskom kalendári a ich záverom. Je to komplexná dvojязыčná zbierka čabianskych prísloví a porekadiel, ktorá veľa vypovedá o vnímaní sveta a spoločnosti Čabánov.

Ďalšou dôležitou kapitolou z lingvistického hľadiska je kapitola *Vzťah spisovnej slovenčiny a čabianskeho nárečia v zrkadle príspevkov Čabianskeho kalendára* (VII.), v ktorej T. Tušková detailne charakterizuje čabiansky dialekt. Na objasnenie jazykových javov prináša z kalendára konkrétne príklady. Poznomenáva, že jazyková podoba zaužívaná v kalendári jednoznačne poukazuje na snahu dodržiavať princípy spisovného jazyka: „*Redaktormi periodika boli vzdelaní farári, ktorí si osvojili štandardnú spisovnú normu a snažili sa jej pridržiavať.*“

Záverčná kapitola monografie (VIII.) informuje o znovuvydanom *Čabianskom kalendári*, ktorý už vychádza viac rokov ako pôvodný. Autorka o. i. poukazuje na to, že je dôsledným pokračovaním pôvodného kalendára. Dúfajme, že T. Tušková bude aj v budúcnosti pokračovať v skúmaní už 30-ročnej ročenky. Po závere, v ktorom sú zhrnuté výsledky výskumu, nasleduje bohatý zoznam literatúry, ktorý určite dobre poslúži nielen záujemcom o Čabiansky kalendár, ale aj záujemcom o kultúrno-historické a jazykovedné otázky, ktoré sú analyzované v monografii. Kniha je ilustrovaná pôvodnými obrázkami z kalendára, ktoré majú taktiež výpovednú hodnotu.

Summa summarum

Kniha Tündy Tuškovej *O storočnom Čabianskom kalendári* je široko koncipovaná, dôkladná práca. Môžeme ju chápať ako kompendium, komplexný súhrn poznatkov o kalendári. Vydanie publikácie je vzácnou predovšetkým preto, lebo významným spôsobom prispieva nielen k podrobnému poznaniu periodika, tohto jedinečného fenoménu vydavateľskej činnosti Čabánov, ale aj k získaniu cenných poznatkov o živote a kultúre Slovákov v Békešskej Čabe i v širšom kontexte v Maďarsku a na Dolnej zemi. Na základe vyššie povedaných odporúčam monografiu *O storočnom Čabianskom kalendári* do pozornosti odbornej a širšej kultúrnej verejnosti.

Békešská Čaba 9. 4. 2021

*doc. Alžbeta Uhrinová-Hornoková,
PhD., mim. prof.*

Kiadói és nyomdai munkálatok:

Croatica Nonprofit Kft. – Budapest

Felelős vezető:

Horváth Csaba ügyvezető igazgató

